

॥ ॐ नमः शिवाय ॥

Ref. No. 42

श्री शिव-पार्वतीना सम्वाद.

शिवस्वरोदय.

481

भूषण सहित शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

लम्पनार.

कन्यालुण्ण रणुछोऽण्ण व्यास.

छपावी प्रसिद्ध करनार,

महादेव रामचंद्र जगुष्ट लुकसेलर.

त्रलु हरवाण—अमहावाद.

आवृत्ति त्रीण { सर्व हस्त स्वाधीन. } प्रत १२००

श्री " सत्य सागर प्रिन्टींग " प्रेस—अमहावाद.

संवत् १९६५ — सन् १९०८

किंमत आठ आना.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯૩૧૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રિપરચરોત્ર

વિષય ૪૨: ૨૬

॥ ॐ नमः शिवाय ॥

श्री शिव-पार्वतिनो संवाद.

शिव वरोदय

श्रेष्ठ उ
मूल नि विवेकानंद गुजराती भाषान्तर.
सिन-योग
पा

लभनार.

कल्याणु रणुछोडु न्यास.

मु० लुज (क२छ.)

छपावी प्रसिद्ध करनार,

महादेव रामचंद्र जगुष्टे पुकसेसर.

त्रणु हरवाळ-अमदावाद.

आवृत्ति पांचमी { सर्व हक स्वाधीन } प्रत १२००

संवत् १९७६

सने १९२०

किंमत पार आना.

Δ ૨: ૮૬

ગુજરાત વિધાપીઠ

અમદાવાદ

ગુજરાતી કૌમીયાર્થક-સંગ્રહ

૮૩૨૮

અમદાવાદ—આઠીયામાં વાચ્યોદય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
જેઠાલાલ દેવસાંકર દ્વેએ છાપ્યું.

ય ગના ગુજરાતી પુસ્તકો.

અધ્યાત્મ વિજ્ઞાનતત્વ અથવા પૂર્વ જોની જોડે વાતચીત
કરવાની વિદ્યા ઇંગ્રેજી ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાન્તર ૦-૮ ૦-૧
કર્મયોગ—સ્વામી વિવેકાનંદ કૃત ગુજરાતી ભાષાન્તર ૦-૧૦ ૦-૧
ચોરાસી આસન—યોગ સાધનનાં ચિત્રો સહિત.

પાકું પુંકું ૧-૬ ૦-૨

નાથ સ્વરોપ્ય—બ. નથુરામ શર્માકૃત. ૦-૩૧ ૦-૦૧

પરમપદ યોધિની—બ. નથુરામ શર્માકૃત મૂળસહિત
ગુજરાતીમાં. ૧-૬ ૦-૨

પાતાંજલયોગદર્શન—(વિવેકાનંદકૃત) સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદ કૃત
યોગ દર્શનની ટીકા ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાન્તર છે. યોગના સર્વ
મંથોમાં પતાંજલ ઋષિના સૂત્રો અગ્રસ્થાન ધરાવે છે. એ વિશે
વિશેષ વિવેચન કરવાની જરૂર અમો અહીંયા ધારતા નથી.
પુસ્તકનું મહત્વ તેની ઇંગ્રેજીમાં ચાર આવૃત્તિઓ છપાઈ તેના ઉપ-
રથીજ થઇ ચુક્યું છે. સોનેરી પુંકાથી સુશોભિત
છતાં મૂલ્ય. ૦-૧૨ ૦-૧

પાતાંજલયોગદર્શન.—જે કણિયાકૃત મૂલ સહિત
ગુજરાતી ભાષાન્તર ૨-૪-૦

પ્રાણ વિનિમય—પ્રો. મણીલાલ નલુભાઇ દીવેદી કૃત. આ પુસ્તક
મણીલાલભાઇને હાથે લખાયેલ છે. જેઓ યોગના સિદ્ધ પુરૂષ હતા;
આ પુસ્તકના મનનથી આવશ્ય યોગસિદ્ધિ થાયછે. ૩-૦ ૦-૨

પ્રાણાકબ્ધુ વિદ્યા અથવા સત્વ વિનિમય (હિપ્નોટીઝમ)
ઇંગ્રેજી ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાન્તર [સચિત્ર] ૨-૮ ૦-૩

મસ્તેરીઝમ—એક નાનું પુસ્તક, ૦-૪ ૦-૦૧

યોગકૌસ્તુભ—બ. નથુરામ શર્માકૃત આ પુસ્તકમાં
યોગાભ્યાસની સારી સમજૂતી આપેલી હોવાથી યોગા-
ભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓને સંપ્રાણ છે. (સચિત્ર) ૧-૬ ૦-૩

ઠયં ગપ્રની પોકા.

મુળ શ્લોક તેની શુજરાતી ટીકા તથા વિશેષ વિવેચન સહિત

આ પુસ્તકમાં શિવજીએ પાર્વતીજીને મહાકાલ યોગશાસ્ત્રમાં જે હઠ વિદ્યા જણાવી તેજ વર્ણીત છે. યોગવિદ્યાનો મહિમા પ્રાચીન સમયમાં અગાધ હતો. આ હઠવિદ્યાનું શેવન કરી ધ્યાના ધ્યાનપદને પામ્યા હતા, શ્રીકૃષ્ણભગવાને પણ ગીતામાં અરજુનને અને ભાગવત-માં ઉદ્ધવને આજ વિદ્યા ઉપદેશી હતી, નારદ. વિષ્ણુ, યાગવલ્કયાદિ મુનીઓ પણ આજ વિદ્યાનું શેવન કરતા હતા, એજ આ વિદ્યાનું મહત્વ દેખાડી આપે છે. આમાં સિદ્ધાઓ, મહાસીદ્ધાઓ તેમજ યમ; નિયમ, સ્વસ્તિકાસન, ગોમુખાસન, વિરાસન, દુર્વાસન, ધનુરાસન, મત્રચેન્દ્રાસન, પશ્ચિમતાનાસન, મયુરાસન, પદ્માસન, તેમજ પ્રાણાયમ અને તેની જુદી જુદી સીદ્ધિઓનાં જુદા જુદા પ્રકાર; નેતી જરતી. નૌલી, ધોતી આદિ પ્રકાર; ત્રાટક અને તેના ગુણુ કર્મ; સીતકારીકુંભક, પ્લાવીકુંભક, મૂર્યાકુંભક, બ્રામરીકુંભક આદિ કુંભકના પ્રકાર, મહામુદ્રાઓ; ખેચરી અને તેના પ્રકાર; મુળબંધ, જલબંધરબંધ તથા મહાબંધ અને તેના ગુણુકર્મ, સમાધિક્રમ તથા સમાધિસીદ્ધિઓ આદિ ધણા પ્રકારની માહિતી આમાં આપવામાં આવી છે કે જે ત્યાગીયોનેજ કામની છે એમ નથી પણ સંસારી પુરૂષોને પણ મન કાયાદિ તનદુરસ્ત રાખવાં, આ પુસ્તક વાંચવાની ખાસ જરૂર છે. કેટલાક અસાધ્ય રોગો પણ આ હઠવિદ્યાનાં અભ્યાસથી સારા થયા છે અને થાય છે. રોગો શરીરને માટે આ વિદ્યા એક માત્રાઈષ છે. આમાં મુળશ્લોક તેની શુજરાતી સરળ ટીકા ઉપરાન્ત વિશેષ વિવેચન આપેલું હોવાથી સર્વ સાધારણુ માણસોને પણ આનો ધણોજ સારો ઉપયોગ થાય છે. એજ ઉંચા કાગળ પાકું સોનેરી પુંકુ છતાં કીમત રૂ. ૨—૮—૦ પોસ્ટેજ. ૦—૪—૦

બધી જાતનાં પુસ્તકો મલવાનું ટેકાણું:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
મંગલાચરણ	૭	વાર ઉપરથી નાડીઓનું ફળ	૨૧
પાર્વતીજનો પ્રશ્ન	„	તરતો ઉદ્ભવ	„
અભાંડની ઉત્પત્તિ શી રીતે થયું,	„	અહોરાત્રમાં ચાર સંક્રાંતિ કયનરર	„
તરતથી અભાંડની ઉત્પત્તિ.	૮	ચાલવાનો શુભાશુભ સ્વર.	„
તરતોનું સ્વરૂપ કેવું છે.	„	યાત્રા મુહુર્ત	„
તરતોની ઉત્પત્તિ	„	ચન્દ્ર જોવાનું ફળ.	૨૩
તરતોથીજ અભાંડની ઉત્પત્તિ	૯	સ્વર ઉપરથી શુભાશુભ કાર્ય કરવું,	„
હંસચાર સ્વર વર્ણન,	„	વિપરીત લક્ષણ	૨૪
સ્વરજ્ઞાન માહાત્મ્ય	„	કાળ ફળ.	„
શિષ્ય લક્ષણ	૧૦	કાળા જમણાસ્વરથી યાત્રામુહુર્તરૂપ	„
સ્વર માહાત્મ્ય	„	દેવા લેવાનો નિયમ	„
સ્વર જ્ઞાનદિન દૈવજ્ઞની નિંદા,	„	પૂર્ણ નાડીનું કાર્ય	„
નાડી જ્ઞાનવાળાને મોક્ષપ્રાપ્તિ	૧૧	રિકના નાડીનું કાર્ય	„
નાડીઓની ગણતરી	૧૩	દૂર તથા સમીપ જવાના વિચાર	„
નાડીઓની ગતિ	૧૪	દૂર કમ કરવામાં સ્વર વિચાર	૨૭
નાડીના ઉચ નીચ ભેદ	„	પ્રવેશ કમ	„
નાડીઓનાં નામ	„	ઊર દૂર થવાનો સ્વર વિચાર	„
નાડીઓનાં સ્થાન	૧૫	સ્વરાનુકૂળ શુભાશુભ કાર્ય.	„
પ્રણિયાદિ વાયુઓનાં નામ	„	છંડાફળ	૨૮
વાયુના સ્થાન	„	પિંગળા ફળ	૩૧
નાડીઓનાદેવતાઓનું કહેવું	૧૭	સુષુમ્ણા ફળ	૩૨
જ્ઞાન દેવાનો કાળ	„	જીવન મરણનો પ્રશ્ન.	૩૪
ચન્દ્ર સૂર્યના માર્ગનું કથન	૧૮	વિદ્વાનોને જાણવાના સ્વર	૩૫
તત્ત્વધ્યાન	„	દ્વિપરીક્ષા	„
નાડીના શુભાશુભ ભેદ	„	શિવજી પ્રત્યે પાર્વતીનો પ્રશ્ન રહસ્ય વિ.	„
સૌમ્ય કાર્ય કરવાનો વિધિ	૧૯	શિવજીનો ઉત્તર	૩૬
રોગઆદિકાર્ય કરવાનો સમય,	„	સ્વરજ્ઞાનીપ્રાણીઓનાં દુરાચરણને જાણે	„
સૂર્યચન્દ્રનોકાળતથા સંજ્ઞા,	„	આઠ પ્રકારનું તરતજ્ઞાન	૩૭
તિથિ ઉપરથી નાડી જ્ઞાન	૨૦	સ્વર જોવાનો કાળ	૩૮
ત્રૈલોક્ય વશીકરણ	„	સ્વર ક્રિયા	„
		ષષ્ઠમુખી યોગમુદ્રા	„

વિષય.	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ.
તત્ત્વોના આકાર જોવાનો ક્રમ	૩૬	ચુક્રદય પ્રશ્ન	૬૩
તત્ત્વોના રંગના વર્ણન	"	સ્વરજ્ઞાનવગર પ્રશ્નકરવાને યતન	૬૪
સ્થાન ઉપરથી તત્ત્વજ્ઞાન	૪૦	યમચુક્રવર્ણન	૬૫
સ્વાદથી તત્ત્વજ્ઞાન	"	સ્ત્રી વશીકરણ	૬૬
મતિથી તત્ત્વજ્ઞાન	"	ગર્ભ પ્રકરણ	૬૭
સ્થિત ચર આદિ કાર્ય સિદ્ધિ	૪૧	વંશ્યા પુત્ર પ્રાપ્તિ	૬૭
સ્વરથી કાર્ય સિદ્ધિ.	"	મહાયોગ વર્ણન	"
સ્વરોનું પરિણામ	"	પુત્રી-પુત્રી થવાનો વિચાર	૭૧
જીવનઆદિનો પ્રશ્ન.	"	સંવત્સર ફળ.	૭૨
શત્રુ આવે છે વા નહિ ?	૪૫	રોગપ્રકરણ	૭૫
શત્રુના મનની વાત જાણવી	૪૫	કાળપ્રકરણ	
તત્ત્વોથી ગ્રહજ્ઞાન	"	ચિરંજીવી થવાનો યતન	
પ્રવાસ પ્રશ્ન	૪૬	અમર થવાનો યતન	
અમુક પ્રશ્ન	"	ત્રણ વર્ષથી મૃત્યુ જાણવું	૭૬
દિશાથી તત્ત્વ જ્ઞાન	૪૭	બે વર્ષથી મૃત્યુ જાણવું	"
તત્ત્વોના ગુણોનું વર્ણન	"	એક વર્ષથી કાળ જ્ઞાન	"
તત્ત્વોનું તોલ	૪૮	છ માસે મરણ થશે	"
તત્ત્વોથી લાભાલાભ	૪૯	તત્કાળ મરણ થશે	"
તત્ત્વોના ગુણ	"	દૂત ઉપરથી રોગીના પ્રશ્ન.	૮૧
તત્ત્વોથી નક્ષત્ર સંજ્ઞા	"	સંજ્ઞાપાતની શરૂવાત,	"
પ્રશ્ન કાળથી કાર્યસિદ્ધિજ્ઞાન	૫૦	મરણ જાણવાના અનેકાનેક ક્રમ	૮૨
તત્ત્વજ્ઞાનથીરામાદિનો વિજય	૫૧	છાયા પુરૂષ જોવાની રીત	૮૬
તત્ત્વોના ખીજનું જ્ઞાન	"	મળમુત્રથી મૃત્યુ પરીક્ષા	૮૮
સ્વરને જાણનારની પ્રશંસા	૫૨	કાળવંચના	
ત્રિકાળ જ્ઞાન	"	શિવસ્વરોદય મહાત્મય	૯૦
શિવપાર્વતી પ્રશ્નોત્તર	૫૩	ધડાઆદિનાડીનું ગંગાદિરૂપ વર્ણન.	"
પ્રાણવાયુ નિરૂપણ	૫૪	અલ્પાસન કરી ક્રિયાને બંધન કરવું	"
ચુક્ર વિચાર	૫૬	પ્રાણાયમના નામ તથા ફળ.	૯૧
વિજય માત્ર વર્ણન	૫૭	વૃદ્ધાથી જીવાન થવું	૯૨
હથિયાર બાંધવાનો ક્રમ.	"	પ્રિય વસ્તુખી સુદ્રા વર્ણન	"
સવારી કરવાનો ક્રમ	"	સર્વદેશી થવાનો ઉપાય	૯૪
સ્વરથી જ્ય વર્ણન	"	ચોગીઓને ધન્યવાદ	"
સર્વ સુદ્રા.	૫૮	સ્વર જ્ઞાનની ફળ શ્રુતિ.	૯૫
દૂતથી કાર્ય સિદ્ધિ જ્ઞાન	૫૯	સ્વર જાણનારની પ્રશંસા	૯૬
સ્થાયી વિજય	૬૦		

શ્રીગણેશાય નમઃ

અથ ગુર્જરટીકાસહિતઃ

શિવવરોદયઃ

પ્રારમ્બ્યતે ।

મંગલાચરણમ્ ।

મહેશ્વરં નમસ્કૃત્ય શૈલજાં ગણનાયકમ્ ।

ગુરું ચ પરમાત્માનં ભજે સંસારતાણમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રી સદાશિવજી, પાર્વતીજી, ગણેશજી, ગુરુ અને
ભવસાગરથી પાર ઉતારનારા પરમાત્માને ભજું છું અર્થાત્
પ્રણામ કરું છું. ૧

દેવ્યુવાચ ।

દેવદેવ મહાદેવ કૃપાં કૃત્વામમોપરિ ।

સર્વસિદ્ધિકરં જ્ઞાનં કથયસ્વ મમ પ્રભો ॥૨॥

પાર્વતીજી પુછે છે-કે હે દેવતાઓના પણુ દેવ ! કે
પ્રભો !! મારા ઉપર અનુગ્રહ કરીને સકળ સિદ્ધિઓને આ-
પવાવાળુ જે જ્ઞાન હોય તે મને કહો. ૨

કથં બ્રહ્માંડમુત્પન્નં કથં વા પરિવર્તતે ।

કથં વિલીયતે દેવવદ બ્રહ્માંડનિર્ણયમ્ ॥૩॥

હે દેવ ! આ બ્રહ્માંડ શીરીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? અને
કેવા પ્રકારે તેનું પાલન થાય છે ? અને પ્રલય પણુ શી
રીતે થાય છે ? વિગેરે બ્રહ્માંડનો સકલ નિર્ણય મને કહો. ૩

ईश्वर उवाच ।

तत्त्वाद्ब्रह्मांडमुत्पन्नं तत्त्वेन परिवर्तते ।

तत्त्वे विलीयते देवि तत्त्वाद्ब्रह्मांडनिर्णयः ॥૪॥

શિવજી બોલ્યા કે—આ બ્રહ્માંડ તત્વોથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તત્વોથીજ તેનું પાત્રન થાય છે, અને પુનઃ તત્વોમાંજ લીન થઈ જાય છે; માટે તત્વોથીજ તેનો નિર્ણય સમજો. ૪

देव्युवाचः ।

तत्त्वमेक परं मूलं निश्चितं तत्त्ववादिभिः ।

तत्त्वस्वरूपं किं देव तत्त्वमेव प्रकाशय ॥૫॥

પાર્વતીજી પુછે છે—તત્ત્વવાદિયોએ બ્રહ્માંડનું મુળ તત્ત્વોનેજ નિશ્ચય કહેલ છે. એથી હે દેવ ! તત્ત્વનું સ્વરૂપ શું છે? તે આપ મારી પાસે પ્રકાશ કરો, અર્થાત્ કહેા. ૫

ईश्वर उवाच ।

निरंजनो निराकार एको देवो महेश्वरः ।

तस्मादाकाशमुत्पन्नमाकाशाद्रાયુर्मभवः ॥૬॥

શ્રી મહાદેવજી કહે છે કે—માયા રહિત નિરાકાર એક દેવ પરમેશ્વર છે, તે વડે આકાશ ઉત્પન્ન થયું, અને આકાશથી વાયુની ઉત્પત્તિ થઈ. ૬

वायोस्तजस्ततश्चापस्ततः पृथ्वीसमुद्भवः ।

एतानि पंचतत्त्वानि विस्तीर्णानि च पंचधा ॥૭॥

વાયુથી તેજ, અને તેજથી જળ અને જળથી પૃથ્વીની ઉત્પન્ન થઈ, એ પાંચ તત્ત્વ એક એકની સાથે પાંચ પ્રકારથી વિસ્તારને પામે છે, અર્થાત્ પંચીકરણ કરવાથી પંચીસનું તત્ત્વ થાય છે. ૭

તેભ્યો બ્રહ્માંડમુત્પન્નં તૈરેવ પરિવર્તતે ।

વિલીયતે ચ તત્રૈવ તત્રૈવ રમતે પુનઃ ॥ ૮ ॥

એથી બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે વડેજ બ્રહ્માંડનું પાલન થાય છે. અને તેમાંજ લીન થઈ તે પુનઃ સુક્ષ્મરૂપથી બન્યું છે. ૮

પંચતત્ત્વમયે દેહે પંચ તત્ત્વાનિ સુંદરિ ।

સુક્ષ્મરૂપેણ વર્તન્તે જ્ઞાયંતે તત્ત્વયોગિભિઃ ॥ ૯ ॥

હે સુંદરિ ! પાંચ તત્ત્વોથી ઉત્પન્ન થયેલ દેહમાં એ પાંચ તત્ત્વ સુક્ષ્મરૂપથી વર્તે છે તેન તત્ત્વોને બાણુવાવાળા યોગી લોકો બાણુ છે. ૯

અથ સ્વરં પ્રવક્ષ્યામિ શરીરસ્થસ્વરોદયમ્ ।

હંસચારસ્વરૂપેણ ભવેજ્ઞાનં ત્રિકાલજમ્ ॥ ૧૦ ॥

હવે શરીરને વિષે સ્થિત સ્વરોની ઉત્પત્તિ છે. એવા જે આકાર આદિ સ્વર તે તમને કહું છું કે જે સ્વરના જ્ઞાનથી હંસ ચાર રૂપથી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું જ્ઞાન થાય છે. ૧૦

ગુહ્યાદુહ્યતરં સારસુપકાસપ્રકાશનમ્ ।

ઇદં સ્વરોદયજ્ઞાનં જ્ઞાનાનાં મસ્તકે મણિ ॥ ૧૧ ॥

આ સ્વરોદય જ્ઞાન અત્યંત ગુપ્ત છે, અને જ્ઞાન ઉપકારનું પ્રકાશક છે; તેમજ સર્વ જ્ઞાનોમાં શિરોમણિ છે. ૧૧

સુક્ષ્માત્સુક્ષ્મતરં જ્ઞાનં સુબોધં સત્યપ્રત્યયમ્ ।

આશ્ચર્યં નાસ્તિકે લોકે આધારં ત્વાસ્તિકે જને ॥ ૧૨ ॥

અને આ સ્વરોદય જ્ઞાન સારી રીતે બાણુવા યોગ્ય છે. પ્રતીતિ કરાવનાર છે. જે નાસ્તિક જન છે, તેને તો આશ્ચર્ય લાગે છે, પરંતુ જે આસ્તિકો છે તેનો તો તે જ્ઞાન આધાર છે. ૧૨

અથ શિષ્યલક્ષણમ્ ।

શાંતે શુદ્ધે સદાચારે ગુરુમક્ત્યેકમાનસે ।

દૃઢચિત્તે કૃતજ્ઞે ચ દેયં ચૈવ સ્વરોદયમ્ ॥૧૩॥

શિષ્યનાં લક્ષણ.

શાંત સ્વભાવ-શુદ્ધ-ઉત્તમ આચારયુક્ત શુદ્ધની ભક્તિ-
માં જેનું મન, અને ચિત્ત દ્રઢ છે, કરેલા ઉપકારોને બાણુ છે.
એવા જે શિષ્ય હોય તેનેજ સ્વરોદયનું જ્ઞાન આપવું. ૧૩

દુષ્ટે ચ દુર્જને ક્રુદ્ધે નાસ્તિકે ગુરુતલ્પમે ।

હીનસત્વે દુરાચારે સ્વરજ્ઞાનં ન દીયતે ॥૧૪॥

જે દુષ્ટ, દુર્જન, ક્રોધી, નાસ્તિક, શુદ્ધની સ્ત્રી સાથે
ગમન કરનાર, અધીર અને દુરાચરણી હોય, તેવાઓને
સ્વરનું જ્ઞાન આપવુંજ નહિ. ૧૪

શ્રૃણુત્વં કથિતં દેવિ દેહસ્થં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।

યેન વિજ્ઞાતમાત્રેણ સર્વજ્ઞત્વં પ્રણીયતે ॥ ૧૫ ॥

હે દેવિ ! તું મારા કહેલા દેહમાં સ્થિત જે ઉત્તમ
જ્ઞાન છે, તેને શ્રવણ કર. જેના જ્ઞાનવડેજ સર્વજ્ઞ થઈ
જવાય છે. ૧૫

સ્વરે વેદાશ્ચ શાસ્ત્રાણિ સ્વરે ગાંધર્વમુત્તમમ્ ।

સ્વરે ચ સર્વત્રૈલોક્યં સ્વરમાત્રાસ્વરૂપકમ્ ॥૧૬॥

સકળવેદ, શાસ્ત્ર અને ઉત્તમ ગાયન વિદ્યા, અને
આ ત્રૈલોક્ય આદિ સર્વ સ્વરમાંજ છે. અને સ્વરજ આત્મ
સ્વરૂપ છે. ૧૬

સ્વરહીનશ્ચ દૈવજ્ઞો નાથહીનં યથા ગૃહમ્ ।

શાસ્ત્રહીનં યથા વક્ત્રં શિરોહીનં ચયદ્રપુઃ ॥૧૭॥

સ્વરના જ્ઞાનથી રહીત બ્યોતિષી, પતિ વગરનું ઘર

શાસ્ત્રીન સુખ, અને મસ્તક વગરનો ઢેહ શોભાને પા-
મતાં નથી. ૧૭

નાર્દીમેદં તથા પ્રાણતત્ત્વમેદં તથૈવ ચ ।

સુષુપ્તામિશ્રમેદં ચ યો જાનાતિ સ મુક્તિગઃ ।૧૮।

જે મનુષ્ય નાડી, પ્રાણ, તત્ત્વ અને સુષુપ્ત-આદિ મિ-
શ્રિત ત્રણ નાડીયોના લેહનો જ્ઞાતા છે, તે મુક્તિને પામે છે. ૧૮

૧ સાકારે વા નિરાકારે શુભ વાયુ બલીકૃતે ।

કથયંતિ શુભં કે ચિત્સ્વરજ્ઞાને વરાનને ॥૧૯॥

સાકાર (વ્યાવહારિક) અથવા નિરાકાર (પારમાર્થિક)
માં વાયુ (સ્વર) કેવળ શ્રમ થાય છે, અને હે પાર્વતી !
કોઈ એમ પણ કહે છે કે, સ્વરના જ્ઞાનથી કલ્યાણજ
થાય છે. ૧૯

બ્રહ્માંડસ્વંડર્પિંડાદ્યાઃ સ્વરેણૈવવિનિર્મિતાઃ ।

૨ સૃષ્ટિસંહારકર્તા ચ સ્વરઃ સાક્ષાન્મહૈશ્વરઃ ॥૨૦॥

બ્રહ્માંડના ખંડ અને પિંડ-આદિ સ્વરનાં રચેલાં છે.
અને સૃષ્ટિ તથા સંહારના કર્તા સાક્ષાત્ મહૈશ્વર (શિવ)
રૂપ સ્વરજ છે. ૨૦

સ્વરજ્ઞાનાત્પરં ગુહ્યં સ્વરજ્ઞાનાત્પરં ધનેષ્ ।

સ્વરજ્ઞાનાત્પરં જ્ઞાનં નવા દૃષ્ટં ચવા શ્રુતમ્ ॥૨૧॥

સ્વર જ્ઞાનથી પરમગુહ્ય, સ્વરના જ્ઞાનથી પર ધન
અને સ્વરના જ્ઞાનથી પર જ્ઞાન જોયું નથી અને સાંભળ્યું
પણ નથી ૨૧

શત્રું હન્યાત્સ્વરબલે તથા મિત્રસમાગમઃ ।

લક્ષ્મીપ્રાપ્તિઃ સ્વરબલે કીર્તિઃસ્વરબલે સુખમ્ ॥૨૨॥

સ્વરનું બળ હોય તો શત્રુને હણે, અને મિત્ર સમા-
ગમ તથા લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ, કીર્તિ અને સુખ સ્વરના બળ-
થીજ થાય છે. ૨૨

કન્યાપ્રપ્તિઃ સ્વરચ્ચલે સ્વરતો રાજર્દશનમ્ ।

સ્વરેણ દેવતાસિદ્ધિઃ; સ્વરેણ ક્ષિતિપોવશઃ ॥૨૩॥

કન્યાની પ્રાપ્તિ (વિવાહ) રાજનાં દર્શન, દેવની સિદ્ધિ અને રાજ વશ થવો એ સર્વ સ્વરથી થાય છે. ૨૩

સ્વરેણ ગમ્યતે દેશો ભોજ્યં સ્વરચ્ચલે તથા ।

લઘુ દીર્ઘં સ્વરચ્ચલે મલં ચૈવ નિવારયેત ॥૨૪॥

સ્વરનાંજ બળ વડે દેશાટન થાય છે. સ્વરનાંજ બળથી ભોજન, સ્વરનાંજ બળથી લઘુશબ્દ (પેશાબ) અને મળનો ત્યાગ પણ થાય છે. ૨૪

સર્વશાસ્ત્રપુરાણાદિસ્મૃતિવેદાંગપૂર્વકમ્ ।

સ્વરજ્ઞાનાત્પરં તત્ત્વં નાસ્તિ કિંચિદ્ધરાનને ॥૨૫॥

હે વરાંગને ! સકળ શાસ્ત્ર અને પુરાણાદિ સ્મૃતિ અને વેદાંગ આદિ એ સર્વ સ્વર જ્ઞાનથી પર તત્ત્વ કંઈ પણ નથી. ૨૫

નામરૂપાદિકઃ સર્વો મિથ્યા સર્વેષુ વિભ્રમઃ ।

અજ્ઞાનમોહિતા મૂઢા યાવત્તત્ત્વં ન વિંદતે ॥૨૬॥

જ્યાં સુધી તત્ત્વનું જ્ઞાન થતું નથી, ત્યાં સુધી નામ રૂપ, આદિ ભ્રમ મિથ્યા છે. અને મુઢ જનોને મોહ પણ ત્યાં સુધીજ છે. ૨૬

ઈદં સ્વરોદયં શાસ્ત્રં સર્વશાસ્ત્રોત્તમોત્તમમ્

આત્મઘટપ્રકાશાર્થ પ્રદીપકલિકોપમમ્ ॥૨૭॥

આ સ્વરોદયશાસ્ત્ર સકળ ઉત્તમોત્તમ શાસ્ત્રમાં પણ ઉત્તમ છે, અને આત્મારૂપી ઘાટના પ્રકાશાર્થ દીપકરૂપ કળિના સદ્રશ છે. ૨૭

यस्मै कस्मै परस्मै वा न प्रोक्तं प्रश्नहेतवे ।

तस्मादेतत्स्वयं ज्ञेयमात्मनो वाऽऽत्मनाऽऽत्मनि॥२८॥

સ્વરોહ્ય પ્રશ્ન કરવાથી જેને તેને કહેવું નહી, પરંતુ પોતેજ પોતાને માટે દેહમાં પોતાની બુદ્ધિથી જાણી લેવું. ૨૮

न तिथिर्न च नक्षत्रं वारो ग्रहदेवताः

न च विष्टिर्यतीपातो वैधृत्याद्यास्तथैव च ॥२९॥

સ્વરોહ્યમાં તિથી, નક્ષત્ર, વાર, ગ્રહ, દેવતા, ભદ્રા, વ્યતિપાત અને વૈધૃત—આદિનો હોષ નથી. ૨૯

कुयोगो नास्ति को देवि भविता वा कदाचन ।

प्राप्ते स्वरबले शुद्धे सर्वमेव शुभं फलम् ॥३०॥

હે દેવિ ! એમાં કોઈ કુયોગ નથી, અને કદિ થનાર પણ નથી. જ્યારે સ્વરતું શુદ્ધ બળ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે સ-કળ ફળ શુભ જ થાય છે. ૩૦

देहमध्ये स्थिता नाड्यो बहुरूपाः सुविस्तरात् ।

ज्ञातव्याश्च बुधैर्नित्यं स्वदेहज्ञानहेतवः ॥३१॥

દેહના મધ્યમાં અનેક રૂપ અને વિસ્તાર પામેલી ઘણી જ નાડીઓ સ્થિતિ છે. તે સર્વ પોતાના દેહના જ્ઞાન માટે જ વિદ્વાનોએ જાણવી. ૩૧

नाभिस्थानगर्भधोर्ध्वमङ्कुरादेव निर्गताः ।

द्विसप्ततिसहस्राणि देहमध्ये व्यवस्थिताः ॥३२॥

નાભિસ્થાનના મુળના ઉપર અંકુરના સમાન તે નાડિયો નીકળેલી છે અને દેહના મધ્યમાં ૭૨૦૦૦ નાડી-ઓ છે. ૩૨

नाडीस्था कुंडलीशक्तिर्भुजंगाकारशायिनी ।

તતો દશોર્ધ્વગા નાડયો દશૌવાધઃપ્રતિષ્ઠિતાઃ॥૩૩॥

નાડિમાં સ્થિત અને સર્વના સમાન સુતેલી કુંડલી સજ્જિત છે. તેનાથી ઉપર દશ નાડિયો ગયેલી છે અને દશ નિચે ગયેલી છે.

દ્વે દ્વે તિર્યગ્ગતે નાડયૌ ચતુર્વિંશતિસંખ્યયા ।

પ્રધાના દશ નાડયસ્તુ દશ વાયુપ્રવાહિકાઃ॥૩૪॥

અંબે નાડી તિરછી-વાંકી ગયેલી છે. એ પ્રમાણે ચૈ-વીશ નાડી છે. તેમાં દશ નાડી સુખ્ય છે, અને દશ વાયુના પ્રવાહને કરે છે. ૩૪

તિર્યગૂર્ધ્વાસ્તથાનાડયો વાયુદેહસમન્વિતાઃ ।

ચક્રવત્સંસ્થિતા દેહે સર્વાઃ પ્રાણસમાશ્રિતાઃ॥૩૫॥

વક્ર—ઉપર અને નિચે સ્થિત અને વાયુ તથા દેહના આશ્રિત સર્વ નાડિ દેહમાં ચક્રના સમાન સ્થિત છે, અને સર્વ પ્રાણને આધીન છે. ૩૫

તાસા મધ્યે દશ શ્રેષ્ઠા દશાનાં તિસ્ર ઉત્તમાઃ ।

ઇડા ચ પિંગલા ચૈવ સુષુમ્ના ચ તૃતીયકા ॥૩૬॥

એ સર્વ નાડિમાં દશ નાડિ શ્રેષ્ઠ છે, અને તે દશમાં આ ત્રણ ઉત્તમ છે. ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ના. ૩૬

ગાંધારી હસ્તિજિહ્વા ચ પૂષા ચૈવ યશસ્વિની ।

અલંબુષા કહૂશ્ચૈવં શંખિના દશમી તથા ॥૩૭॥

ગાંધારી, હસ્તી, જીહ્વા, પૂષા, યશસ્વિની, અલંબુષા, કહૂ અને દશમી શંખીની જાણવી. ૩૭

ઇડા વામે સ્થિતા ભાગે પિંગલા દક્ષિણે સ્મૃતા ।

સુષુમ્ના મધ્યદેશે તુ ગાંધારી વામચક્ષુષિ ॥૩૮॥

ધડાનાડિ ડાબા ભાગમાં, પિંગલા દક્ષિણ—જમણા ભાગમાં અને સુષુમ્ના મધ્ય દેશમાં અને ગાંધારી ડાબી આંખમાં જાણવી. ૩૮

દક્ષિણે હસ્તિજિહ્વા ચ પુષા કર્ણે ચ દક્ષિણે ।

યશસ્વિની વામકર્ણે આનને ચાપ્યલંબુષા ॥૩૯॥

જમણી આંખમાં હસ્તિ, જીહ્વા, જમણા કાનમાં પુષા, ડાબા કાનમાં યશસ્વિની અને મુખમાં અલંબુષા જાણવી. ૩૯

કુહુશ્ચ લિંગદેશે તુ મુલસ્થાને તુ શંસિની ।

एवं द्वारं समाश्रित्य तिष्ठन्ति दश नाडिकाः॥૪૦॥

લિંગ દેશમાં કુહુ, અને ગુદાસ્થાનમાં શંખીની જાણવી. આ પ્રકારે શરીરના દ્વારોમાં દશ નાડી રહે છે. ૪૦

इडा पिंगला सुषुम्ना च प्राणमार्गे समाश्रिताः ।

एता हि दश नाड्यस्तु देहमध्ये व्यवस्थिताः॥૪૧॥

ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ના એ ત્રણે પ્રાણ માર્ગમાં આશ્રિત છે. એ દશ નાડી દેહના મધ્યમાં સ્થિત છે. ૪૧

नामानि नाडिकाना तु वातानां तु वदाम्यहम् ।

प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च॥૪૨॥

નાડીઓને આશ્રય જે વાયુ છે, તેઓનાં નામ હું કહું છું, તે શ્રવણ કરો, પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન. ૪૨

नागः कूर्मोऽथ कृकलो देवदत्तो धनंजयः ।

हृदि प्राणो वसेन्नित्यमपानो गुदमंडले ॥૪૩॥

નાગ, કુર્મ, કૃકલ, દેવદત્ત તથા ધનંજય અને પ્રાણ

વાયુ હૃદયમાં અને અપાન ગુદામંડલમાં સદા રહે છે. ૪૩

સમાનો નાભિદેશે તુ ઉદાનઃ કંઠમધ્યગઃ ।

વ્યાનો વ્યાપી શરીરેષુ પ્રધાના દશ વાયવઃ ॥૪૪॥

સમાન નાભી દેશમાં, ઉદાન કંઠના મધ્યમાં, અને આખા શરીરમાં વ્યાપી, વ્યાન વાયુ થાય છે. એ દસ વાયુ સુખ્ય છે. ૪૪

પ્રાણાદ્યાઃ પંચ વિરુદ્ધાતા નાગાદ્યાઃ પંચ વાયવઃ ।

તેષામપિ ચ પંચાનાં સ્થાનાનિ ચ વદામ્યહમ્ ॥૪૫

પાંચ પ્રાણુ-આદિ અને પાંચ નાગ-આદિ છે. એ નામ-આદિ પાંચેનાં પણ હું સ્થાન કહું છું. ૪૫

ઉદ્ગારે નાગ આરુદ્ધાતઃ કૂર્મ ઉન્મીલને સ્મૃતઃ ।

કૃકલઃ ક્ષુતકૃજ્જેયો દેવદત્તો વિજૃંભણે ॥૪૬॥

ઉદ્ગારમાં નાગવાયુ, અને નેત્રોના ઉન્મીલનમાં કુર્મ અને છીંકવામાં કૃકલ અને ખગાસુ ખાવામાં દેવદત્ત વાયુ જાણવો. ૪૬

ન જહાતિ મૃતં વાપિ સર્વવ્યાપી ધનંજયઃ ।

એતે નાડીષુ સર્વાષુ ભ્રમંતે જીવરૂપિણઃ ॥૪૭॥

અને આખા શરીરમાં વ્યાપી ધનંજય વાયુ મૃત શરીરને પણ ત્યાગતો નથી. જીવ રૂપી એ દસ વાયુ સર્વ નાડીયોમાં ભ્રમ્મા કરે છે. ૪૭

પ્રકટં પ્રાણસંચારં લક્ષ્યેદ્દેહમધ્યતઃ ।

ઈડાર્પિંગલાન્તુ પુમ્નાભિનાડીભિસ્તિસૃમિર્બુધઃ ॥૪૮॥

દેહમાં જે પ્રકટ પ્રાણનો સંચાર છે, તેને ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા એ ત્રણ નાડીયોથીજ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય જાણે છે. ૪૮

ઇડા વામે ચ વિજ્ઞેયા પિંગલા દક્ષિણે સ્મૃતા ।

ઇડા નાડી સ્થિતા વામા તતો વ્યસ્તા ચ પિંગલા ૪૯

વામ—ડાયા ભાગમાં ઇડા અને પિંગલા જમણા ભાગમાં કહેલી છે, ઇડાનાડી વામરૂપથી સ્થિત છે, અને વ્યસ્ત ઉલટી પિંગલા સ્થિત છે. ૫૬

ઇડાયાં તુ સ્થિતશ્ચંદ્રઃ પિંગલાયાં ચ માસ્કરઃ ।

સુષુપ્ત્તા શંભુરૂપેણ શંભુર્હસસ્વરૂપતઃ ॥ ૫૦ ॥

ઇડામાં ચંદ્રમા સ્થિત છે, અને પિંગલામાં સૂર્ય અને સુષુપ્ત્તા હંસરૂપથી સ્થિત છે અને હંસ શંભુરૂપથી સ્થિત છે. ૫૦

હકારો નિર્ગમે પ્રોક્તઃ સકારેણ પ્રવેશનમ્ ।

હકારઃ શિવરૂપેણ સકારઃ શક્તિરુચ્યતે ॥ ૫૧ ॥

સ્વરના નિકળવામાં હકાર કહેલો છે, અને પ્રવેશમાં સકાર, હકાર શિવરૂપ કહેલો છે અને સકાર શક્તિ રૂપ કહેલો છે. ૫૧

શક્તિરૂપ સ્થિતશ્ચંદ્રો વામનાડીપ્રવાહકઃ ।

દાક્ષનાડીપ્રવાહશ્ચ શંભુરૂપો દિવાકરઃ ॥ ૫૨ ॥

વામ નાડીનો પ્રવાહક ચંદ્ર શક્તિરૂપથી સ્થિત છે, અને જમણી નાડીનો પ્રવાહક શંભુરૂપ સૂર્ય સ્થિત છે. ૫૨

શ્વાસે સકારસંસ્યે તુ યદ્દાનં દીયતે બુધૈઃ ।

તદ્દાનં જીવલોકેઽસ્મિન્ કોટિકોટિયુગં ભવેત્ ॥ ૫૩ ॥

જ્યારે શ્વાસ સકારમાં સ્થિત હોય, તે સમયે જો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય દાન આપે તો તે દાન આ જીવલોકમાં કરોડગણ રૂપ આપે છે. ૫૩

अनेन लक्षयेद्योगी चैकचितः समाचितः ।

सर्वमेव विजानीयान्मार्गे वै चंद्रसूर्ययो ॥५४॥

એકાગ્ર ચિત્ત અને સાવધાન યોગી આ માર્ગથી જીવે છે. અને ચંદ્રમા તથા સૂર્યના માર્ગમાંજ સર્વને બાણી લીએ છે. ૫૪

ध्यायेत्तत्त्वं स्थिरे जीवे अस्थिरे न कदाचन ।

इष्टसिद्धिर्भवेत्तस्य महालाभो जयस्तथा ॥५५॥

મનુષ્યે જે સમય જીવ સ્થિર હોય, તે સમય તત્ત્વનું ધ્યાન કરવું. અસ્થિર મન હોય ત્યારે કદિપણ તત્ત્વનું ધ્યાન કરવું નહિ. તેથી ઇષ્ટની સિદ્ધિ થાય છે અને મહાન લાભ તથા તથા જય થાય છે. ૫૫

चंद्रसुर्यसमभ्यासंयेकुर्वतिसदानराः ।

अतीतानागतज्ञानंतेषांहस्तगतंभवेत् ॥५६॥

જે મનુષ્ય સદા ચંદ્ર અને સુર્ય સ્વરનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે છે, તેને ભૂત અને ભવિષ્યવત જ્ઞાન હસ્તગત થઈ જાય છે. ૫૬

वोमेचामृतरुपास्याज्जगदाप्यायनंपरम् ।

दक्षिणेचरभागेनजगदुत्पादयेत्सदा ॥ ५७ ॥

ડાબા ભાગની નાડી ઇડા અમૃત રૂપ અને સકળ જગતની પોષક છે, અને જમણા ચાર પગની પિંગળા નાડી હિમેશાં જગતને ઉત્પન્ન કરે છે. ૫૭

मध्यमाभवतिकूरादुष्टासर्वत्रकर्मसु ।

सर्वत्रशुभकार्येषुवामाभवतिसिद्धिदा ॥५८॥

અને મધ્યમા—સુષુમ્ણા નાડી કૂર અને સર્વ કર્મોમાં

દુષ્ટ હોય છે. અને વામા નાડી સકળ શુભ કાર્યોમાં સિદ્ધિને આપવાવાળી છે ૫૮

નિર્ગમે તુ શુભા વામા પ્રવેશે દક્ષિણા શુભા ।

ચંદ્રઃ સમસ્તુ વિજ્ઞેયો રંવિસ્તુ વિષમઃ સદા ॥૫૯॥

અને ગમન—પ્રયાણ સમયે વામ નાડી અને પ્રવેશ સમયે દક્ષિણ શુભ હોય છે. અને ચંદ્રને સમ અને સુર્યને વિષમ સદા જાણવો. ૫૯

ચંદ્રઃ સ્ત્રી પુરુષઃ સુર્યશ્ચંદ્રો ગૌરોઽસિતો રવિઃ ।

ચંદ્રનાડીપ્રવાહેણ સૌમ્યકાર્યાણિ કારયેત્ ॥૬૦॥

ચંદ્ર સ્ત્રી અને સુર્ય પુરુષ અને ચંદ્ર ગૌરવર્ણ અને સુર્ય કૃષ્ણવર્ણ જાણવો. અને જ્યારે ચંદ્રમાની નાડીના પ્રવાહ હોય, તે સમય સામ્ય કાર્યો કરવાં. ૬૦

સુર્યનાડી પ્રવાહેણ રૌદ્રકમાણિ કારયેત્ ।

સુષુમ્નાયાઃ પ્રવાહેણ મુક્તિમુક્તિફલાનિ ચ ॥૬૧॥

અને સુર્ય નાડીના પ્રવાહમાં રૌદ્ર (ક્ર) કર્મો કરવાં. અને સુષુમ્નાના પ્રવાહમાં લોગ અને મુક્તીક્રાંતિ આપવાવાળાં કાર્યો કરવાં. ૬૧

આદૌ ચંદ્રઃ સિતે પક્ષે માસ્કરો હિ સિતેતરે ।

પ્રતિપત્તો દિનાન્યાહુસ્ત્રીણિ ત્રીણિ કૃતોદયૌ ॥૬૨॥

શુકલપક્ષમાં પ્રથમ ચંદ્રમાનો સ્વર અને કૃષ્ણ પક્ષમાં પ્રથમ સૂર્યનો ચાલે છે. અને પ્રતિપદાથી લઈને ત્રણ ત્રણ દિવસ ચંદ્રમા અને સૂર્યનો સ્વર બળવાન થાય છે. ૬૨

સાર્ધદિઘટિકો જ્ઞેયઃ શુક્લે કૃષ્ણે શશી રવિઃ ।

વહત્યેકદિનેનૈવ યથાષ્ટિઘટિઃ ક્રમાત્ ॥૬૩॥

અને અઢી અઢી ઘડી શુકલપક્ષમાં ચંદ્રમા અને અઢી અઢી ઘડી કૃષ્ણપક્ષમાં સૂર્ય એક દિવસમાં સાઠ ઘડી પર્યંત વહે છે, અર્થાત્ અંતે સ્વરોની કેમવાર ચોવીશ આવૃત્તિ થાય છે. ૬૩

**વહેયુસ્તદ્દટીમધ્યે પંચ તત્વાનિ નિર્દિશેત્ ।
પ્રતિપત્તૌ દિનાન્યાદુર્વિપરીતે વિવર્જયેત્ ॥૬૪॥**

અને એ પ્રત્યેક અઢી અઢી ઘડિયોમાં પાંચે તત્ત્વ વહે છે અને પ્રતિપદાથી માંડીને જે ચંદ્ર અને સૂર્યના દિવસ કહેલા છે, તેનાથી વિપરીત હોય અર્થાત્ ચંદ્રમાના સ્વરમાં સૂર્ય અને સૂર્યના સમયમાં ચંદ્રમાનો સ્વર આવે તો તેનો ત્યાગ કરવો. કેમ કે તે અશુભ છે. ૬૪

**શુકલપક્ષે ભવેદ્દામા ક્રષ્ણપક્ષે ચ દક્ષિણા
જાનીયાત્પ્રતિપત્પૂર્વ યોગી તદ્યતમાનસઃ ॥ ૬૫ ॥**

શુકલપક્ષમાં પ્રતિપદાથી લઈને પ્રથમ વામા અને કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રથમ દક્ષિણા નાપ્રીને યોગી એકાગ્ર અંતઃકરણથી જાણે છે. ૬૫

**શશાંક વારયેદ્રાત્રૌ દિવા વારય ભાસ્કરમ્
ઇત્યભ્યાસરતો નિત્યં સ યોગી નાત્ર સંશયઃ ॥૬૬॥**

સત્રી વેળાએ ચંદ્રસ્વરને અને દિવસે સૂર્યસ્વરને નિવારણ કરે. આ પ્રકારે અભ્યાસમાં જે તત્પર છે, તે યોગી છે, તેમાં સંશય નથી.

**સુર્યેણ બધ્યતે સુર્યશ્ચંદ્રશ્ચંદ્રેણ બધ્યતે
યો જાનાતિ ક્રિયામેતાં ત્રૈલોક્યં વશગં ક્ષણાત્૬૭**

સૂર્યના સ્વરથી સૂર્ય અને ચંદ્રમાના સ્વરથી ચંદ્ર બંધ થાય છે. અને જે મનુષ્ય આ ક્રિયાને જાણે છે, તેના

વશમાં ત્રણે લોક ક્ષણવારમાં થઈ જાય છે. ૬૭

उदयं चंद्रमार्गेण सुर्येणास्तमनं यदि ।

तदा तु गुणसंघाता विपरीतं विवर्जयेत ॥ ૬૮ ॥

જે ચન્દ્રમાના સ્વરમાં સૂર્યનો ઉદય થાય, અને સૂર્યના સ્વરમાં અસ્ત થાય, તો તે સમય અનેક ગુણોના સમૂહ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એથી વિપરીત હોય તો ત્યાગ કરવો. ૬૮

गुरुशुक्रबुधेदूनां वासरे वामनाडिका ।

सिद्धिदा सर्वकार्येषु शुक्लपक्षे विशेषतः ॥ ૬૯ ॥

ગુરુ, શુક્ર, બુધ અને સોમ એ ચારેમાં વામ નાડી સર્વ કાર્યોમાં સિદ્ધિને દેવાવાળી છે. અને જે શુક્લપક્ષમાં એ હોય તો વિશેષ ફળ થાય છે. ૬૯

अर्कागारकसौरीणां वासरे दक्षनाडिका ।

स्मर्तव्या चारकार्येषु कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ ૭૦ ॥

રવી, મંગળ અને શનિ એ વાસેમાં દક્ષિણ નાડીનું સ્મરણ ચાર કાર્યોમાં કરવું. અને તેનું ફળ કૃષ્ણપક્ષમાં વિશેષ કરી થાય છે. ૭૦

प्रथमं वहते वायुर्द्वितीयं च तथाऽनलः ।

तृतीयं वहते भूमिश्चतुर्थं वारुणी वहेत् ॥ ૭૧ ॥

પ્રથમ વાયુ તત્ત્વ વહે છે. બીજું અગ્નિ તત્ત્વ. ત્રીજું ભૂમિ તત્ત્વ વહે છે. ચોથું વરુણ તત્ત્વ અને પાંચમું આકાશ તત્ત્વ વહે છે. ૭૧

सार्द्धद्विघटिके पंच क्रमेणैवोदयन्ति च ।

क्रमत्वेनैकનાडયાં ચ તત્ત્વાનાં પૃથમુદ્ભવઃ ॥ ૭૨ ॥

અઢી ઘડીમાં પૂર્વોક્ત પાંચે તત્ત્વ ક્રમ પૂર્વક ઉદય થાય છે. અને અઢેક નાડીમાં પાણુ ક્રમવાર પૃથક પૃથક પાંચે તત્ત્વ ઉદય પામે છે. ૭૨

અહોરાત્રસ્ય મધ્યે તુ જ્ઞેયા દ્વાદશ સંક્રમાઃ ।

વૃષકર્કટકન્યાલિમૃગમીના નિશાકરે ॥૭૩॥

અને રાત્રિ તથા દિવસમાં ચન્દ્ર અને સૂર્યની બાર સંક્રાંતિ જાણવી. તેમાં વૃષ, કર્ક, કન્યા, વૃશ્ચિક; મકર, અને મીન એ સંક્રાંતિ ચન્દ્રમાની હોય છે. ૭૩

મેષસિંહૌ ચ કુંભશ્ચ તુલા ચ મિથુનં ધનમ્ ।

ઉદયે દક્ષિણે જ્ઞેયઃ શુભાશુભવિનિર્ણયઃ ॥૭૪॥

મેષ, સિંહ, કુંભ, તુલા, મિથુન અને ધન એ સંક્રાંતિ સૂર્યની જાણવી. આ પ્રકારે ઉદય અને દક્ષિણનાં શુભ અશુભ ફળનો નિર્ણય જાણવો. ૭૪

તિષ્ઠેત્પૂર્વોત્તરે ચંદ્રો માનુઃ પશ્ચિમદક્ષિણે ।

દક્ષનાડયાઃ પ્રસારેતુ ન ગચ્છેદ્યામ્યપશ્ચિમે ॥૭૫॥

પૂર્વ અને ઉત્તરમાં ચન્દ્રમા રહે છે અને પશ્ચિમ અને દક્ષિણમાં સૂર્ય રહે છે. દક્ષિણ નાડીના પ્રવાહ—સ્વરમાં દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં ન જવું. ૭૫

વામાચારપ્રવાહે તુ ન ગચ્છેત્પુર્વઉત્તરે ।

પરિપંથિમયં તસ્ય ગતોઽસૌ ન નિવર્તતે ॥૭૬॥

અને વામ નાડીના પ્રવાહમાં પૂર્વ અને ઉત્તરમાં ન જવું અને જો જાય તો તેને શત્રુનો લય ઉત્પન્ન થાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ગયેલો પુનઃ આવતો નથી. ૭૬

તત્ર તસ્માન્ન ગંતવ્યં બુધૈઃ સર્વહિતૈષિભિઃ ।

તદા તત્ર તુ સંયાતે મૃત્યુરેવ ન સંશયઃ ॥૭૭॥

તે માટે સર્વના હિતેચ્છુએ તે સમય ન જવું. જે તે સમયમાં જાય તો નિઃસંદેહ મરણ થયા વગર રહે નહિ. ૭૭
શુક્લપક્ષે દ્વિતીયાયામર્કે વહતિ ચંદ્રમાઃ ।

દ્રશ્યતે લાભદઃ પુંસાં સૌમ્યે સૌખ્યં પ્રજાયતે ૭૮॥

જે શુક્લપક્ષની દ્વિતીયાને દિવસે સૂર્યના પ્રવાહમાં ચન્દ્ર વહે તો પુરુષોને લાભદાયક થાય છે. અને તે સમય સૌમ્ય કાર્ય કરવામાં આવે તો સુખ થાય છે. ૭૮

સૂર્યોદયે યદા સૂર્યશ્ચંદ્રશ્ચંદ્રોદયે ભવેત્ ।

સિધ્ધ્યંતિ સર્વકાર્યાણિ દિવારાત્રિગતાન્યપિ ॥૭૯॥

જે સમય સૂર્યના ઉદયમાં સૂર્ય અને ચન્દ્રમાના ઉદયમાં ચન્દ્રમાનો જ સ્વર હોય, તે સમય દિવસ તથા રાત્રિમાં કરેલા સર્વ કામ સિદ્ધ થાય છે. ૭૯

ચંદ્રકાલે યદા સુર્યઃ સુર્યશ્ચંદ્રોદયે ભવેત્ ।

ઉદ્દેગઃ કલહો હાનિઃ શુભં સર્વં નિવારયેત્ ॥૮૦॥

જે સમય ચન્દ્રમાના સમયમાં સૂર્ય અને સૂર્યના સમયમાં ચન્દ્રમા હોય ત્યારે ઉદ્દેગ, કલહ અને હાનિ થાય છે, અને સકળ શુભની નિવૃત્તિ થાય છે. ૮૦

સુર્યસ્ય વાહે પ્રવદંતિ વિજ્ઞા

જ્ઞાનં હ્યગમ્યસ્ય તુ નિશ્ચયેન ।

સ્વાસેન યુક્તસ્ય તુ શીતરશ્મેઃ

પ્રવાહકાલે ફલમન્યથા સ્યાત્ ॥ ૮૧ ॥

બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સૂર્યના પ્રવાહમાં અગમ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન નિશ્ચય પૂર્વક કહે છે, અને જે ચન્દ્રમાના સ્વાસને પ્રવાહ હોય તો અન્યથા ક્ષણ થાય છે; અર્થાત્ અગમ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન થતું નથી. ૮૧

અથ સ્વરવિપર્યાસે ફલમ્ ।

યદા પ્રત્યુષકાલેન વિપરીતોદયો ભવેત્ ।

ચન્દ્રસ્થાને વહત્યર્કો રવિસ્થાને ચ ચંદ્રમાઃ ॥૮૨॥

વિપરીત લક્ષણ.

જે દીવસ પ્રાતઃકાળથીજ વિપરીત સ્વરનો ઉદય હોય અર્થાત્ ચન્દ્રના સ્થાનમાં સૂર્ય અને સૂર્યના સ્થાનમાં ચંદ્ર વહે, તે સમય પ્રમાણે ફળ જાણવું. ૮૨

પ્રથમે મનઃકલ્પેન ધનહાનિર્દ્વિતીયકે ।

તૃતીયે ગમનં પ્રોક્તમિષ્ટનાશશ્ચતુર્થકે ॥૮૩॥

પ્રથમમાં મનનો ઉદ્વેગ, બીજામાં ધનની હાનિ, અને ત્રીજામાં ગમન અને ચોથામાં ઇષ્ટના નાશ થાય છે. ૮૩

પંચમે રાજવિધ્વંસં ષષ્ઠે સર્વાર્થનાશનમ્ ।

સપ્તમે વ્યાધિદુઃખાનિ અષ્ટમે મૃત્યુમાદિશેત્ ॥૮૪॥

પાંચમાં રાજ્યનો વિધ્વંસ, છઠ્ઠામાં સકળ અર્થોનો નાશ, સાતમાં વ્યાધિ અને દુઃખ, અને આઠમાં મૃત્યુ થાય છે એમ કહેલું છે. ૮૪

કાલત્રયે દિનાન્યષ્ઠૌ વિપરીતં યદા વહેત્ ।

તદા દુષ્ટફલં પ્રોક્તં કિંચિન્ન્યૂનં તુ શોભનમ્ ॥૮૫॥

પ્રભાતે, મધ્યાહ્ને અને સાયંકાળે એ ત્રણે કાળમાં જો પૂર્વોક્ત વિપરીત સ્વરનો ઉદય જો જરાજરા આઠ દીવસ સુધી ચાલે તો તે સમય દુષ્ટ ફળ કહેલું છે. જો જરા ન્યૂનતાથી વિપરીત ચાલે તો તે શુભ ફળ જાણવું. ૮૫

પ્રાતર્મધ્યાન્હયોશ્ચંદ્રઃ સાયંકાલે દિવાકરઃ ।

તદા નિત્યં જયો લાભો વિપરીતં વિવર્જયેત્ ॥૮૬॥

જે દિવસે પ્રભાતે અને મધ્યાહ્ને ચન્દ્રનો સ્વર અને સાયંકાળે સૂર્યનો સ્વર ચાલે, તો તે દિવસ જય અને લાભ થાય છે. અને જે વિપરીત ચાલે તો તેનો ત્યાગ કરવો; કારણ કે તે અનર્થને આપનાર છે. ૮૬

વામે વા દક્ષિણે વાપિ યત્ર સંક્રસતે શિવઃ ।

કૃત્વા તત્પાદમાદૌ ચ યાત્રા ભવતિ સિદ્ધિદા ॥૮૭॥

પ્રયાણ સમયે વામ વા દક્ષિણ જે સ્વર ચાલતો હોય, તે ચરણને પ્રથમ આગળ રાખીને અર્થાત તે ચરણ વડે ચાલીને પ્રયાણ કરે, તો તે પ્રયાણ સિદ્ધિને આપનાર છે. ૮૭

ચંદ્રઃ સમપદઃ કાર્યોરશિસ્તુ વિષમઃ સદા ।

પૂર્ણપાદં પુરસ્કૃત્ય યાત્રા ભવતિ સિદ્ધિદા ॥૮૮॥

ચન્દ્રનો સ્વર ચાલતો હોય તો સમ પદ. ૨-૪-૬ આદિ આગળ રાખવાં અને સૂર્યનો સ્વર જે ચાલતો હોય તો વિષમ પદ. ૧-૩-૫ આદિ આગળ રાખવાં. આ પ્રકારે પુર્ણ પાદ આગળ રાખવાથી યાત્રા સિદ્ધિને આપનારી થાય છે. ૮૮

યત્રાંગે વહતે વાયુસ્તગદંકરસત્તલાત્ ।

સુસોત્થિતો મુખં સ્પૃષ્ટ્વા લભતે વાંછિત ફલમ્ ॥૮૯॥

જે અંગનો સ્વર ચાલતો હોય, તે અંગના હાથના તલથી શયનથી ઉઠીને મનુષ્ય મુખનો સ્પર્શ કરે, તો વાંછિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૯

પરદત્તે તથા ગ્રાહ્યે ગૃહાન્નિર્ગમનેऽપિ ચ ।

યદંગે વહતે નાડી ગ્રાહ્યં તેન કરાંઘ્રિણા ॥૯૦॥

અન્યને દાન દેવામાં તથા પોતાને લેવામાં અથવા ઘરથી બહાર જવામાં જે અંગની નાડી ચાલતી હોય, તે

હાથ અથવા પગ આગળ મુકીને વસ્તુને ગ્રહણ કરે તો ૯૦

ન હાનિઃ કલહો નૈવ કંટકૈર્નાપિ ભિદ્યતે ।

નિવર્તતે સુખી ચૈવ સર્વોપદ્રાવિવર્જિતઃ ॥ ૯૧ ॥

હાનિ થતી નથી, કલહ થતો નથી, શત્રુ તેને કાંઈ નુકશાન કરી શકતો નથી, અને સર્વદા સુખી રહે છે. અને નાના પ્રકારના ઉપદ્રવો રહિત રહે છે. ૯૧

ગુરુબંધુપામાત્યેષ્વન્યેષુ શુભદાયિનિ ।

પૂર્ણાંગે સ્વલ્પ કર્તવ્યા કાર્યસિદ્ધિર્મનઃ સ્થિતા ॥ ૯૨ ॥

ગુરુ, બંધુ, રાજા અને મંત્રી—આદિથી શુભકાર્યની સિદ્ધિ કરવી હોય તો પૂર્ણ હાથથી અર્થાત્ હાથમાં કાંઈ પણ ફળ લઇને કરવી. એ સિદ્ધિ મનવાંછિત ફળ આપનાર છે. ૯૨

અગ્નિચોરાધર્મધર્મા અન્યેષાં વાધિનિયહઃ ।

કર્તવ્યાઃ સ્વલ્પરિક્તાયાં જપલાભસુસાર્થિભિઃ ॥ ૯૩ ॥

અગ્નિનો દાહ, ચોર, અધર્મ કાર્ય અને વ્યાધિઓ નિગ્રહ—નાશ કરવો હોય, તો ખાલી હાથથીજ, જપ, લાભના સુખના અભિલાષી પુરૂષે કાર્ય સિદ્ધ કરવું. ૯૩

દૂરદેશે વિધાતવ્યં ગમનં તુ હિમત્યુતૌ ।

અભ્યર્ણદેશે દીપ્તે તુ તરણાવિતિ કેવન ॥ ૯૪ ॥

કેટલાકોતું એવું કહેવું છે કે—દૂર દેશમાં જવું હોય, તો ચંદ્રમાના સ્વરમાં અને સમીપમાં દેશમાં જવું હોય તો સૂર્યના સ્વરમાં ગમન કરવું.

યત્કિંચિત્પૂર્વમુદ્દિષ્ટં લાભાદિસમરાગમઃ ।

તત્સર્વં પુર્ણનાહીષુ જાયતે નિર્વિકલ્પકમ્ ॥ ૯૫ ॥

જે કાંઈ પણ લાભ—આદિ પ્રથમ કહેવામાં આવેલ છે, તે સર્વ યુદ્ધના સમય પણ નિઃસંદેહ થાય છે. પરંતુ નાડી જે પુરેપુરા સ્વરથી ચાલતી હોય તો. ૯૫

શૂન્યનાડ્યા વિપર્યસ્તં યત્પૂર્વં પ્રતિપાદિતમ્ ।

જાયતે નાન્યથા ચૈવ યથા સર્વજ્ઞભાષિતમ્ ॥૧૬॥

અને જે શૂન્ય નાડી ચાલતી હોય તો તે પૂર્વોક્ત કૃષ્ણ શ્રીશિવજીના કહ્યા પ્રમાણે વિપરિત થાય છે. ૯૬

વ્યવહારે સ્વલોચાટે દ્વેષિવિદ્યાદિવંચકે ।

કુપિતસ્વામિચોરાદ્યે પૂર્ણસ્થાઃ સ્યુર્મયંકરાઃ ॥૧૭॥

વ્યવહાર, દુષ્ટ મનુષ્યનું ઉચ્ચાટન, વૈરી, વિદ્યા—આદિથી ઠગાઈ કરવી, સ્વામીનો કોપ, અને ચોરિ આદિ કૂર કામોમાં, પુણી સ્વર ભયકર્તા છે, એટલે તેવા કામમાં પૂર્ણ સ્વર સારો નથી. ૯૭

દૂરાધ્વનિ શુભશ્રંદો નિર્વિઘ્નોઽમીષ્ટસિદ્ધિઃ ।

પ્રવેશકાર્યહેતૌ ચ સૂર્યનાડી પ્રશસ્તે ॥ ૧૮ ॥

જે મનુષ્ય દુર જવા ઇચ્છા રાખતો હોય, તેને ચંદ્રનો સ્વર શુભ છે. અને તે નિર્વિઘ્ન વાંછિતની સિદ્ધિ આપે છે, અને પ્રવેશના કાર્યમાં સૂર્યની નાડી ઉત્તમ હોય છે. ૯૮

અયોગ્યે યોગ્યતા નાડ્યા યોગ્યસ્થાનેઽપ્યયોગ્યતા

કાર્યાનુબંધનો જીવો યથારુદ્રસ્તથા ચરેત્ ॥૧૯॥

અયોગ્ય કાર્યમાં નાડીની યોગ્યતા અને યોગ્ય કાર્યમાં અયોગ્યતાને કાર્યનો અનુબંધી જીવ પ્રાપ્ત થાય છે માટે જેવો સ્વર હોય, તેવુંજ મનુષ્યે આચરણ કરવું. ૯૯

ચંદ્રચારે વિષં હતે સૂર્યો બલિવશં નયેત્ ।

સુષુમ્નાયાં ભવેન્મોક્ષएकोदेवस्त्रिधा स्थितः॥૧૦૦॥

અન્દ્રનો સ્વર આલે તો કોઈના કરેલા અપરાધને પણ મનુષ્ય સહન કરી લે છે, અને જો સૂર્યનો સ્વર આલે તો બળવાન પણ વશમાં થઈ જાય છે, અને સુષુમ્ના નાડીનો સ્વર હોય તો મોક્ષ થાય છે. આ પ્રમાણે એક દેવ-સ્વર ત્રણ પ્રકારથી સ્થિર છે. ૧૦૦

शुभान्यशुभकार्याणि क्रियंतेऽहर्निशं यदा ।

तदा कार्यानुरोधेन कार्यं नाडीप्रचालनम्॥૧૦૧॥

જે સમય રાત અને દિવસ શુભ અને અશુભ કાર્ય કરે જાય, ત્યારે કાર્યના અનુસાર નાડી ચલાવવી. ૧૦૧

अथ इडाफलम् ।

स्थिरकर्मण्यलंकारे दुराध्वगमने तथा ।

आश्रમે धर्मप्रासादे वस्तूनां संग्रहेऽपि च॥૧૦૨॥

ઈડા.

સ્થિર કાર્યમાં, આબૂષણ, દુર માર્ગે જવું, આશ્રમ; ધર્મ, મંદિર અને ઘરની વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવામાં અને ૧૦૨

वापीकूपतडागादिप्रतिष्ठास्तंभदेवयोः ।

यात्रादाने विवाहे च वस्त्रालंकारभुषणे॥૧૦૩॥

વાવ, કુવા, તળાવ, દેવ અને સ્તંભની પ્રતીષ્ઠા તથા યાત્રા, દાન, વિવાહ, વસ્ત્ર અલંકાર, ભુષણ એમાં. ૧૦૩

शांतिके पौष्टिके चैव दिव्यौषधिरसायने ।

स्वस्वामिदर्शने मित्रे वाणिज्ये कणसंग्रहे॥૧૦૪॥

શાંતિ અને પુષ્ટિનાં કર્મ, દિવ્ય ઔષધી, રસાયન

ચોતાનાં સ્વામીનાં દર્શન, મિત્ર, વ્યાપાર અને અનાજના સંગ્રહમાં. ૧૦૪

ગૃહપ્રવેશે સેવાયાં કૃષૌ ચ બીજવાપને ।

શુભકર્માણિ સંધૌ ચ નિર્ગમે સ શુભઃ શશી ॥૧૦૫॥

ગ્રહ પ્રવેશ, સેવા, ખેતી, બીજનું લાવવું, શુભ કર્મ અને સંધિ, તથા ગમન એમાં ચન્દ્રમાનો સ્વર. ૧૦૫

વિદ્યારંભાદિકાર્યેષુ બાંધવાનાં ચ દર્શને ।

જન્મમોક્ષે ચ ધર્મે ચ દીશાયાં મંત્રસાધને ॥૧૦૬॥

અને વિદ્યારંભ—આદિ કાર્યેમાં તથા બાંધવાનાં દર્શનમાં, જન્મ અને મોક્ષમાં, ધર્મમાં, યજ્ઞ આદિની દીક્ષામાં અને મંત્રની સિદ્ધિમાં ૧૦૬

કાલવિજ્ઞાનસુત્રે તુ ચતુષ્પાદગૃહાગમે ।

કાલવ્યાધિચિકિત્સાયાં સ્વામિસંબોધને તથા ॥૧૦૭॥

કાળનું જ્ઞાન તથા સૂત્ર અને પશુના ઘરમાં આવા-જમનમાં, કાળના વ્યાધિની ચિકિત્સામાં અને સ્વામીને બો-લાવવામાં. ૧૦૭

ગજાશ્વારોહણે ધન્વિગજાશ્વાનાં ચ બંધને ।

પરોપકરણે ચૈવ નિધીનાં સ્થાપને તથા ॥૧૦૮॥

હાથી તથા ઘોડાની સ્વારી, ધનુષ ધારણ કરવું, હાથી તથા ઘોડાને બાંધવામાં, પારકાનો ઉપકાર કરવામાં અને અજનાનું સ્થાપન કરવામાં ૧૦૮

ગીતવાદ્યાદિનૃત્યાદૌ નૃત્યશાસ્ત્રવિચારણે ।

પુરુષામનિવેશે ચ તિલકક્ષેત્રધારણે ॥ ૧૦૯ ॥

ગીત, વાજાંત્ર, નૃત્ય અને નૃત્ય શાસ્ત્રનો વિચાર

પુર અને ગામમાં પ્રવેશ, તિલક કરવું, ખેતર રાખવું એમાં
પણ ચન્દ્રની નાડી ઇડા શુભ ફળ આપનારી છે. ૧૦૬

**આર્તિશોકવિષાદે ચ જ્વરિતે મૂર્ચ્છિતેऽપિ વા ।
સ્વજનસ્વામિસંબંધે અન્નાદેર્દારસંગ્રહે ॥ ૧૧૦ ॥**

રોગ, શોક, ઉદાશી, જ્વરની પીડા, મુઝછી, પોતાનાં
જન અને સ્વામીના સંબંધમાં તથા અનાજ અને લાકડાં
સંગ્રહમાં પણ ચન્દ્રની નાડી શ્રેષ્ઠ છે. ૧૧૦

**સ્ત્રીणां दन्तादिभूषायां वृष्टेरागमने तथा ।
गुरुपूजाविषादीनां चालने च वरानने ॥ १११ ॥**

ઝીયોને દાંત—આદિતું ભૂષણ, વૃષ્ટિતું આવવું, શુક્ર
પુખ્ત, અને વિષ—આદિને બાહાર કાઢવું એમાં હે પાર્વતી !
ચન્દ્રની નાડી શ્રેષ્ઠ છે. ૧૧૧

**इहायां सिद्धिदं प्रोक्तं योगाभ्यासादिकर्म च ।
तत्रापि वर्जयेद्वायुं तेज आकाशमेव च ॥ ११२ ॥**

ઇડા નાડીમાં યોગ્યાભ્યાસ આદિ કર્મ સિદ્ધિને આ-
પનાર કહેલ છે; તોપણ ઇડાનાડીમાં જ્યારે વાયુ અને આ-
કાશ તત્ત્વ વહેતાં હોય ત્યારે તો ઇડાનો પણ ત્યાગ કરવો. ૧૧૨

**सर्वकार्याणि सिद्ध्यन्ति दिवारात्रिगतान्यपि ।
सर्वेषु शुभकार्येषु चंद्रचारः प्रशस्यते ॥ ११३ ॥**

દિવસ અને રાત્રિનાં સર્વ કામ ઇડાનાડીમાં સિદ્ધ
થાય છે. અને બધાં શુભકાર્યોમાં ચન્દ્રમાની નાડી ઉત્તમ
હોય છે. ૧૧૩

અથ પિંગલાફલં કથ્યતે ।

કઠિનક્રૂરવિદ્યાનાં પઠને પાઠને તથા ।

સ્ત્રીસંગવેશ્યાગમને મહાનૌકાધિરોહણે ॥૧૧૪॥

પિંગલા.

કઠણુ, ક્રૂર, મારણુ આદિ વિદ્યા બણુવી તથા બણુ-
વવી, સ્ત્રી સંગમાં તથા વેશ્યા ગમનમાં તથા વહાણુમાં
ચડવામાં. ૧૧૪

બ્રષ્ટકાર્યે સુરાપાને વીરમંત્રાદ્યુપાસને ।

વિહ્વલોદ્ધુંસદેશાદૌ વિષદાનેચ વૈરિણામ્ ॥૧૧૫॥

બ્રષ્ટ કાર્ય, મહિરાંપાન, વીરમંત્ર—આદિની ઉપાસના,
વિહ્વળ થવું, દેશનો વિધ્વંસ, વૈરિયોને વિષ દેવું અને ૧૨૫

શાસ્ત્રાભ્યાસે ચ ગમને મૃગયાપશુવિક્રયે ।

દૃષ્ટકાકાષ્ટપાષાણરત્નઘર્ષણદારુણે ॥૧૧૬॥

શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, મૃગયા ગમન, પશુઓને વેચવાં,
છીંટ, લાકડાં, પત્થર અને રત્ન—આદિને ઘસવાં અને કા-
પવાં, એમાં સુધં નાદી પિંગળા શ્રેષ્ઠ છે. ૧૧૬

ગત્વાભ્યાસે યંત્રતંત્રે દુર્ગપર્વતરોહણે ।

દ્યૂતે ચૌર્યે ગજાશ્વાદિરથસાધનવાહને ॥૧૧૭॥

ગમનનો અભ્યાસ, યંત્ર, તંત્ર કળા અને પર્વતપર
ચડવું, જુગાર, ચોરી કરવી, હાથી, घोडा અને રથને સમ્પા-
રવા, તથા ચલાવવા એમાં. ૧૧૭

વ્યાયામે મારણોચ્ચાટે ષટ્કર્માદિકસાધને ।

યક્ષિણીયક્ષવેતાલાવિષમુતાદિનિગ્રહે ॥૧૧૮॥

કસરત, મારણ—ઉચ્ચાટન, વટ કમોને સિદ્ધ કરવાં,

અને ચક્ષિણી, ચક્ષ, વૈતાળ, વિષ, ભુત-આદિને રોકવામાં ૧૧૮

સ્વરોષ્ઠમહિષાદીનાં ગજાશ્વારોહણે તથા ।

નર્દાજલૌઘતરણે મેષજે લિપિલેખને ॥૧૧૯॥

ગધેડા, ઉં, લેંસ, હાથી અને ઘોડા ઉપર ચડવામાં,
નદીના જળના વેગથી પાર ઉતરી જવામાં, ઔષધ કરવામાં
અને લખવામાં એટલામાં. ૧૧૯

મારણે મોહને સ્તંભે વિદ્રેષોચ્ચાટને વશે ।

પ્રેરણે કર્ષણે ક્ષોભે દાને ચ ક્રયવિક્રયે ॥૧૨૦॥

મારવું, મોહ કરવો. રોકવું, વૈર કરવું, ઉચ્ચાટન
અને વશમાં કંવું, પ્રેરણુ અને ખેતી કરવામાં ક્ષોભ, દાન
અને લેણુ દેવામાં. ૧૨૦

પ્રેતાકર્ષણવિદ્રેષશત્રુનિગ્રહણેऽપિ ચ

સ્વહૃગહસ્તે વૈરિયુદ્ધે ભોગે વા રાજદર્શને ॥

ભોજ્યે સ્નાને વ્યવહારે દીપ્તકાર્યે રવિઃ શુભઃ ॥૧૨૧॥

પ્રેતને ખોલાવવામાં, શત્રુનો નિગ્રહ કરવામાં, તલવા-
રના હાથ લેવામાં, શત્રુ સાથેના યુદ્ધ પ્રસંગમાં, ભોગ તથા
ચાખના દર્શનમાં, ભોજન, સ્નાન, વ્યવહાર અને પ્રકાશિષ્ટ
કાર્યમાં સુર્યની પિંગળ નાડીનો શ્રેષ્ઠ કહેલી છે. ૧૨૧

મુક્તમાર્ગેણ મંદાગ્રૌ સ્ત્રીणा वश्यादिकर्माणि ।

शयनं सूर्यवाहेन कर्तव्यं सर्वदा बुधैः ॥१२२॥

ભોજન દ્વારા મંદાગ્રિ કરવો, સ્ત્રીઓને વશ કરવી
અને શયન કરવું, એ સર્વ કાર્યો પંડિતજને સૂર્ય સ્વર
આલેતો હોય ત્યારેજ કરવાં. ૧૨૨

ઋણાણિ સર્વકર્માણિ ચરાણિ વિવિધાણિ ચ ।

તાણિ સિદ્ધયંતિ સૂર્યેણનાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥૨૨॥

સઘળાં ફર કર્મ અને અનેક પ્રકારનાં ચાર કર્મમાં સર્વ સૂર્યની પિંગળા નાડીમાં સિદ્ધ થાય છે, માટે એમાં કાંઈપણ વિચાર ન કરતાં કાર્ય કરવાં. ૧૨૩

અથ સુષુમ્નાફલં કથ્યતે ।

ક્ષણં વામે ક્ષણં દક્ષે યદા વહતિ મારુતઃ ।

સુષુમ્ના સા ચ વિજ્ઞેયા સર્વકાર્યહરા સ્મૃતા ॥૧૨૪॥

સુષુમ્ણા.

જે પવન ક્ષણવારમાં વામ ભાગે અને ક્ષણવારમાં દક્ષિણ ભાગમાં ચાલે તે તે સુષુમ્ણા નાડી જાણવી. અને સુષુમ્ણા સર્વ કાર્યોને હરવાવાળી કહી છે. ૧૨૪

તસ્યા નાભ્યાં સ્થિતો વહ્નિર્જ્વલતે કાલરૂપકઃ

વિષવત્તં વિજાનીયાત્સર્વકાર્યવિનાશનમ્ ॥૧૨૫॥

તે નાડીમાં રહેલ અગ્નિ કાળ રૂપ બળે છે; તે અગ્નિને વિષયુક્ત અને સર્વ કાર્યોનો નાશક જાણવો. ૧૨૫

યદાનુક્રમમુલંઘ્ય યસ્ય નાડીદ્વયં વહેત ।

તદા તસ્ય વિજાનીયાદશુભં નાત્ર સંશયઃ ॥૧૨૬॥

જ્યારે પોત પોતાના સ્વાભાવિક કર્મનું ઉદ્વેગન કરીને જે પુરૂષની બન્ને નાડી ચાલે ત્યારે તે પુરૂષનું નિઃસંદેહ અશુભ જાણવું. ૧૨૬

ક્ષણં વામે ક્ષણં દક્ષે વિષમં ભાવમાદિશેત્ ।

વિપરીતં ફલં જ્ઞેયં જ્ઞાતવ્યં ચ વરાનતે ॥૧૨૭॥

ક્ષણવારમાં વામ ભાગ અને ક્ષણવારમાં દક્ષિણ ભાગ—

ગમાં પવન ચાલે તો તે વિષમ કહેવાય છે, હે પાવંતી !
તેનું વિપરિત ક્ષણ બાણુનું. ૧૨૭

ઉભયોરેવ સંચારં વિષવત્તં વિદુર્બુધાઃ !

ન કુર્યાત્કૂરસૌમ્યાનિ તત્સર્વં વિફલં ભવેત્ ॥૧૨૮॥

બન્ને નાડીઓના સંચારને વિષવાત્ એમ પડિત લોકો
કહે છે. તેમાં કૂર અને સૌમ્ય કર્મ ન કરવું અને બે
કરવામાં આવે તો તે સર્વ નિઃફળ બન્ય છે. ૧૨૮

જીવિતે મરણે પ્રશ્ને લાભાભામે જયાજયે ।

વિષમે વિપરીતે ચ સંસ્મરેજ્જગદીશ્વરમ્ ॥૧૨૯॥

જીવન, મરણ, પ્રશ્ન, લાભ, અલાભ, જય, પરાજય
તે સમયે બે વિષમ અને વિપરીત સ્વર ચાલતો હોય તો
જગદીશ્વરનું સ્મરણ કરવું. ૧૨૯

ઈશ્વરે ચિંતિતે કાર્યં યોગાભ્યાસાદિકર્મ ચ ।

અન્યત્તત્રન કર્તવ્યં જયલાભસુલૈષિભિઃ ॥૧૩૦॥

ઈશ્વરનું ચિંતવન કરીને તે સમય યોગાભ્યાસ-આદિ
કર્મજ કરવાં અને જય, લાભના સુખની આકાંક્ષા વાળાઓ
તે સમય કાંઈ પણ કામ કરવું નહિ. ૧૩૦

સૂર્યેણ વહમાનાયાં સુષુપ્ત્રાયાં સુદુર્મુદ્ધુઃ ।

શાપં દદ્યાદ્રરં દદ્ધાત્સર્વથૈવ તદન્યથા ॥ ૧૩૧ ॥

જ્યારે સૂર્યની નાડી સુષુપ્ત્રા વારંવાર વહે, તો તે
સમય બે શાપ વા વર આપે તો તે નિઃફળ બન્ય છે. ૧૩૧

નાડીસંક્રમણે કાલે તત્ત્વસંગમનેઽપિ ચ ।

શુભં કિંચિન્ન કર્તવ્યં પુણ્યદાનાનિ કોટિધા ॥૧૩૨॥

નાડીના સંચલન કાળમાં અને તત્ત્વોના સંચલનમાં
કોઈપણ શુભ કાર્ય ન કરવું, તેમજ પુણ્ય દાન—આદિ
કર્મ પણ ન કરવાં. ૧૩૨

વિષમસ્યોદયો યત્ર મનસાઽપિ ન ચિંતયેત્ ।

યાત્રા હાનિકરી તસ્ય મૃત્યુઃકલેશો ન સંશયઃ ૧૩૩

જે સમય વિષય સ્વરને ઉદય હોય, ત્યારે મનથી પણ કોઈ કાર્યની ચિંતા નહિ. અને જો તે સમય યાત્રા કરવામાં આવે તો તે હાનિકર્તા થઈ પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ વખતે મરણ વા કલેશ થવા સંભવ છે એમાં બરાબર સંદેહ નથી. ૧૩૩

પુરો વામોર્ધ્વતશ્ચંદ્રો દક્ષાધઃપૃષ્ઠતો રવિઃ ।

પૂર્ણરિક્તવિવકોઽયં જ્ઞાતવ્યો દૈશિકૈઃ સદા ૧૩૪

ન્યારે પ્રથમ વામ સ્વર અને પછી ચન્દ્ર સ્વર હોય અને પછી દક્ષિણ સ્વરની પાછળ સૂર્ય સ્વરનો ઉદય હોય તો તે બે ક્રમ પૂર્ણ અને ખાલી સદા પડિતોએ જાણી લેવા. ૧૩૪

ઊર્ધ્વવામાગ્રતો દુતો જ્ઞેયો વામપથિ સ્થિતઃ ।

પૃષ્ઠે દક્ષે તથાધસ્તાત્સૂર્યવાહાગતઃ શુભઃ ૧૩૫

વામ સ્વરની પછી અથવા પહેલાં જો આવતો હોય વામ ભાગમાં સ્થિત હોય, અને દક્ષિણ સ્વરની પછી અથવા પહેલાં આવતો હોય દક્ષિણ ભાગમાં સ્થિત હોય, તો તે શુભ હોય છે. ૧૩૫

અનાદિર્વિષમઃ સંધિર્નિરાહારો નિરાકુલઃ ।

પરે સુક્ષ્મે વિલીયેત સા સંધ્યા સદ્ધિરુચ્યતો ૧૩૬

અનાદિ જે વિષમ સંધિ સુષુમ્ણા નિરાહાર અને નિરાકુળ થઈને પણ જો સુક્ષ્મગ્રહમાં લીન થઈ જાય; અર્થાત્ એક રસ ચાલતી સુષુમ્ણાથી બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, તો તે સુષુમ્ણાને સન્નમનો સંધ્યા કહે છે. ૧૩૬

ન વેદં વૈદ इत्याहुर्वेदो वेदो न विद्यते ।

પરાત્મા વિદ્યતે યેન સ વેદો વેદ ઉચ્યતે ॥૧૩૭॥

પાંડિતો વેદને વેદ કહેતા નથી, અને વેદ વેદ છે પણ નહિ; પરંતુ જે વડે પરમાત્મા જાણવામાં આવે તેનેજ જ્ઞાનિયો વેદ કહે છે. ૧૩૭

न संध्यासंधिरित्याहुः संध्यासंधिर्निगद्यते ।

વિષમઃ સંધિગઃ પ્રણિઃ સ સંધિસ્સંધિરુચ્યતે ૧૩૮

સંધ્યાને સંધિ પાંડિત લોકો કહેતા નથી, અને સંધ્યાને સંધિ કહી પણ શકતા નથી; પરંતુ જ્યારે વિષમ સંધિમાં પ્રાણ હોય, તેજ સંધિ કહેવાય છે. ૧૩૮

श्रीदेव्युवाच । देवदेव महादेव सर्वसंसारतारक ।

સ્થિતં ત્વદીયે હૃદયે રહસ્યં વદ મે પ્રભો ॥૧૩૯॥

પાર્વતીજી પુછે છે કે—હે દેવોના દેવ ! હે મહાદેવ હે સર્વ સંસારના તારક ! ! જે રહસ્ય આપના હૃદયમાં સ્થિત છે, તે હે પ્રભો ! મને કહો. અર્થાત્ જે ગુપ્તમાં પણ ગુપ્ત વાતો છે, અને જેને આપજા જાણો છો, આપ વગર બીજા કોઈ જાણતા નથી, તે મને કહો. ૧૩૯

ईश्वर उवाच ।

स्वरज्ञानरहस्यात्तु न काचिच्छेष्टदेवता ।

સ્વજ્ઞાનરતો યોગી સ યોગી પરમો મતઃ ॥૧૪૦॥

શ્રી મહાદેવજી કહે છે કે, આ સ્વરજ્ઞાનના રહસ્યથી પર કોઈ ઇષ્ટ દેવતા નથી, જે યોગી સ્વરના જ્ઞાનમાં રહે છે, તેજ યોગી પરમ કહેવાય છે. ૧૪૦

पंचतत्त्वाद्भवेत्सृष्टिस्तत्त्वे तत्त्वं प्रलीयते ।

પંચતત્ત્વં પરં તત્ત્વં તત્ત્વાતીતં નિરંજનમ્ ॥૧૪૧॥

પાંચ તત્ત્વોથી સૃષ્ટિ થાય છે, અને તત્ત્વોમાંજ તત્ત્વ
લીન થઈ જાય છે. પાંચ તત્ત્વજ પરમ તત્ત્વ છે, અને
નિરંજન-બ્રહ્મ તત્ત્વોથી પર છે. ૧૪૧

તત્વાનાં નામ વિજ્ઞેયં સિદ્ધિયોગેન યોગિનામ્ ।

૩ તાનાં દુષ્ટચિહ્નાનિ જાનાતીહ સ્વરોત્તમઃ ।૧૪૨।

ચોળી લોકો સિદ્ધિથી પોતાના તત્ત્વોનાં નામ જાણે
છે, જે મનુષ્ય સ્વરોનેજ ઉત્તમ સમજે છે, તે સર્વ પ્રાણી-
ઓનાં દુષ્ટ ચિહ્નોને જાણી શકે છે. ૧૪૨

પૃથિવ્યાપસ્તથા તેજો વાયુગ્નકાશમેવ ચ ।

પંચભુતાત્મકં વિશ્વં યો જાનાતિ સ પુજિતઃ ।૧૪૩।

જે મનુષ્ય પૃથિવી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકા-
શ એ પાંચ ભૂતાત્મક વિશ્વને જાણે છે, તેજ પૂજવા યો-
ગ્ય થાય છે. ૧૦૩

સર્વલોકસ્થર્જીવાનાં ન દેહો ભિન્નતત્ત્વકઃ ।

મુર્લોકાત્સત્યપર્યંત નાદીભેદઃ પૃથક્પૃથક્ ।૧૪૪।

ભૂલોકથી સત્યલોકપર્યંત સર્વ લોકમાં સ્થિત જેટલા
જીવ છે, તેના દેહ ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વરૂપ નથી; પરંતુ
નાદીના ભેદ જુદા જુદા છે. ૧૪૪

વામે વા દક્ષિણે વાઽપિ ઉદયાઃ પંચ કીર્તિતાઃ ।

અઽથ તત્ત્વવિજ્ઞાનં શ્રુતુ વક્ષ્યામિ સુંદરિ ।૧૪૫।

વામ ભાગ વા દક્ષિણ ભાગમાં પાંચ પાંચ ઉદય
કહેલ છે, હે સુંદરિ ! એ તત્ત્વોનાં આઠ પ્રકારનાં વિજ્ઞાન
હું કહું છું, તે હું શ્રવણ કર. ૧૪૫

પ્રથમે તત્ત્વસંખ્યાનં દ્વિતીયે શ્વાસસંધયઃ ।

તૃતીયે સ્વરચિન્હાનિ ચતુર્થો સ્થાનમેવ ચ ॥૧૪૬॥

પ્રથમ તત્વોની સંખ્યા, બીજો લેહ શ્વાસની સંખ્યા,
ત્રીજો લેહ સ્વરોનાં ચિહ્ન, ચોથો લેહ સ્વરોનાં સ્થાન. ૧૪૬
પંચમે તસ્ય વર્ણાશ્ચ ષષ્ઠે તુ પ્રાણ એવ ચ ।

સપ્તમે સ્વાદસંયુક્તા અષ્ટમે ગતિલક્ષણમ્ ॥૧૪૭॥

પાંચમો લેહ તત્વોના રંગ, છઠા લેહમાં પ્રાણ, સા-
તમામાં સ્વાદનો સંયોગ. અને આઠમા લેહમાં ગતિનાં
લક્ષણ. ૧૪૭

એવમષ્ટવિધં પ્રાણં વિષુવં તં ચરાચરમ્ ।

સ્વરાત્પરતરં દેવિ નાન્યયા ત્વંબુજેક્ષણે ॥૧૪૮॥

આ પ્રકારે ચરાચરમાં વ્યાપક આઠ પ્રકારનાં પ્રાણ
હોય છે. હે દેવિ ! સ્વસ્થી પર બીજું કોઈ પણ જ્ઞાન
નથી. ૧૪૮

નિરીક્ષિતવ્યં યત્નેન સદા પ્રત્યુષકાલતઃ ।

કાલસ્ય વંચનાર્યાય કર્મ કુર્વતિ યોગિનઃ ॥૧૪૯॥

પ્રભાતથી લઈને સદા સ્વરને જોવા, કેમકે યોગી
હોકો કાળક્ષેપને માટે કર્મીને કરે છે; પરંતુ તેને સ્વર
અને તત્વની ઝોળખાણ રહે છે. ૧૪૯

શ્રુત્યોરંગુષ્ઠકૌ મધ્યાંગુલ્યૌ નાસાપુટદ્વયે ।

વદનપ્રાંતકે ચાન્યાંગુલીર્દયાશ્ચ નેત્રયોઃ ॥૧૫૦॥

કાનમાં બે અંગુઠા અને બંને નાસિકાના દ્વારમાં,
બન્ને મધ્યમાં, મુખના પ્રાન્ત ભાગમાં અને નેત્રોમાં શેષ
અંગુલી અર્ધાંશ નેત્રોમાં તર્જની અને અનામિકા અને
કનિકા મુખ પ્રાંતમાં રાખે. ૧૫૦

અસ્યાતલ્તુપૃથિવ્યાદિ સત્ત્વજ્ઞાનં ભવેત્ક્રમાત્ ।

પીતશ્વેતારુણશ્યામૈર્વિદુર્ભિર્નિરુપાધિકમ્ ॥૧૫૧॥

એના વચમાં પૃથિવી આદિ તત્ત્વોનું જ્ઞાન ક્રમવાર પીત્ત, રવેત, લાલ અને શ્યામ બિંદુમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે. અર્થાત્ પૃથિવીનો પીતલવર્ણ; જળનો રવેત, તેજનો લાલ, વાયુનો શ્યામ અને આકાશનો ચિત્ર વર્ણ હોય છે. ૧૫૧

દર્પણેન સમાલોક્ય તત્ર શ્વાસં વિનિક્ષિપેત્ ।

આકારૈસ્તુ વિજાનીયાત્તત્ત્વભેદં વિચક્ષણઃ ॥૧૫૨॥

દર્પણમાં મુખને બેઠને શ્વાસને મુકે, અને આકાશને બેઠને તત્ત્વના બેઠને પડિત લોકો જાણે છે. ૧૫૨

ચતુરસ્ત્રં ચાર્ધચંદ્રં ત્રિકોણં વર્તુલં સ્મૃતમ્ ।

બિંદુમિસ્તુ નભોજ્ઞેયમાકારૈસ્તત્ત્વલક્ષણમ્ ॥૧૫૩॥

ચતુરસ્ર, અર્ધ ચંદ્રાકાર, ત્રિકોણ, વર્તુલ અને બિંદુઓના આકાર નેત્રોના આગળ જુએ તો, આકાશ તત્ત્વનું લક્ષણ જાણવું. ૧૫૩

મધ્યે પૃથ્વી હ્યધશ્ચાપશ્ચોર્ધ્વં વહતિ ચાનલઃ ।

તિર્યગ્વાયુપ્રવાહશ્ચ નભો વહતિ સંક્રમે ॥૧૫૪॥

મધ્યમાં પૃથિવી અને નીચે જળ અને ઉપર અગ્નિ અને વાયુનો પ્રવાહ વક્ર હોય, અને બે સ્વરોનું સંક્રમ આલતું હોય તો આકાશ તત્ત્વનું ચાલવું જાણવું. ૧૫૪

આપઃ શ્વેતાઃ ક્ષિતિઃ પીતા રક્તવર્ણો હુતાશનઃ ।

મારુતો નીલજીમૂસ આકાશઃ સર્વવર્ણકઃ ॥૧૫૫॥

જળનો રવેત વર્ણ, પૃથિવીનો પીત, અગ્નિનો રક્ત અને પવન નીલ મેઘવર્ણ અને આકાશ સર્વ વર્ણ રૂપ હોય છે. ૧૫૫

અવ સ્થાનપરમે તત્ત્વજ્ઞાન કહતે હૈં.

સ્કંધદ્વયે સ્થિતો વન્હિર્નાભિમૂલે પ્રમંજનઃ ।

જાનુદેશે ક્ષિતિસ્તોયં પાદાંતે મસ્તકે નમઃ ।૧૫૬।

સ્થાનપરત્વમી તત્વ જ્ઞાનનો પ્રકાર.

બન્ને ખભા ઉપર અગ્નિ, નાભિના મૂળમાં પવન, બાનુ દેશમાં પૃથિવી. ચરણના અંતમાં જળ, અને મસ્તકમાં આકાશ તત્વ સ્થિત રહે છે. ૧૫૬

અવ સ્વાદપરસે તત્વજ્ઞાન કહતે હૈં.

માહેયં મધુરં સ્વાદુ કષાયં જલમેવ ચ ।

તીક્ષ્ણં તેજઃ સમીરોઽમ્લઆકાશં કટુકં તથા ।૧૫૭।

સ્વાદથી તત્વ જ્ઞાનનો પ્રકાર.

પૃથિવીનો સ્વાદ મીઠો, જળનો સ્વાદ ખારો, તેજનો સ્વાદ તીવ્રો, પવનનો સ્વાદ અમ્લ, અને આકાશનો સ્વાદ કટુ હોય છે. ૧૫૭

અવ માતિપરસે તત્વજ્ઞાન કહતે હૈં.

અષ્ટાંગુલં વહેદાયુરનલશ્ચતુરંગુલમ્ ।

દ્વાદશાંગુલિ માહેયં વારુણં ષોડશાંગુલમ્ ॥૧૫૮॥

ગતિથી તત્વજ્ઞાનનો પ્રકાર.

વાયુનો સ્વર આઠ આંગળ, પવનનો ચાર આંગળનો પૃથિવીનો સ્વર બાર આંગળ, અને જળનો સ્વર સોળ આંગળ ચાલે છે. ૧૫૮

ઉર્ધ્વ મૃત્યુરધઃ શાંતિસ્તિર્યગુચ્ચાટનં તથા ।

મધ્યે સ્તંભં વિજાનીયાન્નમઃ સર્વત્ર મધ્યમમ્ ॥૧૫૯॥

એ ઉર્ધ્વ સ્વર ચાલે તે મૃત્યુ અને નીચો સ્વર ચાલે તે શાન્તિ, વક્ર ચાલે તે ઉચ્ચાટન, મધ્યનો સ્વર ચાલે તે સ્તંભ, એ કામ કરે તે અને આકાશ તત્વનો સર્વ કાર્યોમાં મધ્યમ બાણુવું. ૧૫૯

પૃથિવ્યા સ્થિરકર્માણિ ચરકર્માણિ વારુણે ।

તેજસિ ક્રૂરકર્માણિ મારણોઞ્ચાટનેઽનિલે ॥૧૬૦॥

પૃથિવી તત્વમાં સ્થીરકાર્ય જળમાં ચારકાર્ય, તેજમાં ક્રૂરકાર્ય અને પવનમાં મારણ અને ઉઘાટન કર્મ કરવાથી સીદ્ધ થાય છે. ૧૬૦

વ્યોમ્નિ કિંચિન્ન તત્ત્વમભ્યસેવ્યોગસેવનમ્ ।

શૂન્યતા સર્વકાર્યેષુ નાત્ર કાર્યા વિચારણ ॥૧૬૧॥

આકાશમાં કંઈ પણ કામ ન કરવું; પરંતુ યોગના સેવનનો અભ્યાસ કરવો. અને તેમાં સરવેકામ શૂન્ય થાય છે, માટે તેમાં વિચાર પણ ન કરવો. ૧૬૧

પૃથ્વીજલાભ્યાં સિદ્ધિઃ સ્યાન્મૃત્યુર્વહ્નો ક્ષયોઽનિલે ।

નભસો નિષ્ફલં સર્વ જ્ઞાતવ્યં તત્ત્વવેદિભિઃ ॥૧૬૨॥

પૃથિવી અને જળતત્ત્વથી સિદ્ધિ, વન્હિતત્ત્વમાં મૃત્યુ અને પવનમાં ક્ષય-નાશ અને આકાશ તત્ત્વમાં સર્વ કાર્ય નિષ્ફળ તત્ત્વવાદીઓએ બાણવા. ૧૬૨

ચિત્તમ્ ક્ષિતેર્જ્ઞયસ્તત્ક્ષણે તોયતત્ત્વતઃ ।

હાનિઃ સ્યાદ્દહ્નિવાતાભ્યાં નભસો નિષ્ફલં ભવેત્ ॥૧૬૩॥

પૃથિવી તત્ત્વથી અધિક લાભ થાય, જળ, તત્ત્વથી તતક્ષણ લાભ થાય, વાયુ અને અગ્નિ તત્ત્વથી હાનિ અને આકાશ તત્ત્વથી નિષ્ફળતા બાણવી. ૧૬૩

પીતઃ શનૈર્મધ્યવાહી હનુર્યાવદ્ગુરુશ્વનિઃ ।

જ્વાળનઃ પાર્થિવો વાયુઃ સ્થિરકાર્યપ્રસાધકઃ ॥૧૬૪॥

પીતલજીંધીધીમે વા મધ્યમ ચાલવાવાળો અને હનુપથ ત્રેતો શબ્દ ગુરુ—ભારી હોય અને એ જરા

ઉષ્ણ હોય, એવા પૃથિવી સંબંધી વાયુ, સ્વર ને સ્થિત કાર્યોનો સાધક કહે છે. ૧૬૪

અધોવાહી ગુરુધ્વાનઃ શાંભિગઃ શતિલઃ સ્થિતઃ ।

યઃ ષોડશાંગુલો વાયુઃ સ આપઃ શુભકર્મકૃત્ ૧૬૫

જે નીચે વહે અને જેનો ધ્વનિ ગુરુ હોય, જે ઉતાવળે ચાલે અને જેની સ્થિતિ શિતળ હોય અને જે સોળ આંગળનો હોય, તે તે જળનો સ્વર છે અને તેમાં શુભ કામ કરવાં. ૧૬૫

આવર્તગશ્વાત્યુષ્ણશ્ચ શોણાભશ્ચતુરંગુલઃ ।

ઉર્ધ્વવાહી ચયઃ ક્રૂરકર્મકારી સતૈજસઃ ॥૧૬૬॥

જે આવર્ત પર્વત ચાલે, અત્યંત ઉષ્ણ હોય અને લાલ હોય તથા ચાર આંગળ હોય અને ઉપર ચાલે તે તે જ્વનો સ્વર છે, અને તેમાં ક્રૂર કામો કરવાં. ૧૬૬

ઉષ્ણઃ શીતઃ કૃષ્ણવર્ણસ્તિર્યગ્ગામ્યષ્ટકાંગુલઃ

વાયુઃ પવનસંજ્ઞસ્તુ ચરકર્મપ્રસાધકઃ ॥ ૧૬૭ ॥

જે શીતોષ્ણ હોય, કૃષ્ણ વર્ણ હોય, વક્ર ચાલે અને આઠ આંગળનો હોય, તે તે વાયુ—સ્વર પવન છે, એમ સમજવું અને તેમાં ચર કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૬૭

યઃ સમીરઃ સમરસઃ સર્વતત્ત્વગુણાવહઃ ।

આંબરં તં વિજાનીયાદ્યોગિનાં યોગદાયકમ્ ॥૧૬૮॥

જે સ્વર એકરસ અને સર્વ તત્ત્વોના ગુણોમાં વહે તે તે સ્વરને આકાશનો જાણવો, અને તે પોતે જ યોગી અને યોગનો દાતા છે. ૧૬૮

પીતવર્ણ ચતુષ્કોણં મધુરં મધ્યમાશ્રિતમ્ ।

ભોગદં પાર્થિવં તત્ત્વ પ્રવાહે દ્વાદશાંગુલમ્ ॥૧૬૯॥

જેનો વર્ણુ પીત હોય, ચાર ખુણાવાળો હોય, મધુર હોય અને મધ્યમાં વહે તથા જેનો પ્રવાહ બાર આંગળ જેલ હોય, તે પૃથિવી તત્વનો કહેવાય છે, અને તે લોગનો દાતા છે. ૧૬૯

શ્વેતમર્ધેદુસંકાશં સ્વાદુકાષાયમાર્દકમ્

લામ્હદારુણં તત્ત્વં પ્રવાહે ષોડશાંગુલમ્ ॥ ૧૭૦ ॥

જેના વર્ણુ શ્વેત હોય, અર્ધ ચન્દ્રાકાર હોય સ્વાદુ હોય, કસેલો લીલો હોય, અને જેના પ્રવાહનું પ્રમાણ સોળ આંગળનું હોય તે જળતત્વ હોય છે અને તે લાભદાતા છે. ૧૭૦

રક્તં ત્રિકોણં તીક્ષ્ણં ચ ઉર્ધ્વભાગપ્રવાહકમ્ ।

દીપ્ત ચ તૈજસં તત્ત્વં પ્રવાહે ચતુરંગુલમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

જેનો લાલ રંગ હોય, ત્રિકોણ હોય, તીક્ષ્ણ હોય, જેનો પ્રવાહ ઉપરનો હોય, પ્રકાશમાન હોય, અને જેનું પ્રમાણ ચાર આંગળનું હોય તે તેજ સંબંધી તત્વ બાણુનું. ૧૭૧

નીલં ચ વર્તુલાકારં સ્વાદ્રમ્લં તિર્યંગાશ્રિતમ્ ।

ચ પલં મારુતં તત્ત્વં પ્રમાહેઽષ્ટાંગુલં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

જે નીલ હોય, ગોળ હોય, તથા સ્વાદમાં ખાટો હોય, અને તિરછો ચાલતો હોય, ચપળ હોય, અને જેનો પ્રવાહ આઠ આંગળનો હોય, તેને પવન સંબંધી તત્વ બાણુનું. ૧૭૨

વર્ણાકારે સ્વાદવાહે અવ્યક્તં સર્વગામિનમ્ ।

મોક્ષદં નાભસં તત્ત્વં સર્વકાર્યેષુ નિષ્ફલમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

વર્ણુ, આકાર, સ્વાદ અને પ્રવાહમાં જેની અવ્યક્ત સ્થિતિ હોય, અર્થાત જેમાં શર્વનું એકત્રપણું થતું હોય,

તેને આકાશ સંબંધી તત્વ બાણુવું, અને તે સર્વ કાર્યોમાં નિષ્ફળ બાય છે. ૧૭૩

પૃથ્વીજલે શુભે તત્વે તેજો મિશ્રફલોદયમ્ ।

હાનિમૃત્યુકરૌ પુંસામશુભૌ વ્યોમમારુતૌ ॥૧૭૪॥

પૃથિવીતત્વ અને જળતત્વ શુભ હોય છે, અને તેજના તત્વમાં મધ્ય ક્ષણ થાય છે, આકાશ અને વાયુતત્વમાં હાનિ તથા મૃત્યુ—આદિ અશુભ ક્ષણ થાય છે. ૧૭૪

આપૂર્વપશ્ચિમે પૃથ્વી તેજશ્ચ દક્ષિણે તથા ।

વાયુશ્ચોત્તરદિગ્જ્યોમધ્યે કોણગતં નમઃ ॥૧૭૫॥

પૂર્વથી લઈને પશ્ચિમ પર્યંત પૃથિવી તત્વ અને દક્ષિણમાં તેજ તત્વ અને ઉત્તર દિશામાં વાયુતત્વ તથા મધ્યમ આકાશ તત્વ બાણુવું. ૧૭૫

ચંદ્રે પૃથ્વીજલે સ્યાતાં સૂર્યેઽગ્નિર્વા યદા ભવેત્ ।

તદા સિદ્ધિર્ન સંદેહઃસૌમ્યાસૌમ્યેષુ કર્મસુ ॥૧૭૬॥

ચન્દ્રના સ્વરમાં પૃથિવી અને જળ તત્વ અને સૂર્યના સ્વરમાં અગ્નિ તત્વ જે સમય હોય તે સમયમાં સાશ્વત નરસા કર્મોની સિદ્ધિ થાય છે, એ નિઃસંદેહ છે. ૧૭૬

લાભઃ પૃથ્વીકૃતોઽહિ સ્યાન્નિશાયાં લાભકૃજ્જલમ્ ।

વહ્નો મૃત્યુઃ ક્ષયો વાયુઃર્નમઃસ્થાનં દહેત્કચિત્ ॥૧૭૭॥

દિવસમાં પૃથિવી તત્વથી અને રાત્રિમાં જળ તત્વથી લાભ થાય છે, અને અગ્નિ તત્વથી મૃત્યુ અને વાયુ તત્વથી નાશ તથા આકાશ તત્વથી દાહ પણ કોઈવાર થાય છે. ૧૭૭

જીવિતવ્યે જયે લાભે કૃષ્ણાં ચ ધનકર્મણિ ।

મંત્રાર્થે યુદ્ધપ્રશ્ને ચ ગમનાનમને તથા ॥ ૧૭૮ ॥

જીવન. જય, લાલ, કૃષિ, ધનનું કર્મ, મંત્રનું કાર્ય
અને સુદનો પ્રશ્ન, ગમન અને આગમન એમાં પૃથિવી
તત્વ શ્રેષ્ઠ છે. ૧૭૮

આયાતિ વારુણે તત્વે શત્રુરસ્તિ શુભં ક્ષિતૌ ।

પ્રયાતિ વાયુતોઽન્યત્ર હાનિમૃત્યૂ નમોઽનલો ૧૭૯

જે જળનું તત્વ હોય તો શત્રુનું આગમન સમ-
જનું, અને પૃથિવી તત્વમાં શુભ થાય છે, વાયુ તત્વ હોય
તો શત્રુ અન્યસ્થાનમાં ચાલ્યો જાય છે અને જે આકાશ વા
અગ્નિ તત્વ હોય તો શત્રુની હાની તથા મૃત્યુ થાય છે. ૧૭૯

પૃથિવ્યા મુલચિંતા સ્યાજ્જીવસ્ય જલવાતયોઃ ।

તેજસા ધાતુચિંતા સ્યાચ્છુન્યમાકાશતો વદેત્ ૧૮૦

કોઈના પ્રશ્ન સમય જે પૃથિવી તત્વ હોય તો મૂળ
વૃક્ષ-આદિની ચિંતા, જળ તત્વમાં જીવની ચિંતા અને તે-
જના તત્વમાં શુન્ય અર્થોત્ ચિંતા ન સમજવી. ૧૮૦

પૃથિવ્યાં બ્રહ્મપાદાઃ સ્યુર્દિપદસ્તોયવાયૂતઃ ।

તેજસ્યેવ ચતુષ્પાદો નમસા પાદવર્જિતઃ ॥૧૮૧॥

પૃથિવી તત્વ હોય તો ઘણાની સાથે ચાલવું પડે
છે. જળ અને વાયુ તત્વ હોય તો એકલાનેજ પચાદલ જવું
પડે છે, તેજ તત્વ હોય તો જે માણસને લઈને ગમન
કરે છે, અને જે આકાશ તત્વ હોય તો કંઈ પણ જવું
થતું થતી. ૧૮૧

કુજોવન્હી રવિઃ પૃથ્વી સૌરિરપઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

વાયુસ્થાનસ્થિતો રાહુર્દક્ષરંધ્ર પ્રવાહકઃ ॥ ૧૮૨॥

અગ્નિ તત્વમાં સૂર્ય, જળ તત્વમાં શનિ અને વાયુ
તત્વમાં રાહુ જે દક્ષિણ સ્વર ચાલતો હોય તો બાણવા. ૧૮૨

જલં ચંદ્રા બુધઃ પૃથ્વી ગુરુવાતઃ સિતોઽનલઃ ।

વામનાડ્યાં સ્થિતાઃ સર્વે સર્વકાર્યેષુ નિશ્ચિતાઃ ॥૧૯૩॥

જો વામ સ્વર વક્રો હોય તો જળતત્ત્વમાં ચંદ્રમા, પૃથિવી તત્ત્વમાં બુધ, પવન તત્ત્વમાં પ્રહરુપતિ અને અગ્નિ તત્ત્વમાં શુક જાણવો. આ સર્વ ગૃહો સર્વ કાર્યોમાં પૂર્વોક્ત તત્ત્વોમાં નિશ્ચય પૂર્વક સ્થિત રહે છે. ૧૮૩

પૃથ્વી બુધો જલાદિંદુઃ શક્રો વહ્નીરવિઃ કુજઃ ।

વાયૂરાહુશની વ્યોમ ગુરુસેવ પ્રકીર્તિતઃ ॥૧૮૪॥

પૃથિવી તત્ત્વમાં બુધ, જળ તત્ત્વમાં ચંદ્રમા અને અગ્નિ તત્ત્વમાં સૂર્ય અને મંગળ, વાયુ તત્ત્વમાં રાહુ અને શનિ તથા આદ્યશ તત્ત્વમાં પ્રહરુપતિ કહેલ છે ૧૮૪

પ્રવાસપ્રશ્ન આદિત્યે યદિ રાહુર્ગતોઽનિલે ।

તદાસૌ ચલિતા જ્ઞેયઃ સ્થાનાંતરમપેક્ષતે ॥૧૮૫॥

જો કોઈ મનુષ્ય પરદેશ ગયેલાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે અને જો તે સમય સૂર્યના સ્વરમાં રાહુ સ્થિત હોય, તો સ્પષ્ટ કહી દેવું કે તે બીજે સ્થળે જવા માટે તે સ્થાનેથી ચાલી ચુક્યો છે. ૧૮૫

આયાતિ વારુણે તત્ત્વે તત્ર વાસ્તિ શુભં સિતૌ ।

પ્રવાસી પવનેઽન્યત્ર મૃત્યુસ્થાનલે ભવેત્ ॥૧૮૬॥

જો પ્રશ્ન સમયમાં જળ તત્ત્વ વહેતું હોય, તો પરદેશથી આવવાનું કહેવું, પૃથિવી તત્ત્વ હોય તો પરદેશી જ્યાં ગયેલ છે ત્યાં સુખી છે એમ કહેવું, વાયુ તત્ત્વ હોય તો અન્ય સ્થાનમાં ગયો એમ કહેવું, અને જો અગ્નિ તત્ત્વ હોય તો પરદેશમાં મરણ પામેલ છે, એમ કહેવું. ૧૮૬

પાર્થિવે મુલવિજ્ઞાનં શુભં કાર્યં જલે તથા ।

આમેયે ધાતુવિજ્ઞાનં વ્યોમ્નિ શૂન્યં વિનિર્દિશેત્ ૮૭

પૃથિવી તત્ત્વમાં વૃક્ષ-આદિનું બાણુવું. જળતત્ત્વમાં શુભ કાર્ય, અગ્નિ તત્ત્વમાં ધાતુઓનું જ્ઞાન અને આકાશ તત્ત્વમાં કોઈ પણ બાબતનું જ્ઞાન કહેવું નહિ, શૂન્ય સમજવું. ૧૪૭

તૂષ્ટીપુષ્ટી રતિઃ ક્રીડા જયહર્ષૌ ધરાજલે ।

તેજોવાયોશ્ચ સુપ્તાક્ષો જ્વરકંપઃ પ્રવાસિનઃ ૧૮૮

જે પરદેશીના પ્રશ્નના સમયમાં પૃથિવી તથા જળ તત્ત્વ હોય તેા સંતોષ, પુષ્ટતા, પ્રીતિ, રતિ ક્રીડા, જય અને હર્ષ તથા જે તેજ અને વાયુ તત્ત્વ હોય તેા શયન તથા જ્વરથી પરદેશમાં ટાઢ આવેલી છે એમ કહેવું. ૧૮૮

ગતાયુર્મૃત્યુરાકાશે તત્ત્વસ્થાને પ્રકીર્તિતાઃ ।

દ્વાદશૈતાઃ પ્રયત્નેન જ્ઞાતવ્યા દૈશિકૈઃ સદા ॥૧૮૯

જે આકાશ તત્ત્વ હોય, તેા અવસ્થાથી રહિત પરદેશીનું મરણ કહેવું, આ બાર પ્રશ્ન તત્ત્વોના સ્થાનમાં કહેલ છે, એને પંડિત લોકો મહાયત્ન પૂર્વક સદા બાણુ છે. ૧૮૯

પૂર્વાયાં પશ્ચિમે પામ્યે ઉત્તરસ્યાં યથાક્રમમ્ ।

પૃથિવ્યાદાનિ મુતાનિ ચલિષ્ઠાનિ વિનિર્દિશેત્ ૧૯૦

પૂર્વ પશ્ચીમ, દક્ષિણ, અને ઉત્તર એ ચારે દિશાઓમાં ક્રમથી પૃથિવી, જળ, તેજ અને વાયુ એ ચારે તત્ત્વ બળવાન કહેલ છે. ૧૯૦

શરીરોત્પત્તિઃ ।

પૃથિવ્યાપસ્તથા તેજો વાયુરાકાશમેવ ચ ।

પંચમુતાત્મકો દેહો જ્ઞાતવ્યશ્ચ વરાનને ॥ ૧૧૧ ॥

હે પાવંતી ! પૃથિવી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ ભૂત રૂપજ આ દેહ બણવો, અર્થાત્ એ પાંચ ભૂતોથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૯૧

અસ્થિ માંસં ત્વચા નાડી રોમ ચૈવ તુ પંચમમ્ ।

પૃથ્વી પંચગુણાઃ પ્રોક્તા બ્રહ્મજ્ઞાનેન ભાષિતમ્ ॥ ૧૧૨ ॥

અને આ દેહમાં, હાડકાં, માંસ, ત્વચા, નાડી અને પાંચમા રૂપાડાં એ પાંચ ગુણ પૃથિવીના છે. એ વાત વેદાંત શાસ્ત્રના જ્ઞાતા બ્રહ્મજ્ઞાની કહે છે. ૧૯૨

શુક્રશોણિતમજ્જાશ્ચ મૂત્ર લાલાં ચ પંચમમ્ ।

આપઃ પંચગુણાઃ પ્રોક્તાબ્રહ્મજ્ઞાનેન ભાષિતમ્ ॥ ૧૧૩ ॥

બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ કહે છે કે, વીર્ય, રૂધિર, મજ્જા, મૂત્ર અને પચમી લાલ એ પાંચ ગુણ જળના છે. ૧૯૩

ક્ષુધા તૃષ્ણ તથા નિદ્રા કાંતિરાલસ્યમેવ ચ ।

તેજઃ પંચ ગુણં પ્રોક્તં બ્રહ્મજ્ઞાનેન ભાષિતમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

બ્રહ્મજ્ઞાનીઓનું કહેવું છે કે, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, નિદ્રા, ક્ષન્તિ અને આલસ્ય એ પાંચ ગુણ તેજના છે. ૧૯૪

ઘાવનં ચલનં ગ્રંથ સંકોચનપ્રસારણે ।

વાયોઃ પંચ ગુણાઃ પ્રોક્તા બ્રહ્મજ્ઞાનેન ભાષિતમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

વેાંતીઓનું એવું કહેવું છે કે, ઘાવનું, ચાલવું, માંઠ વાળવી, સંકોચવું અને પ્રસારવું એ પાંચ ગુણ વાયુના છે. ૧૯૫

રગદ્વેષો તથા લજ્જા ભયં મોહશ્ચ પંચમમ્ ।

નભઃ પંચગુણં પ્રોક્તં બ્રહ્મજ્ઞાનેન ભાષિતમ્ ॥ ૧૧૬ ॥

વેદાંત શાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓ કહે છે કે, પ્રીતિ, વેર, લગ્ન, લય અને પાંચમો મોહ એ પાંચ ગુણ આકાશના આ દેહમાં હોય છે. ૧૯૬

**પૃથ્વીઃ પલાનિ પંચાશ્ચત્વારિંશત્તથાંભસઃ ।
અમેશ્વિંશત્પુનર્વાયોર્વિંશતિર્નભસો દશ ॥ ૧૯૭ ॥**

આ દેહમાં પૃથિવી ૫૦ પગ, જળ ૪૦ પગ, અગ્નિ ૩૦ પગ, વાયુ ૨૦ પગ અને આકાશ ૧૦ પગ હોય છે, અર્થાત્ પૃથિવી આદિ તત્વોમાં આગલા તત્વ કને ૦૦ દશ ગ્રસ ન્યુન છે. ૧૯૭

**પૃથિવ્યાં ચિત્કાલેન લાભશ્રાપઃ ક્ષણાદ્ભવેત્ ।
જાયતે પવને સ્વરૂપઃ સિદ્ધોઽપ્યમૌ વિનશ્યતિ ૧૯૮**

પૃથિવી તત્વ હોય તો ઘણું દિવસે લાભ, જળ તત્વ હોય તો તેજ ક્ષણમાં, અને પવન તત્વ હોય તો થોડા લાભ થાય છે, અને અગ્ની તત્વ હોય તો સિદ્ધ થયેલ કામ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૧૯૮

**પૃથ્વીઃ પંચ હ્યર્પાં વેદા ગુણાસ્તેજો દિવાયુતઃ ।
નભસ્યેકગુણશ્ચૈવ તત્ત્વજ્ઞાનમિદં ભવેત્ ॥ ૧૯૯ ॥**

પૃથિવીના પાંચ ગુણ, જળના ચાર ગુણ, તેજના ત્રણ ગુણ, વાયુના બે ગુણ, અને આકાશનો એક ગુણ બાકીવે. આ તત્ત્વનું જ્ઞાન છે. ૧૯૯

**સ્ફૂતકાર્કૃત્સ્પ્ફુટિતા વિદીર્ણા પતિતા ધરા ।
દદાતિ સર્વકાર્યેષુ અવસ્થાસદૃશં ફલમ્ ॥ ૨૦૦ ॥**

કુંકાર કરવાવાળી, કુટેલી અને ફાટલી, બ્યર્થ પડી રહેલી આ પૃથિવી સર્વ કાર્યોમાં પોતાની અવસ્થાના સ્થાન ફળ આપે છે. ૨૦૦

ધનિષ્ઠા સોહિની જ્યેષ્ઠાનુરાધા શ્રવણં તથા ।

અભિજિદુત્તરાષાઢા પૃથ્વીતત્ત્વમુદાહતમ્ ॥૨૦૧॥

ધનિષ્ઠા, રોહિણી, જ્યેષ્ઠા, અનુરાધા, શ્રવણ, અભિ-
જિત અને ઉત્તરાષાઢા એ સાત નક્ષત્ર પૃથિવી તત્ત્વનાં કહેલ
છે. ૨૦૧

પુર્વાષાઢા તથાશ્લેષા મૂલમાર્દ્રા ચ રેવતી ।

ઉત્તરાભાદ્રપદા તોયં તત્ત્વં શતભિષ્ક પ્રિયે ॥૨૦૨॥

પુર્વાષાઢા, અશ્લેષા, મૂળ, આર્દ્રા, રેવતી, ઉત્તરાભા-
દ્રપદ અને શતભિષા એ સાત નક્ષત્રજળતત્ત્વનાકહેલછે. ૨૦૨

ભરણી કૃત્તિકાપુષ્યૌ મઘા પૂર્વાં ચ ફાલ્ગુની ।

પૂર્વાભાદ્રપદા સ્વાતી તેજસ્તત્ત્વમિતિ પ્રિયે ॥૨૦૩॥

ભરણી, કૃત્તિકા, પુષ્ય, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાભાદ્ર-
પદ અને સ્વાતી એ સાત નક્ષત્રને તેજ તત્ત્વના કહેલ છે. ૨૦૩

વિશાખોત્તરફાલ્ગુન્યૌ હસ્તાચિત્રે પુનર્વસુ ।

અશ્વિનીમૃગશીર્ષે ચ વાયુતત્ત્વમુદાહતમ્ ॥૨૦૪॥

વિશાખા, ઉત્તરફાલ્ગુની, હસ્તા, ચિત્રા, પુનર્વસુ, અશ્વિની
અને મૃગશિર એ સાત નક્ષત્ર વાયુ તત્ત્વનાં કહેલ છે. ૨૦૪

વહન્નાડીસ્થિતો દૂતો યત્પૃચ્છતિ શુભાશુભમ્ ।

તત્સર્વં સિદ્ધિમાપ્નોતિ શૂન્યે શૂન્યં ન સંશયઃ ૨૦૫

વસેતી નાડીના તરકથી પેઢેલો દૂત જો શુભ વા અ-
શુભ પુછે, તો તે સર્વ સિદ્ધ થાય છે. અને શુન્યમાં પુછે
તો શુન્ય થાય છે, એમાં સંદેહ નથી. ૨૦૫

પુર્ણોઽપિ નિર્ગમઃ શ્વાસે સુતત્ત્વેઽપિ ન સિદ્ધિદઃ ।

સૂર્યશ્ચંદ્રો તથા નૃણાં સંવાહે સર્વસિદ્ધિદઃ ॥ ૨૦૬ ॥

પૂર્ણ પશુ સૂર્ય તત્ત્વ અથવા ચંદ્ર તત્ત્વ શ્વાસમાં વ-
હેતું હોય તો તે સિદ્ધિદાતા નથી, જો અને તત્ત્વોનો મેળ

હોય તે સકળ સિદ્ધિને આપે છે. ૨૦૬

તત્ત્વે રામા જયં પ્રાપ્ત સુતત્ત્વે ચ ધનંજય ।

કૌરવા નિહતાઃ સર્વે યુદ્ધે તત્ત્વવિપર્યયાત્ ॥૨૦૭॥

શ્રેષ્ઠ તત્ત્વમાંજ શ્રીરામચંદ્રજીનો જય થયો હતો, અને
શ્રેષ્ઠ તત્ત્વમાંજ અર્જુનનો પણ જય થયો હતો; અને તત્ત્વો-
ની વિપરિતતાથીજ સકળ કૌરવોયુદ્ધમાં માર્યા ગયા હતા ૨૦૭

જન્માંતરીયસંસ્કારાત્પ્રાસાદાદયથા ગુરો ।

કેષાન્નિજ્ઞાયતે તત્ત્વવાસના વિમલાત્મનામ્ ।૨૦૮।

જન્માંતરના સંસ્કારથી અથવાં ગુરૂની કૃપાથી કોઈ
કજ નિર્મળ આત્માને તત્ત્વોનું જ્ઞાન થાય છે, ૨૦૮

લંબીજાં ધરણીં ધ્યાયેચ્ચતુરસ્તાં સુપીતમામ્ ।

સુગંધાં સ્વર્ણવર્ણાં પ્રાપ્નુયાદેહલાઘવમ્ ॥૨૦૯॥

(લ) આ બીજ થતી તત્ત્વમાં ચારે કોર સુવર્ણના
સમાન પ્રકાશમાન પીત વર્ણજ સુગંધ યુક્ત ધ્યાન કરવું.
અને તે પ્રમાણે ધ્યાનનો કરવાવાળો કાંતિ અને દેહનાં
લાઘવને પામે છે, ૨૦૯

વંબીજં વારુણં ધ્યાયેત્તત્ત્વમર્ધશશિપ્રભમ્ ।

શુત્તુષ્ણાદિસહિષ્ણુત્વં જલમધ્યે ચ મજ્જનમ્ ૨૧૦॥

(વ) આ બીજ જળ તત્ત્વમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે,
અને અર્દ્ર ચંદ્રના સદ્રશ તેનો આકાર છે, એનું ધ્યાન
કરવાવાળાને બુદ્ધ અને તરસની ભાષા થતી નથી. અને
જળમાં ડુબવાનું સામર્થ્ય તેનામાં આવે છે. અર્થાત્ ડુબ-
વાથી તેને દુઃખ થતું નથી, ૨૧૦

સ્વીજમગ્નિજં ધ્યાયેત્રિકોણમરુણપ્રભમ્ ।

બહ્વન્નપાનભોક્તત્ત્વમાતપામિસહિષ્ણુતા ॥ ૨૧૧ ॥

(૨) આ બીજ અગ્નિ તત્ત્વમાં ત્રિકોણ, રક્ત વર્ણ અને ધ્યાન કરવા રોચ્ય છે, એતું ધ્યાન કરવાવાળાને વર્ણ-જ અન્નપાન કરવાનું સામર્થ્ય આવે છે અને તે સૂર્યના તાપને તથા અગ્નિના વેગને સહન કરી શકે છે. ૨૧૧

યં बीजं पवनं ध्यायेद्वर्तुलं श्यामलप्रभम् ।

आकाशगमनाद्यं च पक्षिवद्गमनं तथा ॥ ૨૧૨ ॥

(૫) આ બીજ પવન તત્ત્વમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. અને ગોળ શ્યામ રંગવાળું હોય છે, એતું ધ્યાન કરવાવાળો આકાશમાં પક્ષિયે ના સમાન ગમન કરી શકે છે ૨૧૨

दंबीज गगनं ध्यायेन्निराकारं बहुप्रभम् !

ज्ञानं त्रिकालविषयमैश्वर्यमणिमादिकम् ॥ ૧૧૩ ॥

(૬) આ બીજ આકાશ તત્ત્વમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે જે નિરાકાર અને વિશેષ કાંતિ યુક્ત છે, એતું ધ્યાન કરવાવાળાને ત્રણે કાળનું જ્ઞાન અને અણિમા-આદિ આઠ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, ૨૧૩

स्वरज्ञानी नरो यत्र धनं नास्ति तत परम् ।

गम्मते स्वरज्ञानेन अनायासं फलं भवेत् ॥ ૨૧૪ ॥

જે સ્થાનમાં સ્વરનો જ્ઞાની હોય, તેથી પર બીજું કોઈ ધન નથી, જે મનુષ્ય સ્વરના જ્ઞાનથી ગમન કરે છે; તેને અનાયાસે ફળ મળે છે ૨૧૪

श्रीदेव्युवाच ।

देवदेव महादेव महाज्ञानं स्वरोदयम् ।

त्रिकालविषयं चैव कथं भवति शंकर ॥ ૨૧૫ ॥

શ્રી પાર્વતીજી પૂછે છે કે—હે દેવતાઓના દેવ ! હે મહાદેવ ! હે શંકર ! ! આ મહાન સ્વરોચ્ચનું ત્રિકાળ વિષયક જ્ઞાન કયા પ્રકારે માય છે ? ૨૧૫

ईश्वर उवाच ।

अर्थकालजयप्रश्नशुभाशुभमिति त्रिधा ।

एतत्त्रिकालविज्ञानं नान्यद्भवति सुंदरि ॥२१६॥

શ્રી મહાદેવજી કહે છે કે—હે સુંદરી ! અર્થ—પ્રયોજન વા ધન, ભૂત, ભવિષ્યત્ અતે વર્તમાન એ ક્ષણેકાલને જય, પ્રશ્ન, શુભાશુભનું જે ત્રણે કાળમાં જ્ઞાન છે, તેનું કારણ સ્વરોધ્ય છે. બીજું કંઈ પણ નથી. ૨૧૨

तत्त्वे शुभाशुभो कार्ये तत्त्वे जयघराजयौ ।

तत्त्वे सुभिक्षदुर्भिक्ष तत्त्वं त्रिपदमुच्यते ॥२१७॥

તત્ત્વનેજ આધીન શુભાશુભ કાર્ય છે, અને તત્ત્વોનેજ આધીન સકાળ તથા દુઃકાળ છે, એ પ્રકારે તત્ત્વનેજ ત્રણે કાળનાં કાર્યોનું કર્તા કહે છે. ૨૧૭

श्रीदेव्युवाच ।

देवदेव महादेव सर्वसंसारसागर ।

किंनराणां परं मित्रं सर्वकार्यार्थसाधकम् ॥२१८॥

પાર્વતીજી પૂછે કે—હે દેવતાઓના દેવ ! હે મહાદેવ આ આખા સંસાર સમુદ્રમાં મનુષ્યોને પરમ મિત્ર અને સર્વ કાર્યાનું સાધક શું છે ? તે મન કહો. ૨૧૮

श्रीशिव उवाच ।

प्राणएव परं मित्रं प्राणएव परं सखा ।

प्राणतुल्यो परो बंधुर्नास्ति नास्ति वरानने ॥२१९॥

શ્રી મહાદેવજી કહે છે કે—હે સુંદર મુખી પાર્વતી ! પ્રાણજ પરમ મિત્ર છે, અને સખા છે, પ્રાણના સમન અન્ય કંઈ પણ બંધુ નથી. ૨૧૯

શ્રીદેવ્યગ્નચ ।

કથં પ્રાણસ્થિતો વાયુઃ કે પ્રાણરૂપકઃ ।

તત્ત્વેષુ સંચરન્પ્રાણોઽયમ્ યોગિભિઃ કથમ્ ॥૨૨૦

પાર્વતીજી પુછેછે કે પ્રાણમાં વાયુ કયા પ્રકારે રહે છે ? શું દેહ પ્રાણ રૂપ છે ? અને તત્ત્વોને માટે વિચારમાં પ્રાણને યોગીજન કેવા પ્રકારે જાણી જાય છે. ૨૨૭

શ્રીશિવ ઉવાચ ।

કાયાનગરમધ્યસ્થો મારુતો રક્ષપાલકઃ ।

વેશે દશાંગુલઃ પ્રોક્તો નિર્ગમ દ્વાદશાંગુલઃ ॥૨૨૧

શ્રી સદાશિવજી કહે છે કે—હે પાર્વતી ? આ શરીર રૂપી નગરમાં રહેલો પ્રાણવાયુ પ્રાકીદાર છે, અને તે પ્રાણ પ્રવેશ સમયે દશ આંગળા અને નિકળતી વખતે બાર આંગળા કહેવાય છે, ૨૨૧

ગમને તુ ચતુર્વિંશત્રેત્રવેદાસ્તુ ધાવને ।

મૈથુને પંચષષ્ટિશ્ચ શયને ચ શતાંગુલમ્ ॥૨૨૨॥

ગમન સમય ૨૫ આંગળનો, ટાડતી વેળાએ બેતાલીશ આંગળનો મૈથુન સમય પાંસઠ આંગળનો, અને શયન સમયે સો આંગળનો કહેલ છે. ૨૨૨ .

પ્રાણસ્ય તુ ગતિર્દેવિ સ્વભાવાદ્દ્વદશાંગુલમ્ ।

ભોજને વચને ચૈવ ગતિરષ્ટાદશાંગુલમ્ ॥૨૨૩॥

અને હે દેવી ! પ્રાણની સ્વાભાવિક ગતિ બાર આંગળની છે. અને ભોજન તથા વચન સમય પ્રાણની ગતિ આઠ આંગળની થઈ જાય છે. ૨૨૩

एकांगुले कृते न्युने प्राणे निष्कामता मता ।

आनंदस्तु द्वितीये स्यात्कविशक्तिस्तु त्रितीये ॥૨૨૪

જે કદાચ પ્રાણુની ગતિ એક આંગળ ઝોછી યોગી લોકોં કરી લે, તે નિષ્કામતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જે આંગળ ઝોછી કરે તે આનંદની પ્રાપ્તિ અને ત્રણ આંગળ ઝોછી કરવાથી કવિતાની પ્રાપ્તિ થાય છે, ૨૨૪

વાચાસિદ્ધિશ્ચતુર્થે ચ દુરદૃષ્ટિસ્તુ પંચમે ।

ષष्ठे त्वकाशगमनं चंडवेगश्च सप्तमे ॥૨૨૫॥

ચાર આંગળ ઝોછી કરી લે તે વાણીની સિદ્ધિ, પાંચ આંગળ ઝોછી કરી લે તે દૂર દૃષ્ટિ, છ આંગળ ઝોછી કરી લે તે આકાશ ગમનમાં શક્તિ અને સાત આંગળ ઝોછી કરી લે તે તે પ્રચંડ વેગ થઈ જાય છે. ૨૨૫

અષ્ટમે સિદ્ધયશ્ચૈવ નવમે નિધયો નવ ।

દશમે દશમૂર્તિશ્ચ જાયા ચૈકાદશે ભવેત્ ॥૨૨૬॥

આઠ આંગળ ઝોછી કરે તે અણિમાં—આદિ સિદ્ધિ યોની પ્રાપ્તિ, નવ આંગળ ઝોછી કરવાથી નવનિધિયોની પ્રાપ્તિ, અને દશ આંગળ ઝોછી કરવાથી દશે મુર્તિયો અર્થાત્ અનેક રૂપોની પ્રાપ્તિ અને અગ્યાર આંગળ ઝોછી કરવાથી દેહની છાયાનો અભાવ પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૨૬

દ્વાદશે હંસચારશ્ચ ગંગામૃતરસં પિબેત્ ।

આનસાગ્રં પ્રાણપૂર્ણે કસ્ય ભક્ત્યં ચ ભોજનમ્ ॥૨૨૭॥

બાર આંગળ જે પ્રાણુની ગતિ ઝોછી થઈ જાય તે હંસગતિ ગંગાજળવા સમાન અમૃત રસનું પાન પ્રાપ્તિ થાય છે જે શિખાથી લઈને નખ સુધી પ્રાણુને પૂર્ણ યોગી કરી લીએ તે ભક્ત્ય લોજનની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. ૨૨૭

एवं प्राणविधिः प्रोक्तो सर्वकार्यफलप्रदः ।

ज्ञायते गुरुवाक्येन न विद्याशास्त्रकोटिभिः ॥૨૨૮॥

આ પ્રકારે સંકળ કાર્યોનાં રૂળને દેવાવાળા પ્રાણુના

વિધિને કહેલ છે, અને જેને ગુફના બોધથી જ્ઞાન થાય છે. તેણે જ્ઞાન વિદ્યા કે કરોડો ગ્રંથોથી પણ થતું નથી. ૨૨૮

પ્રાતશ્ચંદ્રો રવિઃ સાયં યદિ દૈવાન્ન લભ્યતે ।

મધ્યાહ્વાન્મધ્યરાત્રાન્ન પરતસ્તુ પ્રવર્તતે ॥૨૨૯॥

જો પ્રભાતે ચંદ્રસ્વર અને સાયંટાળે સૂર્ય સ્વર દેવ-
વશ ન મળે તો મધ્યાહ્નને અથવા અર્ધ રાત્રેતો મળે જ છે ૨૨૯

દુરયુદ્ધે જયી ચંદ્રઃ સમાસન્ને દિવાકરઃ ।

વહન્નાડ્યા ગતઃ પાદઃ સર્વસિદ્ધિપ્રદાયકઃ ॥૨૩૦॥

જો દૂર દેશમાં યુદ્ધતું કર્તવ્ય હોય તો ચન્દ્રમાનો
સ્વર જ્ય અપાવે છે, અને સમીપના યુદ્ધમાં સૂર્યનો સ્વર
જ્ય અપાવે છે, અને જો વહેલી નાકીના સમય ગમન કા
ળમાં જો પણ રાખવામાં આવે, તો તે સર્વ સિદ્ધિયોની
પ્રાપ્તિ થાય છે, ૨૩૦

યાત્રારંભે વિવાહે ચ પ્રવેશે નગરાદિકે ।

શુભકાર્યાણિ સિધ્ધ્યંતિ ચંદ્રચારેષુ સર્વદા ॥૨૩૧॥

યાત્રાના આરંભમાં, વિવાહ, ગૃહ અને નગર પ્રવેશ
આદિ સકળ શુભ કર્મ ચન્દ્રસ્વરમાં કરવાથી સર્વદા સિદ્ધિ
થાય છે. ૨૩૧

અયનતિથિદિનેશૈઃ સ્વીયતત્ત્વે ચ યુક્તે

વહતિ યદિ કદાચિદ્દેવયોગેન પુંસામ્ ॥

સ જયતિ રિપુસૈન્યં સ્તંભમાત્રસ્વરેણ

પ્રભવતિ ન ચ વિગ્ન કૈશવસ્યાપિ લોકે ॥૨૩૨॥

અયન, તિથિ અને વાર એના સ્વામીઓથી યુક્ત પુ-
રુષોને પોતાનો સ્વર વા તત્ત્વ જો દેવયોગથી વહે, તો તે
પુરુષ શત્રુની સેનાને સ્વરના રોકવા માત્રથી જીતી લે છે,
અને વૈકુંઠ લોકમાં પણ તેને વિગ્ન થતું નથી. ૨૩૨

રક્ષં જીવં રક્ષ જીવં જીવાંગે પરિધાય ચ ।

જીવો જપતિ યો યુદ્ધે જીવન્નયતિ મેદિનીમ્ ॥૨૩૩

પોતાના શરિર ઉપર વસ્ત્રાને પેહેરીને જે યુદ્ધ સમયે (જીવં રક્ષ જીવં રક્ષ) એમ જપ કરે છે, તે પુરુષ જીવીને સકળ પૃથિવીને જીતી લે છે ૨૩૩

ભૂમૌ જલે ચ કર્તવ્યં ગમનં શાંતકર્મસુ ।

વહ્નો વાયં પ્રદીપ્તેષુ ચ પુનર્નોભયેષ્વાપિ ॥૨૩૪॥

શાંતિના કર્મોમાં પૃથિવી યા જળતત્ત્વમાં ગમન કરે અને ઉગ્ર કર્મોમાં અગ્નિ અને વાયુ તત્ત્વમાં ગમન કરે તથા આગ્રશ પૂર્વેકત જે પ્રકારનાં કર્મોમાં ગમન ન કરવું ૨૩૪

જીવેન શસ્ત્રં બધ્નીયાજીવેનૈવ વિકાશયેત્ ।

જીવેન પ્રક્ષિપેચ્છસ્ત્રં યુદ્ધે જયતિ સર્વદા ॥૨૩૫॥

જીવ સ્વરમાં શસ્ત્રને બાધે અર્થાત્ જે તરફનો સ્વર ચાલતો હોય, તે હાથથી શસ્ત્રને ધારણ કરે અને જીવ સ્વી થીજ શસ્ત્ર ઉઘાડે, અને જીવ સ્વરમાંજ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે, તો તે મનુષ્ય યુદ્ધમાં સદૈવ જય પામે છે ૨૩૫

આકૃષ્ય પ્રાણપવનં સમારોહેત વાહનમ્ ॥

સમુત્તરે પદં દદ્યાત્સર્વકાર્યાણિ સાધયેત્ ॥૨૩૬॥

જે મનુષ્ય પ્રાણ વાયુને જેથીને ઘોડા-આદિની સ્વારી કરે અને પવનના ઉત્તારપર ઘોડામાં પગ રાખે, તો તે સકળ કાવીને સિદ્ધ કરે છે. ૨૩૬

અપૂર્ણે શત્રુસામગ્રી પુર્ણે વા સ્વબલં તથા ॥

કુરુતે પુર્ણતત્ત્વસ્થો જયત્યેકા વસુંધરામ્ ૨૩૭ ॥

જો અપૂર્ણ સ્વરમાં શત્રુની સામગ્રી અને અપૂર્ણ સ્વરમાં પોતાની સામગ્રીનું જળ હોય, તો પૂર્ણ તત્ત્વમાં આ પ્રકારે ટકેલો પુરુષ એકલો પણ પૃથ્વીને જીતી લે છે. ૨૩૭

યા નાડી વંહતે ચાંગે તસ્યામેવધિદેવતા ॥

સમ્મુખેઽપિ દિશા તેષા સર્વકાર્યફલપ્રદા ॥૨૩૮॥

પોતાના શરીરમાં જે નાડી-સ્વર વહેતો હોય, અને તે નાડીમાં તે નાડીનો દેવતા અને દિશા સન્મુખ હોય, તે સર્વ કાર્યોનું ફળ આપે છે. ૨૩૮

આદૌ તુ ક્રિયતે મુદ્રા પશ્ચાદ્યુદ્ધં સમાચરેત્ ॥

સર્પમુદ્રા કૃતો યેન તસ્ય સિદ્ધિર્ન સંશયઃ ॥૨૩૯॥

મનુષ્યે પ્રથમ મુદ્રા કરવી, પછી યુદ્ધ કરવું, જે મનુષ્ય સર્પ મુદ્રા કરે છે. તેની સિદ્ધિ થાય છે, તેમાં જરા પણ સંશય નથી, ૨૩૯

ચંદ્રપ્રવાહેઽપ્યથ સૂર્યવાહે મટાઃ સમાયાંતિ ચ યો-
દ્ધુકામાઃ ॥ સમીરણસ્તત્ત્વવિદાં પ્રતીતો યા શુ-
ન્યતા સા પ્રતિકાર્યનાશમ્ ॥ ૨૪૦ ॥

ચન્દ્ર સ્વર અથવા સૂર્ય સ્વર ચાલતો હોય તે સમયે જે જળ તત્ત્વ વહેતું હોય, અને તત્ત્વના, જ્ઞાતા વહે છે એમ પ્રતીત થાય તો યુદ્ધ કરવાને માટે ચોક્કસ આવશે. અને જે શુન્યતા હોય અર્થાત્ વાયુ વા આકાશ તત્ત્વ વહેતાં હોય, તો તો કાર્યનો નાશ થઈ જાય છે. ૨૪૦

યાં દિશં વહતે વાયુર્યુદ્ધં તદિશિ દાપયેત્ ॥

જયત્યેવ ન સંદેહઃ શક્રોઽપિ યદિ ચાગ્રતઃ ॥૨૪૧॥

જે દિશાનું પવન તત્ત્વ ચાલતું હોય તેજ દિશામાં યુદ્ધાર્થે સેનાને મોકલે તો સામે ગમે તો ઇન્દ્ર હોય તો પણ જય પામે છે, એમાં જરા પણ સંશય નથી. ૨૪૧

યત્ર નાડ્યાં વહેદ્વાયુસ્તદંગે પ્રાણમેવ ચ ॥

આકૃષ્ય ગચ્છેત્કર્ણાંતિ જયત્યેવ પુરંદરઃ ॥૨૪૨॥

જે નાડીનું પવન તત્ત્વ ચાલતું હોય, તેજ નાડીના પવનને કાન સુધી ખેંચીને ગમન કરે, તો ઇન્દ્રને પણ જીતી દે છે ૨૪૨

પ્રતિપક્ષપ્રહારેભ્યઃ પૂર્ણાંગં યોઽભિરક્ષતિ ॥

ન તસ્ય રિપુભિઃ શક્તિર્બલિષ્ઠૈરપિ હન્યતે ॥૨૪૩॥

જે યોધો શત્રુના પ્રહારોથી પોતાનાં સઘળાં અંગોનું રક્ષણ કરે છે, તે યોધાની શક્તિને બળવાન શત્રુ પણ નષ્ટ કરી શકતો નથી. ૨૪૩

અંગુષ્ઠતર્જનવિશે પદાંગુષ્ઠે તથા ધ્વનિઃ ॥

યુદ્ધકાલે ચ કર્તવ્યો લક્ષ્યોદ્ધા જયી ભવેત્ ૨૪૪

અંગુઠો અને તર્જની તેનાં વંશમાં અને પગના એ-ગુઠામાં યુદ્ધ સમયે જે ધ્વનિ શબ્દ કરે તો તે લાખ યોધાને પણ જીતી શકે છે. ૨૪૪

નિશાકરે રવૌ ચારે મધ્યે यस્ય સમરિણે ।

સ્થિતો રક્ષેદ્દિગંતાનિ જયકાંક્ષા ગનઃ સદા ॥૨૪૫॥

ચન્દ્ર અને સૂર્યના પ્રવાહમાં જે વાયુ તત્ત્વ વહે, તે તે સમયે ગમન કરવાવાળો દિગંત સુધી સંરક્ષણ કરી શકે છે, અને સદા જય પામે છે, ૨૪૫

શ્વાસપ્રવેશકાલે તુ દુતો જલ્પતિ વાછિતમ્ ।

તસ્યાર્થઃ સિદ્ધિમાયાતિ નિર્ગમે નૈવ સુંદરિ ॥૨૪૬॥

જે મનુષ્યના શ્વાસના પ્રવેશ સમયમાં દૂત પોતાના મુખથી વાંછિત વાતને કહે; તો હે સુંદરી ! ગમન કરતાંની સાથેજ તે મનુષ્યનો અર્થ સિદ્ધ થઈ જાય છે. ૨૪૬

લાભાદીન્યપિ કાર્યાણિ પૃષ્ઠાનિ કીર્તિતાનિ ચ ।

જીવે વિશતિ સિધ્યંતિ હાનિર્નિઃસરણે ભવેત્ ॥૨૪૭॥

પુછેલા તથા કહેલા લાભ—આદિ સમગ્રાં કાર્યે જીવ
નાડીના પ્રવેશ સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. અને નિકળવાના
સમયમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. ૨૪૭

નરે દક્ષા સ્વર્કીયા ચ સ્ત્રિયાં વામા પ્રશસ્યતે ।

કુંભકો યુદ્ધકાલે ચ તિસ્રો નાહચસ્ત્રય ગતિઃ ૨૪૮

પુરુષોની પોતાની જમણી નાડી અને સ્ત્રીઓની ડાબી
નાડી અને યુદ્ધ સમય કુંભકનાડી ઓછા હોય છે. આ પ્રકારે
ત્રણ નાડી છે, અને ત્રણજ તેની ગતિ છે. ૨૪૮

હ્રકારસ્ય સકારસ્ય વિના ભેદં સ્વરઃ કથમ્ ।

સોઽહંસપદેનૈવં જીવો જયતિ સર્વદા ॥૨૪૯॥

હકાર અને લેહવગર સ્વર જ્ઞાન શી રીતે થઈ શકે
તેમ છે ? માટે જીવસોહં અને હંસ એ બે પદોથીજ સર્વ-
વંદા જ્યને પામે છે. ૨૪૯

શૂન્યાંગં પુરિત કૃત્વા જીવાંગે ગોપયેજ્જયમ્ ।

જીવાંગે વાતમાપ્રોતિ શૂન્યાંગે રક્ષતે સદા ૨૫૦॥

શૂન્ય અંગને પુણુ ટરીને જીવાંગની રક્ષા કરવાથી જીવ
પ્રાપ્ત થાય છે, અને શૂન્યાંગ સર્વ સંરક્ષણ કરે છે. ૨૫૦

વામે વા યદિ વા દક્ષે યદિ પૃચ્છતિ પૃચ્છકઃ ।

પુર્ણે ઘાતો ન જાનેત શૂન્યે ઘાતં વિનિર્દિશેત ૨૫૧

જો પ્રશ્ન કરતાં દાબી તથા જમણી તરફ બેસીને યુદ્ધ
નું પ્રશ્ન કરે, અને તે સમય પૂર્ણ સ્વર હોય તો નાશ
નહિ થાય, અને શૂન્ય હોય તો ઘાત થશે, એમ સમજવું

મુતત્વેનોદરે ઘાતઃ પદસ્થાનેઽધુના મવેત્ ।

ઋરુસ્થાનેઽમિતત્વેન કરસ્થાને ચ વાયુના ॥૨૫૨॥

પ્રક્ષ સમય પૃથ્વિતત્વ હોય તો, ઉપદેશમાં જળ તત્વ હોય તો, પગમાં અગ્નિ તત્વ હોય તો, જ'ઘા સાથળમાં વાયુ તત્વ હોય તો હાથમાં ઘાત થશે, અર્થાત્ શસ્ત્ર વાગશે. ૨૫૨

શિરસિ વ્યોમતત્ત્વે જ્ઞાતવ્યો ઘાતનિર્ણયઃ ।

एवं पंचविधो घातः स्वरशास्त्रे प्रकाशितः ॥૨૫૩॥

જે આકાશ તત્વ વહેતું હોય, તો માથામાં ઘાતો નિર્ણય જાણવો, આ પ્રકારે સ્વર શાસ્ત્રમાં પાંચ પ્રકારનો ઘાવ કહેલો છે. ૨૫૩

युद्धकाले यदा चंद्रः स्थायी जयति निश्चितम् ।

यदा सूर्यप्रवाहस्तु यायी विजयते तदा ॥૨૫૪॥

જ્યારે યુદ્ધના સમયમાં ચન્દ્રનો સ્વર ચાલતો હોય, તો જે પર ચડાઈ કરવામાં આવે તેનો નિશ્ચય જય થાય છે, અને જે સૂર્યના સ્વરનો પ્રવાહ હોય, તો ચડાઈ કરવાનાનો જય થાય છે. ૨૫૪

जयमध्ये तु संदेहे नाडीमध्यं तु लक्षयेत् ।

सुषुम्नायां गते प्राणे समरे शत्रुसंकटम् ॥૨૫૫॥

જે જયમાં સંદેહ હોય તો નાડીનાં મધ્ય તે જોવાથી ખાત્રી થશે જે પ્રાણુવાયુ સુષુમ્ણા નાડીમાં ચાલતો હોય તો સંગ્રામમાં શત્રુને સંકટ થાય છે. ૨૫૫

यस्या नाड्या भवेच्चारस्तां दिशं युधि संश्रयेत् ।

तदाऽसौ जयमाप्नोति नात्र कार्या विवारणा ॥૨૫૬॥

જે નાડી યુદ્ધ સમય ચાલતી હોય તે દિશામાં ઉભું રહેવું અર્થાત્ ચંદ્ર નાડીમાં પૂર્વ અથવા ઉત્તરમાં, સૂર્ય નાડીમાં દક્ષિણમાં અથવા પશ્ચિમમાં ઉભું રહેવું. આ પ્રકારે

હોયો રહે તો યુદ્ધ કરનાર જ્યને પામે છે, એમાં જરા પછુ વિચાર કરવાનો નથી. ૨૫૬

यदि संग्रामकाले तु वामनाडी यदा वहेत् ।

स्थायिनो विजयं विद्याद्रिपुवश्यादयोऽपि च ॥૨૫૭॥

જે યુદ્ધ વેળાએ વામ નાડી ચાલતી હોય, તો સામા પક્ષનો વિજય થાય છે, અને શત્રુને શરણ ચડાઈ કરવા-વાળાન જવું પડે છે. ૨૫૭

यदि संग्रामकाले तु सूर्यस्तु व्यावृतो वहेत् ।

तदा यायिजयं विद्यात् सदेवासुरमानवे ॥૨૫૮॥

સંગ્રામ સમય જે સૂર્યના સ્વરનો તોર ચાલતો હોય તો તે સમય દેવતા, રાક્ષસ અને મનુષ્યના યુદ્ધમાં ચડાઈ કરવાવાળાને વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૫૮

रणे हरति शत्रुस्तं वामायां प्रविशेन्नरः ।

स्थानं विषुवचारेण जयः सूर्येण धावता ॥૨૫૯॥

જે મનુષ્ય વામ નાડીના પ્રચારમાં યુદ્ધમાં પ્રવેશ કરે છે, તેને સંગ્રામમાં શત્રુ હરાવે છે, અને સુષુમ્ણા નાડીના વહનમાં જે ગમન કરે, તો તેને સ્થાનની પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ યુદ્ધ થતું નથી. સૂર્યસ્વર ચાલતાં ગમન કરે તો જય પામે છે. ૨૫૯

युद्धद्वये कृते प्रश्ने पूर्णस्य प्रथमे जयः ।

रित्ते चैव द्वितीयस्तु जयी भवति नान्यथा ॥૨૬૦॥

જે એકજ સમય યુદ્ધના સંગ્રામમાં જે પ્રશ્ન હોય અને જે તે સમય પૂર્ણ સ્વર ચાલતો હોય તો તે પ્રથમ પ્રશ્ન કરવાવાળાને જય મળે છે અને જે રિક્ત સ્વર વહેતો

હોય તો તો ખીજનો જય થાય છે, પણ પ્રથમ પ્રશ્ન કરનારનો જય થતો નથી. ૨૬૦

पूर्णनाडीगतः पृष्ठे शून्यांगं च तदाग्रतः ।

शून्यस्थाने कृतः शत्रुर्घ्नियते नात्र संशयः ॥૨૬૧॥

જે પૂર્ણ નાડીમાં પ્રશ્ન કરવા ગયેલ હોય તો શત્રુ ખીઠ બતાવી લાગી જાય, શુન્ય નાડીનું અંગ હોય તો શત્રુ સામો આવે; શુન્ય સ્થાનમાં પ્રશ્ન કરેલ હોય તો તે શત્રુ મરણ પામે છે. એમાં જરા પણ સંશય નથી.

वामचारे समं नाम यस्य तस्य जयो भवेत् ।

पृच्छको दक्षिणे भागे विजयी विषमाक्षरः ॥૨૬૨॥

જે કોઈ વામ ભાગમાં બેસીને પ્રશ્ન કરે તો તેના પ્રશ્નના અને જે વાત પુછે તેના સમાક્ષર હોય તો તેના જય અને વિષમ અક્ષરવાળાનો પરાજય થાય છે, જે દક્ષિણ ભાગમાં બેસીને પ્રશ્ન કરે, તો વિષમ અક્ષરવાળાનો પરાજય થાય છે ૨૬૨

यदा पृच्छति चंद्रस्य तदा संधानमादिशेत् ।

पृच्छेद्यदा तु सूर्यस्य तदा जानीहि विग्रहम् ॥૨૬૩॥

જે પૂછતી વેળાએ ચન્દ્રનો સ્વર આવે તો તે સંધિકરાવે, અને જે સૂર્યના સ્વરમાં પ્રશ્ન કરે, તો તેજ સમય વિગ્રહ થશે. એમ બાણી લેવું. ૨૬૩

पार्थिवे च समं युद्धं सिद्धिर्भवति वारुणे ।

युद्धे हि तैजसे भंगो मृत्युर्वायौ नभस्यापि ॥૨૬૪॥

જે પૃથિવ તત્ત્વમાં યુદ્ધનો આરંભ થાય તો યુદ્ધમાં સમાનતા, જળ તત્ત્વમાં જયની પ્રાપ્તિ, તેજ તત્ત્વમાં નાશ, વાયુ અને આકાશ તત્ત્વમાં મરણ થાય છે. ૨૬૪

નિમિત્તતઃ પ્રમાદાદ્વા યદા ન જ્ઞાયતેનિલઃ ।

પ્રશ્નકાલે તદા કુર્યાદિદં યત્નેન બુદ્ધિમાન્ ॥૨૬૫॥

જે કોઈ પણ નિમિત્તથી અથવા પ્રમાદથી પ્રશ્ન સમય દક્ષિણે યા ઉત્તરે સ્વરતું જ્ઞાન ન હોય, ત્યારે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય યત્નપૂર્વક આ પ્રમાણે કરવું. ૨૬૫

નિશ્ચલાં ધારણાં કૃત્વા પુષ્પં હસ્તાન્નિપાતયેત્ ।

પૂર્ણાંગે પુષ્પપતનં શૂન્યં વા તત્પરં ભવેત ॥૨૬૬॥

નિશ્ચય ધારણા કરીને પોતાના હાથથી પૃથ્વીપર પુષ્પને નાખે, જે પોતાના આગળ પુષ્પ પડે તો પૂર્ણ ફળ અને જે દૂર પુષ્પ પડે તો શુન્ય ફળ બાબતું. ૨૬૬

તિષ્ઠન્તુપવિશન્વાપિ પ્રાણમાકર્ષયન્નિજમ્ ।

મનોભંગમકુર્વાણઃ સર્વકાર્યેષુ ઝીવતિ ॥ ૨૬૭ ॥

જે મનુષ્ય હંભા રહીને અથવા બેશીને પોતાના પ્રાણ-વાયુને નિશ્ચય મનથી શરીરના અંદર આકર્ષણ કરે છે તેનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, ૨૬૭

ન કાલો વિવિધં ઘોરં ન શસ્ત્રં ન ચ પન્નગાઃ ।

ન શત્રુવ્યાધિચોરાદ્યાઃ શૂન્યસ્થા નાશિતું ક્ષમાઃ ॥૨૬૮

કાળ અને નાના પ્રકારનાં હયાનક શસ્ત્ર, સર્પ, શત્રુ વ્યાધિ અને ચોર-આદિ શુન્ય સ્થાનમાં રહેલા એ સર્વ મનુષ્યને નાશ કરવાને સમર્થ થતાં નથી, ૨૬૮

જીવેન સ્થાપયેદ્ધાયું જીવેનારંભયેત્પુનઃ ।

જીવેન ક્રીડતે નિત્યં દ્યુત જયસિ સર્વથા ॥૨૬૯॥

જીવ સ્વરથી વાયુને સ્થિર કરે, પછી જીવથી જીવ-

યુનો આરંભ કરે અને જીવંતીજ દુત કીડાનો આરંભ કરે
તો દુત જુગારમાં અવશ્ય જય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૬૯

સ્વજ્ઞાનિબલાદગ્રે નિષ્ફલં કોટિધા ભવેત ।

इह लोकं परत्रापि स्वज्ञानी बली सदा ॥२७०॥

સ્વરના જ્ઞાનવાળાના બળ પાસે કરોડો પ્રકારનાં બળ
નિષ્ફળ થાય છે, કમકે સ્વરના જ્ઞાની આ લોકમાં અને
પરલોકમાં સદા બળવાન હોય છે. ૨૭૦

दशशतायुतं लक्षं देशाधिपबलं क्वचित ।

शतक्रतुसुरेंद्राणां बलं कोटिगुणं भवेत ॥ २७१ ॥

કોઈ મનુષ્યને દશ, કોઈને સો, કોઈને દસ હજાર,
કોઈને લાખ અને કોઈને દેશના રાજ્યનું બળ હોય છે. અને
ઇન્દ્ર તથા બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓને તો તેઓનાથી કરોડો
ગણું બળ થાય છે. આ પ્રકારે સ્વરનું બળ સર્વના કરતાં
કરોડો ગણું છે. ૨૭૧

देव्युवाच ।

परस्परं मनुष्याणां युद्धे प्रोक्तो जयस्त्वया ।

यमयुद्धे समुत्पन्ने मनुष्याणां कथंजयः ॥२७२॥

પાર્વતી પુછે છે કે મનુષ્યોને પરસ્પર યુદ્ધમાં જ-
યની પ્રાપ્તિ આપે કહી, પરંતુ જ્યારે યમરાજની સાથે યુદ્ધ
હોય, ત્યારે મનુષ્યનો શી રીતે જય થાય ? ૨૭૨

ईश्वर उवाच ।

ध्यायेद्देवं स्थिरो जीवं जुहुयाज्जीवसंगमे ।

इष्टसिद्धिर्भवेत्तस्य महालाभो जयस्तथा ॥२७३॥

શ્રી મહાદેવજી કહે છે કે—હું પાર્વતી! જે મનુષ્ય સ્થિર થઇને દેવતાઓનું ધ્યાન કરે અને જીવ સંગમ-કુમ્ભક પ્રાણવાયુમા જીવનો હોમ કરે, તે મનુષ્યને ઈષ્ટની સિધ્ધિ, મહાલાલ અને જયની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭૩

**નિરાકારાત્સમુત્પન્નં સાકારં સફલં જગત ।
તત્સાકારં નિરાકારં જ્ઞાને ભવતિ તત્ક્ષણાત ॥ ૨૭૪ ॥**

નિરાકાર પરમેશ્વરથી આકારવાળું આયુ જગત ઉત્પન્ન થયું છે. નિરાકાર પરમેશ્વરનાં જ્ઞાનથી આ જગત આકારવાળું તેજ ક્ષણમાં થઇ જાય છે. ૨૭૨

શ્રીદેવ્યુવાચ ।

**નરયુદ્ધં યમયુદ્ધં ત્વયા પ્રોક્તં મહેશ્વર ।
ઇદાનીં દેવદેવાનાં વશીકરણકં વદ ॥ ૨૭૫ ॥**

પાર્વતીજી પૂછે છે કે હું મહેશ્વર! મનુષ્ય અને યમ-રાજનું યુદ્ધ આપે વર્ણન કર્યું. હવે આપ દેવતાઓ જે પ્રમાણે દેવાને વશ કરે છે, તે પ્રકાર કહી દેખાડો. ૨૭૫

ઈશ્વર ઉવાચ ।

**ચંદ્રં સુર્યેણ ચાકૃષ્ય સ્થાપયેજી-મંડલે ।
આજન્મવશગા રામા કથિતયં તપોધનૈઃ ॥ ૨૭૬ ॥**

શ્રી મહાદેવજી કહે છે કે સ્ત્રીના ચન્દ્રસ્વરને પોતાના સૂર્યસ્વરથી આકર્ષણ કરીને પોતાના જીવસ્વરને મંડળમાં રાખે, તે જન્મપર્યંત સ્ત્રી પોતાના વશમાં થઇ જાય છે, આમ તપસ્વીઓનું કહેવું છે. આ ક્રિયા પોતાની વિવાહિતા સ્ત્રીઓમાંજ થઇ શકે છે. ૨૭૬

जीवेन गृह्यते जीवो जीवो जीवस्य दीयते ।

जीवस्थाने गतो जीवो बालाजीवांतकारकः । २७७ ।

પુરૂષ પોતાના જીવસ્વરથી સ્ત્રીના જીવ વરને ગ્રહણ કરે, અને સ્ત્રીના જીવ વરમાં પોતાના જીવસ્વરને આપે આ પ્રકારે જીવના સ્થાનમાં જેનો જીવ ગયેલો હોય, તે પુરૂષ જન્મપર્યંત સ્ત્રીના વશમાં રહે છે. ૨૭૭

रात्र्यंतयामवेलाया प्रमुक्ते कामिनीजने ।

ब्रह्मजीवं पिबेद्यस्तु बालाप्राणहरो नरः । २७८ ।

રાત્રિના પાછડા પોહોરના સમય જે મનુષ્ય સુષુપ્ત્વા સ્વરતું પાન કરે છે, તે મનુષ્ય સ્ત્રીઓના પ્રાણોને વશમાં કરે છે. ૨૭૮

अष्टाक्षरं जपित्वा तु तस्मिन्काले गते सति ।

तत्क्षणं दीयते चंद्रो मोहमायाति कामिनी । २७९ ।

તે કાળ વ્યતીત થયા પછી અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ કરીને જે પુરૂષ પોતાનો ચન્દ્રસ્વર સ્ત્રીને આપે છે, તો તે સ્ત્રી તેજ ક્ષણમાં મોહને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭૯

शयने वा प्रसंगे वा युवत्यालिंगनेऽपि वा ।

यः सूर्येण पिबेच्चंद्रं स भवेन्मकरध्वजः । २८० ।

શયન સમય વા; સ્ત્રી સંગમાં અથવા સ્પર્શ વખતે જે મનુષ્ય પોતાના સૂર્યસ્વરથી સ્ત્રીના ચન્દ્રસ્વરતું પાન કરે છે, તે મનુષ્ય કામદેવના સમાન મોહ કરવાવાળો થાય છે. ૨૮૦

शिव आलिंग्यते शक्त्या प्रसंगे दक्षिणेऽपि वा ।

तत्क्षणाद्वापयेद्यस्तु मोहयेत्कामिनीशतम् ॥ २८१ ॥

જો શિવ સ્વર—સૂર્ય, શક્તિ સ્વરથી ચન્દ્ર સ્ત્રી સં-
ગના સમયે મળી જાય અથવા પુરુષ પોતાનો ચન્દ્ર સ્વર
સ્ત્રી આપે, તે પુરુષ સ્ત્રી બીજાન મોહ કરી શકે છે. ૨૮૧

સપ્ત નવ ત્રયઃ પંચ વારાન્મંગસ્તુ સૂર્યમે ।

ચંદ્રે દિચતુઃષ્ટકૃત્વો વશ્યા ભવાતિ કામિની ॥૨૮૨॥

સ્ત્રીના ચન્દ્ર સ્વરને પોતાના સૂર્ય સ્વરમાં આપ્યા
પછી સાત, નવ, ત્રણ અથવા પાંચ વાર સંગ કરે, અથવા
સ્ત્રીના ચન્દ્ર સ્વરમાં પોતાનો સૂર્ય સ્વર કરીને જો, ચાર અને
છ વાર સંગ કરે, તો તે કામિની વશ થઈ જાય છે. ૨૮૨

સૂર્યચંદ્રૌ સમાકૃષ્ય સર્પાક્રાંત્યાધગેષ્ઠયોઃ ।

મહાપદ્મે મુલં સ્પૃષ્ઠા વારંવારમિદં ચરેત્ ॥૨૮૩॥

પોતાના સૂર્ય અને ચન્દ્ર સ્વરને સર્પની ગતિથી
જેથીને અધરોષ્ટાપર સ્ત્રીના મુખથી પોતાનું મુખ સ્પર્શ
કરીને વારંવાર પ્રથમ કહ્યા અનુસાર ચન્દ્ર અને સૂર્યને
મેળવે. ૨૮૩

આપ્રાણમિતિ પદ્મસ્ય યાવન્નિદ્રાવશં ગતા ।

પશ્ચાજ્જાગૃતિવેલાયાં ચોષ્યેતે ગલચક્ષુષી ॥૨૮૪॥

જેટલો સમય સ્ત્રી નિદ્રામાં રહે ત્યાં સુધી પૂવોક્ત
પ્રકારે સ્ત્રીના મુખ કમળનું પાન કરે, અને પછી જાગવા
વખતે કંઠ અને નેત્રનું ચુમ્બન કરે. ૨૮૪

અનેન વિધિના કામી વશયેત્સર્વકામિનીઃ ।

ઈદં ન વાચ્યમન્યસ્મિન્નિત્યાજ્ઞા પરમેશ્વરી ॥૨૮૫॥

આ પ્રમાણે કરીને કામી પુરુષ કામિનીયો—બીજાને

વશ કરે છે; પરંતુ મારી એ ખરેખરી આજ્ઞા છે કે, આ વશીકરણ કોઈ લાંપટને ન કહેવું. ૨૮૫

ઇતિ વશીકરણમ્.

अथ गर्भप्रकरणम् ।

ऋतुस्नाता रता नारी पंचमेऽह्नि यदा भवेत् ।

सूर्याचंद्रमसोर्योगे सेवनात्पुत्रसंभवः ॥ २८६ ॥

ગર્ભ પ્રકરણ.

ઋતુ સ્નાન પછી જ્યારે સ્ત્રીને પાંચમો દિવસ હોય છે, તે દિવસે પુરુષનો સૂર્ય સ્વર અને સ્ત્રીનો ચન્દ્ર સ્વર ચાલતો હોય, તો તે સમય સ્ત્રીસંગ કરવાથી પુત્રનો જન્મ થાય છે. ૨૮૬

शंखवल्लीं गवां दुग्धे पृथ्व्यापो वहते यदा ।

भर्तुरेवं वदेद्राक्ष્યं दर्पं देहि त्रिभिर्वचः ॥ २८७ ॥

જે સમય પૃથ્વી અને જળ તત્વ વહેતાં હોય, તે સમય સ્ત્રીને ગાયના દુધમાં શંખાવલી ચવરાવે, અને પછી પોતાના પતિ પાસે ત્રણવાર લોગની પ્રાર્થના કરે. ૨૮૭

ऋतुस्नाता पिबेन्नारी ऋतुदानं तु योजयेत् ।

रूपलावण्यसंपन्नो नरसिंहः प्रसुयते ॥ २८८ ॥

જ્યારે સ્ત્રી ઋતુસ્નાન પછી ઉપર કહેલાં ઔષધને પીએ ત્યારે પુરુષ ઋતુદાન આપે. તો રૂપવાન અને પરાક્રમમાં સિંહ સમાન પુત્ર પેદા થાય છે. ૨૮૮

सुषुम्णासुर्यवाहेन ऋतुदानं तु योजयेत् ।

अंगहीनः पुमान्यस्तु जायते त्रासविग्रहः ॥ २८९ ॥

જે મનુષ્ય સુર્યસ્વરના પ્રવાહની સાથે સુષુમ્ણા સ્વરના ચાલવા સમયે ઋતુદાન આપે છે તો તેને કુરૂષ

અને અંગહીન પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૮૯

વિષમાંકે દિવારાત્રૌ વિષમાંકે દિનાધિયઃ ।

ચંદ્રતોયામિતત્ત્વેષુ વંધ્યા પુત્રમવાપ્નુયાત્ ॥૨૯૦॥

ઋતુ પછી વિષમ દિવસોમાં પુરુષનો સુયં સ્વર દિવસ તથા રાત્રીમાં ચાલે; અને સ્ત્રીનો ચન્દ્ર ચાલે તથા પૃથ્વી, જળ અને અગ્નિ એ તત્ત્વોમાં ગર્ભાધાન થાય, તો વંધ્યા પણ પુત્રપણાને પામે છે. ૨૯૦

ઋત્વારંભે રવિઃ પુંસાં સ્ત્રીનાં ચૈવ સુધાકરઃ ।

ઉભયોઃ સંગમે પ્રાપ્તે વંધ્યા પુત્રમવાપ્નુયાત્ ॥૨૯૧॥

જો ઋતુના પ્રારંભમાં પુરુષનો સુયં સ્વર અને સ્ત્રીનો ચન્દ્ર સ્વર ચાલે અને બેનો સંગમ થઈ જાય; તો પણ વંધ્યા પુત્રપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૯૧

ઋત્વારંભે રવિઃ પુસાં શુક્રાંતે ચં સુધાકરઃ ।

અનેન ક્રમયોગેન નાદત્તે દૈવદારુકઃ ॥૨૯૨॥

જો લોગના પ્રારંભમાં પુરુષનો સુયં સ્વર ચાલે; અને વીર્યપાત થયા પછી ચન્દ્ર સ્વર ચાલવા લાગે તો આ ક્રમ યોગની સ્ત્રી ગર્ભને ધારણ કરતી નથી. ૨૯૨

ચંદ્રનાહી યદા પ્રશ્ને ગર્ભે કન્યા તદા ભવેત્ ।

સૂર્યો ભવેત્તદા પુત્રો દ્વયોર્ગર્ભો વિહન્યતે ॥૨૯૩॥

જો ગર્ભવતીના પ્રશ્ન સમયે ચન્દ્રની નાહી ચાલે તો ગર્ભમાં કન્યા હોય છે અને જો સુર્ય સ્વર ચાલે તો પુત્ર હોય છે, અને જો બન્ને સ્વર ચાલતા હોય તો ગર્ભ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૨૯૩

પૃથ્વીયાં પુત્રી જલે પુત્રઃ કન્યકા તુ પ્રમંજને ।

તેજસિ ગર્ભપાતઃ સ્યાન્નમસ્યાપ નપુંસકઃ ॥૨૧૪॥

પ્રક્ષ સમયે પૃથ્વી તત્ત્વ હોય તો કન્યા, જળ તત્ત્વ હોય તો પુત્ર, વાયુ તત્ત્વ હોય તો કન્યા, તેજ તત્ત્વ હોય તો ગર્ભપાત અને જો આકાશ તત્ત્વ હોય તો નપુંસક થાય છે. ૨૯૪

ચંદ્રે સ્ત્રી પુરુષઃ સુર્યે મધ્યમાર્ગે નપુંસકઃ ।

ગર્ભપ્રશ્ને યદા દૂતઃ પૂર્ણે પુત્રઃ પ્રજાયતે ॥૨૧૫॥

ગર્ભના પ્રક્ષ સમયે જો ચંદ્ર સ્વર હોય તો કન્યા, સૂર્ય સ્વર હોય તો પુત્ર અને સુષુમ્ણાનો સ્વર હોય તો ગર્ભમાં નપુંસક હોય છે, અને જો પ્રક્ષ કરનાર દૂત પુષ્ટ અંગવાળો હોય, તો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૯૫

શૂન્યે શૂન્યં યુગે યુગ્મં ગર્ભપાતશ્ચ સંક્રમે ।

તત્ત્વવિત્સ વિજાનીયાત કથિતં તત્ત્વ સુંદરિ ॥૨૧૬॥

હે સુંદરી ! પુછવાવાળાના અંગ સુન્ય હોય. અને શૂન્ય બન્ને સ્વર આવે તો જોડણી હોય, અને જો સ્વરોનો સંક્રમ થાય સુષુમ્ણા હોય તો તત્ત્વોના વેત્તાઓએ ગર્ભપાત બહુવો. ૨૯૬

ગર્ભાધાનં મારુતે સ્યાન્ન દુઃસ્ત્રી

દિધુ સ્યાતો વારુણે સાંખ્યયુક્તઃ ।

ગર્ભસ્રાવઃ સ્વલ્પજીવશ્ચ વહ્નો

ભોગી ભવ્યઃ પાર્થિવેનાર્થયુક્તઃ ॥૨૧૭॥

વાયુતત્ત્વમાં ગર્ભાધાન હોય તો દુઃખદાયક, જળયત્ત્વમાં ગર્ભાધાન હોય તો દિશાઓમાં વિખ્યાત અને સુખી અનિતત્ત્વમાં હોય તો ગર્ભપાત અથવા થોડા આયુષ્ય વાળો અને જો પૃથ્વી તત્ત્વમાં ગર્ભાધાન હોય તો ભોગી,

સુંદર અને ધનવાન ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૯૭

ધનવાન્ સૌખ્યયુક્તશ્ચ ભોગવાનર્થસંસ્થિતિઃ ।

સ્યાન્નિત્યં વારુણે તત્ત્વે વ્યોમ્નિ ગર્ભો વિનશ્યતિ ૨૯૮

જળતત્ત્વમાં ગર્ભાધાન, હોય તો ધનવાન, સુખી અને ભોગવાન તથા જેની પાસે સદા દ્રવ્ય રહે એવો પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, અને જો આકાશતત્ત્વમાં ગર્ભાધાન રહે તો તે ગર્ભ નાશ પામે છે. ૨૯૮

માહેન્દ્રે સુસુ નોત્પત્તિર્વારુણે દુહિતા ભવેત્ ।

શેષેષુ ગર્ભહાનિઃ સ્યાજ્જાતમાત્રસ્ય વા મૃતિઃ ૨૯૯॥

પૃથ્વી તત્ત્વમાં ગર્ભાધાન હોય તો પુત્રની અને જળ-તત્ત્વમાં હોય તો કન્યા ઉત્પન્ન થાય છે અને શેષ તત્ત્વમાં રહે તો તે ગર્ભની હાની તથા જન્મ થતાંજ મરણ થાય છે. ૨૯૯

રવિમધ્યગતશ્ચંદ્રશ્ચંદ્રમધ્યગતો રવિઃ ।

જ્ઞાતવ્યં યુરુતઃ શીઘ્રં ન વેદશાસ્ત્રકોટિભિઃ ॥૩૦૦॥

સુર્યસ્વરના મધ્યમાં ચન્દ્ર સ્વરની અને ચન્દ્ર સ્વરના મધ્યમાં સુર્ય સ્વરની ગતિ ગુરૂદ્વારા તુરત જાણી લે; પરંતુ તે વાત વેદ કે કરોડો શાસ્ત્રોથી આવડે તેવી નથી. ૩૦૦

इति गर्भप्रकरणम् ।

ઈતિ ગર્ભ પ્રકરણમ્.

अथ संवत्सरफलम् ।

चैत्रशुक्लप्रतिपदि प्रातस्तत्त्वविभेदतઃ ।

पश्येद्विवक्षुगो योगी दक्षिणे चोत्तरायणे ॥૩૦૧॥

ચૈત્રમાસનો શુકલ પ્રતિપદને દિવસે પ્રભાત સમયે તત્ત્વોના વિભેદથી વિચ્છિન્ન—પડિત યોગી દક્ષિણાયન અને

ઉત્તરાયણને જીએ; અર્થાત્ એ દિવસના વહેવાથી આખા વર્ષના ફળને જીવે. ૩૦૧

ચંદ્રોદયસ્ય વેલાયાં વહમાનાઽથ તત્વતઃ ।

પૃથિવ્યાપસ્તથા વાયુઃ સુભિશ્નં સર્વસસ્યજમ્ ॥૩૦૨॥

ચન્દ્રસ્વરના ઉદય સમયે જો પૃથિવી, જળ વા વાયુતત્વ આદિ તો સઘળી ખેતીમાં સારી પેદાશ થાય છે. ૩૦૨

તેજોવ્યોમ્નોર્ભયં ઘોરં દુર્ભિશ્નં કાલતત્વતઃ ।

एवं तत्त्वफलं ज्ञेयं वर्षे मासे दिनेष्वपि ॥ ३०३ ॥

જો ચન્દ્રસ્વરમાં તેજ અને આકાશતત્વ આદિતાં હોય તો ઘોર ભય અને ફકાળ પડે છે. આ પ્રકારે સમયના તત્વાનુસાર વર્ષા, માસ અને દિવસોમાં પણ બધાં તત્વોનાં ફળ જાણવાં. ૩૦૩

मध्यमा भवति कृग दुष्टा सर्वेषु कर्मसु ।

देशभंगमहारोगक्लेशकष्टादिदुःखदाः ॥ ३०४ ॥

મધ્યમા—સુષુમ્ણા નાડી કુર અને સર્વ કર્મોમાં દુષ્ટ છે. દેશભંગ, મહારોગ, કલેશ અને કષ્ટ—આદિ અત્યંત દુઃખોને દેવાવાળી છે. ૩૦૪

मेषसंक्रांतिवेलायां स्वरभेदं विचारयेत् ।

संवत्सरफलं ब्रूयाल्लोकानां तत्त्वचिंतकः ॥ ३०५ ॥

જો મેષની સંક્રાંતી સમયે સ્વરના ભેદને વિચારે તો તત્વને જાણવાવાળો મનુષ્ય લોકોને સંવત્સરનું ફળ કહી શકે છે. ૩૦૫

पृथिव्यादिकतत्वेन दिनमासाब्दजं फलम् ।

शोभनं च यथा दुष्टं व्योममारुतवह्निभिः ॥ ३०६ ॥

મેષસંક્રાંતિ સમયે પૃથિવી—આદિ તત્વોથી દિવસ, માસ અને વર્ષનું ફળ શુભ જાણવું અને આકાશ પવન

અને અગ્નિતત્ત્વથી દુષ્ટ ક્ષણ બાણુવું. ૩૦૬

સુભિક્ષં રાષ્ટ્રવૃદ્ધિઃ સ્યાદ્બહુસસ્યા વસુંધરા ।

બહુવૃષ્ટિસ્તથા સૌખ્યં પૃથ્વીતત્ત્વં વહેદ્યદિ ॥૩૦૭॥

મેષસંક્રાંતિને દિવસે જે પૃથિવીતત્ત્વ આવે, તે કાળ પડતો નથી, દેશની વૃદ્ધિ, પૃથિવીમાં ઘણુંજ અનાજ પાકે, અતિવૃષ્ટિ અને બહુ સુખ થાય છે. ૩૦૭

અતિવૃષ્ટિઃ સુભિક્ષં સ્યાદારોગ્યં સૌખ્યમેવ ચ ।

વહુસસ્યા તથા પૃથ્વી અસત્ત્વં વૈ વહેદ્યદિ ॥૩૦૮॥

જે તે દિવસે જળતત્ત્વ વહેતું હોય તેો અત્યંત વરસાદ, સકાળ, આરોગ્ય અને સુખ તથા પૃથિવીમાં ઘણી ખેતી થાય છે. ૩૦૮

દુર્ભિક્ષ રાષ્ટ્રભંગઃ સ્યાદુત્પત્તિશ્ચ વિનશ્યતિ ।

અલ્પાદલ્પતરા વૃષ્ટિરમિતત્ત્વં વહેદ્યદિ ॥૩૦૯॥

અગ્નિતત્ત્વ જે ચાલતું હોય તેો દુકાળ, દેશભંગ, ઉત્પત્તિનો નાશ અને ઘણુંજ થોડો વરસાદ થાય છે. ૩૦૯

ઉત્પાતોપદ્રવા મીતિ-રૂપાવૃષ્ટિઃ સ્યુરીતયઃ ।

મેષસંક્રાંતિવેલાયાં વાયુતત્ત્વં વહેદ્યદિ ॥ ૩૧૦ ॥

મેષસંક્રાંતિના સમયમાં જે વાયુતત્ત્વ ચાલતું હોય તેો ઉત્પતિ, ઉપદ્રવ, ભીતિ, અદ્વષ્ટી, ઇતિ—ઉદ્દર પડવા આદિ છ પ્રકારની થાય છે. ૩૧૦

મેષસંક્રાંતિવેલાયા વ્યોમતત્ત્વં વહેદ્યદિ ।

તત્રાપિ શૂન્યતા જ્ઞેયા સસ્યાદીનાં સુખસ્ય ચ ॥૩૧૧

મેષસંક્રાંતિના સમયે જે આકાશતત્ત્વ ચાલતું હોય તેો ધાન્યઆદિની અને સુખની શૂન્યતા સમજાવેલી. ૩૧૧

पूर्णप्रवेशने श्वासे सस्यं तत्वेन सिद्ध्यति ।

सुर्यचंद्रेऽन्यथा भूते संग्रहः सर्वसिद्धिदः ॥३१२॥

જે શ્વાસનો પુણું પ્રવેશ થઈ જાય તે તત્વથી ધાન્યની સિદ્ધિ થાય છે, અને જે તત્વોના ઉદય સમયે સૂર્ય તથા ચન્દ્રસ્વર વિપરીત થઈ જાય, અથવા તે ચન્દ્રના યોગમાં સૂર્ય, સૂર્યના યોગમાં ચન્દ્ર હોય તે કરેલો સંગ્રહ લાભદાયક થઈ પડે છે. ૩૧૨

विषमे वह्नितत्वं स्याज्ज्ञायते केवलं नभः ।

तत्कुर्यादस्तુસंग्राहं द्विमासे च महर्षता ॥३१३॥

જે દક્ષિણ સ્વરમાં અગ્નિતત્વ હોય, તથા કેવળ આકાશતત્વ હોય તે તે સમય વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવે, તે બે માસમાં અવશ્ય મોંઘવારી થાય. ૩૧૩

रवौ संक्रमते नाडी चंद्रमंते प्रसर्पिता ।

खानिले वह्नियोगेन रौखं जगतीतले ॥३१४॥

જે રાત્રિ સમય સૂર્યની નાડી ચાલતી હોય, અને પ્રભાતે ચન્દ્રની વહેવા લાગે, તથા તે સમય આકાશ, પવન અને અગ્નિતત્વનો યોગ હોય તે પૃથિવીતળ ઉપર મહા મહા અનથો થાય છે. ૩૧૪

ધતિ સંવત્સર પ્રકરણ.

अथ रोगप्रकरणम् ।

महीतत्वे स्वरोगश्च जले च जलमातृतः ।

रक्षादि खेष्टाष्टस्थशाकिनी पितृदोषतः ॥३१५॥

રોગ પ્રકરણ.

જે પ્રશ્ન વખતે પૃથિવી તત્વ વહેતું હોય તે પ્રા-

બ્ધનો રોગ, જળતત્વ ચાલતું હોય તો જળની માતૃકા-
ઓનો રોગ, તેજતત્વ વહેતું હોય તો ખેતર—વાડીમાં
રહેવાવાલી શાકીની તથા પિતૃદોષથી રોગ થયો છે, એમ
સમજવું. ૩૧૫

આદૌ શૂન્યગતો દૂતઃ પશ્ચાત્પૂર્ણે વિશેદ્યદિ ।

મૂર્ચ્છિતોઽપિ ધ્રુવં જીવેદ્યદર્થં પ્રતિપૃચ્છતિ ॥૩૧૬॥

પૂછવાવાળો દૂત જો પ્રથમ શૂન્ય અંગના તરફ
આગ્યો હોય, અને પછી પૂર્ણ અંગના તરફ પેડો હોય,
તો જે માટે તે પૂછવા આવેલો છે, તે મુછી પામેલો છતાં
પણ તે અવશ્ય જીવે છે. ૩૧૬

યસ્મિન્નંગે સ્થિતો જીવસ્તત્રસ્થઃ પરિપૃચ્છતિ ।

તદા જીવતિ જીવોઽસૌ યદિ રોગૈરુપદ્રુતઃ ॥૩૧૭॥

જે અંગમાં જીવ રહેલો હોય, તે અંગના તરફ
બેશીને પ્રશ્ન કરે, તો રોગોથી પીડિત છતાં પણ તે રોગી
અવશ્ય જીવે છે. ૩૧૭

દક્ષિણેન યદા વાયુર્દૂતો રૌદ્રાક્ષરં વદેત ।

તદા જીવતિ જીવોઽસૌ ચંદ્રે સમફલં ભવેત્ ॥૩૧૮॥

જો દક્ષીણ નાકીનો વાયુ ચાલતો હોય, અને દૂતના
મુખથી ભયાનક વચન નિકળે, તો તે જીવ જીવશે, અને
ચંદ્રસ્વર હોય તો સમાન ફળ થાય છે. ૩૧૮

જીવાકારં ચ વા ધૃત્વા જીવાકારં વિલોક્ય ચ ।

જીવસ્થો જીવિતપ્રશ્નં તસ્ય સ્થાજીવિતં ફલમ્ ૩૧૯

જીવાકારને ધારીને અને જોઈને જીવમાં સ્થિત
રહેલો દૂત જીવવાનું પ્રશ્ન કરે તો તેને જીવનનું ફળ
થાય છે. ૩૧૯

વામચારેતથાદક્ષપ્રવેશેયત્રવાહનમ્ ।

તત્રસ્થઃ પૃચ્છતે દુતસ્તસ્ય સિદ્ધિર્નસંશયઃ॥૩૨૦॥

ડાબી નાડી—ઈંડા અને જમણી નાડી પિંગળા એ બેના ચાલવા તથા પ્રવેશ કરવા સમય બે દુત પ્રશ્ન કરે તો તેની સિદ્ધિ થાય છે, તેમાં સંશય નથી. ૩૨૦

પ્રશ્નેચાધઃસ્થિતો જીવો નૂનંજીવોહિ જીવાતિ ।

ઊર્ધ્વચારસ્થિતો જીવો જીવો યાતિ યમાલયમ્ ૩૨૧

બે પ્રશ્નસમય દૂત નીચેના ભાગમાં બેઠો હોય, તો તે તે રાગી અવશ્ય જીવે છે, અને બે ઉંચા ભાગમાં બેઠો હોય તો તે જીવ યમાલયમાં ગયા વગર રહેતો નથી. ૩૨૧

વિપરીતાક્ષરપ્રશ્ને સ્ત્રિયાં પૃચ્છકો યદિ ।

વિપર્યયં ચ વિજ્ઞેયં વિષમસ્યોદયે સતિ ॥૩૨૨॥

બે વિષય નાડી મુખમણીનો ઉદય હોય, અને પ્રશ્ન કરતાં રિકત નાડીમાં એવું પ્રશ્ન કરે, કે જેના અક્ષર વિષમ એક, ત્રણ અને પાંચ વિગેરે એકી હોય, તો તેનું વિપરીત ફળ બાણુવું. ૩૨૨

ચંદ્રસ્થાને સ્થિતો જીવઃ સુર્યસ્થાને તુ પૃચ્છકઃ ।

તદા પ્રાણવિયુક્તોઽસૌ યદિ વૈદ્યશતૈર્વૃતઃ ॥૩૨૩॥

બે પોતાનો શ્વાસવાયુ ચંદ્રમાના સ્થાનમાં સ્થિત હોય, અને પ્રશ્નકર્તા સુર્યના સ્થાનમાં સ્થિત હોય, તો તે રાગીની ચિકિત્સા ગમે તો સૌ બેબો કરતા હશે તોપણ તે અવશ્ય મરણ પામશે. ૩૨૩

પિંગલાયં સ્થિતો જીવો વામે દૂતસ્તુ પૃચ્છતિ ।

તદાઽપિ મ્રિયતે રોગી યદિ ત્રાતા મહેશ્વરઃ ॥૩૨૪॥

જે જીવ પિંગળામાં સ્થિત હોય, અને હુત વામ ભાગમાં બેસીને પુછે, તો તે સમય શ્રી મહાદેવજીથી સંરક્ષણ કરાચેલો રોગી પણ મરણ પામશે. ૩૨૪

**एकस्य भूतस्य विपर्ययेण
रोगाभिभूतिर्भवतीह पुंसाम् ।**

तयोर्दयोर्बधुसुहादपत्तिः

पक्षद्वये व्यत्ययतो मृतिः स्यात् ॥ ૩૨૫ ॥

इति रोगप्रकरणम् ।

એક જીવ—તત્વના વિપરીત થવાથી પણ પુરૂષોને તિરસ્કાર થાય છે, અને જે તત્વ વિપરીત થવાથી બંધુ અને મિત્રોથી વિપરીત થાય છે, અને તે એક માસ પર્યંત વિપરીત ચાલ્યો જાય, તો તે મરણજ થાય છે. ૩૨૫
ઇતિ રોગ પ્રકરણ

अथ कालप्रकरणम् ।

मासादौ चैव पक्षादौ वत्सरादौ यथाक्रमम् ।

क्षयकालं परीक्षेत वायुचारवशात्सुधीः ॥૩૨૬॥

કાળ પ્રકરણ.

માસ, પક્ષ અને વર્ષ એ ત્રણેના ક્રમના આદિમાં વિદ્વાન મનુષ્યે વાયુના પ્રચાર વશથી મરણના સમયનું પરિક્ષણ કરવું. ૩૨૬

पंचभूतात्मकं दीपं शिवस्नेहेन सोचितम् ।

रक्षयेत्सुर्यवातेन प्राणी जीवः स्थिरो भवेत् ॥૩૨૭॥

આ પંચભૂતાત્મક દેહને શિવ સ્નેહ—તેલથી સિંચીને સુર્યરૂપ પવનથી જે પ્રાણી રક્ષણ કરે છે, તો તેના જીવ સ્થિર થાય છે.

मारुतं बंधयित्वा तु सूर्य बंधयते यदि ।

અમ્યાસાજીવતે જીવઃ સુર્યકાલેઽપિ વંચિતે ૩૨૮

જે મનુષ્ય પ્રાણવાયુને બાંધીને આખો દિવસ સ્વરતું બાંધન કરે છે, આ પ્રકારે અભ્યાસના બળવડે સુર્ય કાળને છેતરીને તે જીવ જીવી શકે છે. ૩૨૮

ગગનાત્સવતે ચંદ્રઃ કાયપદ્મં વિકાસયેત્ ।

કર્મયોગસદામ્યાસૈરમરઃ શશિસંશ્રયાત્ ॥૩૨૯॥

આકાશમાં ગમન કરવાથી ઇન્દ્ર કિરણ નીચે પડીને દેહ રૂપી કમળોનું સિંચન કરે છે, એ પ્રકારે કર્મના ચોગથી યોગી ચન્દ્રમાનો આશ્રય લેવાના અભ્યાસથી અમર થઈ જાય છે. ૩૨૯

શશાંકં વારયેદ્રાત્રૌ દિવા વાર્યો દિવાકરઃ ।

इत्यभ्यासरतो नित्यं स योगी नात्र संशयः ૩૩૦

જે રાત્રે ચન્દ્રસ્વરતું અને દિવસે સુર્યસ્વરતું નિવારણ કરે છે તે, તે પ્રકારના અભ્યાસમાં તત્પર યોગીજ નિઃસંશય યોગી છે. ૩૩૦

अहोरात्रं यदैकत्र वहते यस्य मारुतः ।

तदा तस्य भवेन्मृत्युः संपूर्ण वत्सरत्रये ॥૩૩૧॥

જે મનુષ્યનો પ્રાણવાયુ રાતદિવસ એકજ સ્થળે વહે છે, તો મનુષ્યનું મૃત્યુ ત્રણ વર્ષમાં થઈ જાય છે; ૩૩૧

अहोरात्रद्वयं यस्य पिंगलायां सदागतिः ।

तस्य वर्षद्वयं प्रोक्तं जीवितं तत्त्ववेदिभिः॥૩૩૨॥

જે મનુષ્યના શ્વાસની જે ગતિ અહનિશ પિંગલામાં રહે તો તત્ત્વને જાણવાળા પુરૂષે, તે મનુષ્યનું જીવન બે વર્ષનું કહેશે છે. ૩૩૨

ત્રિરાત્રં વહતે यस્ય વાયુરેકપુટે સ્થિતઃ ।

તદા સંવત્સરાયુસ્તં પ્રવદંતિ મનીષિણઃ ॥૩૩૩॥

જે મનુષ્યને વાયુવાયુ ત્રણ રાત્રિપર્યંત એક જ ના-
શીકાના પુટમાં રહીને આવે, તો તેનું જીવન એક વર્ષ
મુધીનું છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. ૩૩૩

રાત્રૌ ચંદ્રો દિવા સુર્યો વહેવ્યસ્ય નિરંતરમ્ ।

જાનીયાત્તસ્ય વૈ મૃત્યુઃ ષણ્માસાભ્યંતર ભવેત ૩૩૪

જે મનુષ્યને રાત્રે ચન્દ્રસ્વર અને દિવસે સૂર્યસ્વર
નિરંતર આવે તે મનુષ્યનું છ માસમાં મરણ થાય છે. ૩૩૪

લક્ષ્ય લક્ષિતલક્ષણેન સલિલં માનર્યદા દૃશ્યતે

ક્ષીણો દક્ષિણપશ્ચિમોત્તરપુરઃ પદ્મત્રિદિમાસૈકતઃ ।

મધ્યં છિદ્રમિદં ભવેદ્દશદિનં ધુમાકુલં તદિને

સર્વજૈરપિ માષિતં મુનિવરૈરાયુઃ પ્રમાણં સ્ફુટમ્ ૩૩૫

જે મનુષ્યને જળમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ ક્ષીણ, ક્રમ
થી દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને પૂર્વમાં જોવામાં આવે તે
છ, ત્રણ, બે અને એક માસ જીવશે, અર્થાત્ દક્ષિણમાં
જે ક્ષીણ દેખે તે છ, પશ્ચિમમાં ત્રણ, ઉત્તરમાં બે અને
પૂર્વમાં એક માસનું જીવન સમજવું. જે પ્રતિબિંબના
મધ્યમાં છીદ્ર જોવામાં આવે તો દસ દિવસનું જીવન જા-
ણવું. અને જે આખા પ્રતિબિંબમાં ધુમ્રના સદૃશ પ્રતીતિ
થાય, તો તો તેજ દિવસ મરણ સમજવું. આ સર્વજ્ઞ
મુનીશ્વરેએ અવસ્થાનું પ્રકટ પ્રમાણ કહેલું છે. ૩૩૫

દુતો રક્તકષાયકૃષ્ણવસનો દંતક્ષતો મુંઢિત-

સ્તૈલામ્યક્તશરારજ્જ્વલકકરો દીનશ્ચ પુર્ણોત્તરઃ ।

મસ્માંગારકપાલપાશમુશલીસૂર્યાસ્તમાયાતિયઃ

કાલીશૂન્યપદસ્થિતો ગદયુતઃ કાલાનલ પાદતઃ

જે પ્રશ્ન પૂછવાવાળા માણસે કાળાં ભગવાં વચ્ચે પેહે-
રેલ હોય અથવા દાંત પડી ગયેલા હોય, મુંડન કરાવેલું
હોય, તેલ મઢન કરેલું હોય, હાથમાં દોરડું હોય, દીન—
મરીબ હોય, પુર્વોત્તર અર્થાત ઉત્તર દેવામાં સમર્થ અને
ભસ્મ, અંગાર, કપાળ, પાશ અને મુશલ—આદિ જેના હાથમાં
હોય, જે સૂર્યાસ્ત સમય આવે, અને જેના પગ ઉઘાડા
હોય, અર્થાત પગરખાં પહેરેલાં ન હોય, આવા પ્રકારનો
હૂત પ્રશ્ન કરવા આવે, તો તો રોગી કાળનેજ પામશે, એ
સમજીજી લેવું. ૩૩૬

અકસ્માચ્ચિત્તવિકૃતિરકસ્માત્પુરુષોત્તમઃ ।

અકસ્માદદ્રિયોત્પાતઃ સન્નિપાતાગ્રલક્ષણમ્ ૩૩૭

જે રોગીના ચિત્તમાં અકસ્માત વિકાર થાય, અકસ્માત
ઉત્તમ થઈ જાય, અને અકસ્માત ઈન્દ્રિયોમાં ઉત્પાત થઈ
જાય તો તે સન્નિપાતનાં લક્ષણ છે, એમ સમજીવું. ૩૩૭

શરીરં શીતલં यस્ય પ્રકૃતિર્વિકૃતા ભવેત્ ।

તદરિષ્ટં સમાસેન વ્યાસતસ્તુ નિબોધ મે ॥૩૩૮॥

જેનું શરીર શીતળ હોય, પ્રકૃતિમાં વિકાર હોય, તે
સંક્ષેપથી અરિષ્ટ જાણીવું. અને તે વિસ્તાર પુર્વક હું કહું
છું, તે શ્રવણ કરય. ૩૩૮

દુષ્ટશબ્દેષુ રમતે શુદ્ધશબ્દેષુ ચાત્મનિ ।

પશ્ચાત્તાપો ભવેદ્યસ્ય તસ્ય મૃત્યુર્ન સંશયઃ ॥૩૩૯॥

જે મનુષ્ય ખરાબ શબ્દો બોલે, અને સારા શબ્દો
કહીને પછી પશ્ચાત્તાપ કરે, તો તેનું નિઃસંશય મરણ
થશે. ૩૩૯

હૂંકારઃ શીતલો यस્ય ફૂત્કારો વહ્નિનસન્નિભઃ ।

મહાવૈદ્યોઽપ્યવૈદ્યઃ સ્યાત્તસ્ય મૃત્યુર્મવેદધ્રુવમ્ ૩૪૦

જેનો હંકાર શીતળ હોય, અને પુત્કાર અગ્નિના સમાન હોય, તે તેનું ગમે તે મહાનૂ વૈદ્ય સંરક્ષણ કરતો હોય, તેપણ તે નિશ્ચય મરણ પામે છે. ૩૪૦

જિહ્વા વિષ્ણુગદં ધ્રુવં સુરપદં સન્માતૃકામંડલ-
મેતાન્યેવમરુંધતીમમૃતયું શુક્રં ત્વગસ્ત્યક્ષણમ્ ।

એતેષ્વેકમપિ સ્ફુટં ન પુરુષઃ પश्यેત્પુરઃ પ્રેષિતં
સોઽવશ્યં વિશતીહ કાલવદનં સંવત્સરાદુર્ધ્વતઃ ૩૪૧

જે મનુષ્ય જીહ્વા આકાશ, ધ્રુવ, દેવમાર્ગ, માતૃકા-
ઓનું મંડળ, અરુંધતી ચન્દ્રમા, શુક્ર અને અગસ્ત્ય એ-
માંથી એકને પણ કહેવા છતાં પણ ન દેખે, તે તે રોગી
અવશ્ય વર્ષ દિવસ પછી કાળના મુખમાં જાય છે. ૩૪૧

અરસ્મિર્બિંબં સૂર્યસ્ય વહ્નેઃ શીતાંશુમાલિનઃ ।

દૃષ્ટ્વેકાદશમાસાયુર્નરશ્ચોર્ધ્વં ન જીતવિ ॥૩૪૨॥

જે મનુષ્યને સૂર્ય તથા ચન્દ્રનાં પ્રતીબિંબ અને
અગ્નિ એની કિરણો પ્રતીત થાય નહીં, તે તે મનુષ્યનું
જીવન માત્ર અગ્નિના માસનું જાણવું. ૩૪૨

વાપ્યાં પુરીષમૂત્રાણિ સુવર્ણં રજતં તથા ।

પ્રત્યક્ષમથ્વા સ્વપ્ને દશમાસાન્ન જીવતિ ॥૩૪૩॥

જે મનુષ્યને સ્વપ્નમાં અથવા જાગૃતાવસ્થામાં મળ,
મુત્ર, સુવર્ણ અને ચાંદી જેવામાં આવે, તે તે દશ માસથી
વધારે જીવતો નથી. ૩૪૩

કચિત્પશ્યતિ યા દીપં સુવર્ણં ચ કષાન્વિતમ્ ।
વિરૂપાણિ ચ ભૂતાનિ નવમાસાન્ન જીવતિ ૩૪૪ ।

જે મનુષ્ય કોઈ કોઈવાર દીવાને અથવા કસોડી લા-
ગાવેલાં સુવર્ણને અને સઘળાં ભુતોને વિપરીત બુદ્ધિ, તે તે
નવ માસથી વધારે જીવતો નથી. ૩૪૪

સ્થૂલાંગોઽપિકૃશઃ કૃશોઽપિસહસાસ્થૂલત્વમાલભ્યતે
પ્રાસો વા કનકપ્રભાં યદિભવેત્કૂરોઽપિ કૃષ્ણચ્છવિઃ
શુરો મીરુધર્મગોઽપિ નિપુણઃ શાંતો વિલોલઃ પુમા-
નિત્યેવંપ્રકૃતિઃપ્રયાતિવિકૃતિંમાસાષ્ટકંજીવતિ ૩૪૫

જે મનુષ્યનો સ્વભાવ એવો ચલાયમાન થઈ જાય કે
જે સ્થૂળ હોય તે એકદમ કૃશ થઈ જાય, અને કૃશ હોય
તો એકદમ સ્થૂળ થઈ જાય અને કુર તથા કૃષ્ણવર્ણ
થઈને સુવર્ણ સમાન કાંતીવાળો થઈ જાય, શુરવીર થઈને
ભીરુ થઈ જાય, ધાર્મિક થઈને અધર્મી થઈ જાય અને
શાંત થઈને અચળ થઈ જાય તે તે મનુષ્ય આઠ માસ
જીવશે. ૩૪૫

પીઢા ભવેત્પાણિતલે ચ જિહ્વા
મૂલે તથા સ્યાદ્રધિરં ચ કૃષ્ણમ્ ।

વિદ્ધં ન ચ ગ્લાયતિ યત્ર દૃષ્ટ્યા

જીવેન્મનુષ્યઃ સહિ સપ્ત માસાન્ ॥ ૩૪૬ ॥

જે મનુષ્યનાં હાથનાં તળાંપર, જીભના મૂળમાં રૂધીર
ઠાણું થઈ જાય, અને જેના ગાત્રમાં દાળવાથી કે કસોડી
દુઃખ ન થાય તે તે મનુષ્ય સાત માસ જીવે છે. ૩૪૬

મધ્યંગુલાનાં ત્રિતયં ન વક્ત્રં
રોગ વિન્ન શુષ્યતિ યસ્ય કંઠઃ ।

મુદુર્મુદુઃ પ્રશ્નપરોઽતિજાઙ્યા-

ત્ષઙ્ભિઃ સ માસેઃ પ્રલયં પ્રયાતિ ॥૩૪૭॥

જે મનુષ્યની વચઢી ત્રણ આંગઢીયો મરડાય નહી, રોગ વગરજ કંઠ સુકાઈ જાય અને જેને વારંવાર પુછવાથી જડતા થઈ જાય; અર્થાત્ પુર્વાપરત્વં અનુસંધાન ન રહે, તો તે મનુષ્ય છ માસમાં મરણ પામે છે. ૩૪૭

ન યસ્ય સ્મરણં કિંચિદ્વિદ્યતે સ્તનચર્મણિ ।

સોઽવશ્યં પંચમે માસિ સ્કંધારૂઢો ભવિષ્યતિ ૩૪૮

જે મનુષ્યનાં સ્તનોત્તરં આમડું બઢેડું થઈ જાય તો તે મનુષ્ય પાંચ માસમાં મનુષ્યની કાંધે અવશ્ય ચડે છે; અર્થાત્ મરણ પામે છે. ૩૪૮

યસ્ય ન સ્ફુરતિ જ્યોતિઃ પીઢ્યતે નયનદ્વયમ્ ।

મરણં તસ્ય નિર્દિષ્ટં ચતુર્થે માસિ નિશ્ચિતમ્ ॥૩૪૯॥

જે મનુષ્યનાં નેત્રોત્તરં તેજ પ્રકાશ કરતું ન હોય, જે આંખોમાં પીડા થતી હોય, તો તે મનુષ્યનું મરણ ચોથે માસે અવશ્ય થશેજ. ૩૪૯

દંતાશ્ર વૃષણો યસ્ય ન કિંચિદપિ પીઢ્યતે ।

તૃતીયમાસતોઽવશ્યં કાલાજ્ઞાયાં ભવેન્નરઃ ॥૩૫૦॥

જે મનુષ્યના દાંત અને અંડકોષોમાં દબાવવા છતાં કાંઈ પીડા ન થાય, તો તે ત્રીજે મહિને કાળની આજ્ઞામાં જાય છે, અર્થાત્ મરણ પામે છે. ૩૫૦

કાલો દૂરસ્થિતો વાપિ યેનોપાયેન લક્ષ્યતે ।

તં વદામિ સમાસેન યથાદિષ્ટં શિવાગમે ॥૩૫૧॥

દૂર સ્થિત છતાં કાળ જે ઉપાયથી જ્ઞેષમાં આવે તે ઉપાયને શિવશાસ્ત્રનો સાર સંક્ષેપમાં કહું છું. ૩૫૧

एकांतं विजनं गत्वा कृत्वादित्यं च पृष्ठतः ।

निरीक्षयेन्नजच्छायां कंठदेशे समाहितः ॥૩૫૨॥

એકાંત નિર્જન વનમાં જઈને અને સૂર્યને પાછળ રાખીને પોતાની છાયાને સાવધાનપણાથી કંઠ દેશમાં ભેવી. ૩૫૨

ततश्चकाशमीक्षेत द्वीपरब्रह्मणे नमः ।

अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः पश्यति शंकरम् ॥૩૫૩॥

પછી આકાશ ભેળું અને 'દ્વિ પરબ્રહ્મણે નમઃ । એ મંત્રનો એકસો આઠ વાર જપ કરે, તો તે મનુષ્ય શિવ-
જીને ભેઠ શકે છે. ૩૫૩

शुद्धस्फटिकसंकाशं नानारूपधरं हरम् ।

षण्मासाभ्यासयोगेन भुचराणां पतिर्भवेत् ॥

वर्षद्वय तेनाथ कर्त्ता हर्ता स्वयंप्रभुः ॥૩૫૪॥

જે શીવજીનું સ્વરૂપ શુદ્ધ સ્ફટિકના તુલ્ય છે, અને જે નાના પ્રકારનાં રૂપોને ધારણ કરે છે. આ પ્રકારે છ માસ અભ્યાસ કરવાથી પ્રાણી રાજા થાય છે, અને બે વર્ષ અભ્યાસ કરવાથી કર્તા, હરતા, સ્વયંભુ થઈ જાય છે. ૩૫૪

त्रिकालज्ञत्वमाप्नोति परमानन्दमेव च ।

सतताभ्यासयोगेन नास्ति किंचित्सुदुर्लभम् ॥

અને નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી ભુત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું જ્ઞાન, અને પરમાનંદને પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેને કોઈ પણ વસ્તુ દુર્લભ થતી નથી. ૩૫૫

તદ્દૂપં કૃષ્ણવર્ણં યઃ પશ્યતિ વ્યોમ્નિ નિર્મલે ।

ષણ્માસાન્મૃત્યુમાપ્નોતિ સં યોગી નાત્ર સંશયઃ ॥

જે યોગીને નિર્મળ આકાશમાં શિવજીનું સ્વરૂપ કાળું જોવામાં આવે, તો તે યોગી નિઃસંશય છે માસમાં મરણ પામે છે. ૩૫૬

પીતે વ્યાધિભયં રક્તે નીલે હાનિ ચ નિર્દિશેત્ ।

નાનાવર્ણોઽથ ચેત્તસ્મિન્ સિદ્ધિશ્ચ ગીયતે મહાન્ના ॥

પીળું જુવે તો વ્યાધી, લાલ જુવે તો ભય, લીલું જુવે તો હાની અને નાના પ્રકારનાં રંગવાળું જુવે તો તે યોગી સીદ્ધીઓને પામે છે. ૩૫૭

પદે ગુલ્ફે ચ જઠરે વિનાશઃ ક્રમશો ભવેત્ ।

વિનશ્યતો યદા બાહૂ સ્વયં તુ મ્રિયતે ધ્રુવમા૩૫૮ ।

જે છાયામાં પગ, ગુલ્ફ અને પેટ એ જોવામાં ન આવે, હાથ જોવામાં ન આવે, તો તે અવશ્ય રોગો મરણ પામે છે. ૩૫૮

વામવાહૌ તથા માર્યા નશ્યન્નષ્ટે ન સંશયઃ ।

દક્ષિણે બંધુનાશો હિ મૃત્યુમાત્મવિ નિર્દિશેત્ ૩૫૯

જે ડાબી હુલ જોવામાં ન આવે તો નિઃસંશય સી નાશ પામે છે, જે જમણા હાથ જોવામાં ન આવે તો બંધુઓનો નાશ થાય છે, તથા પોતાનું મરણ એક માસમાં થાય છે. ૩૫૯

આશિરો માસમરણં વિના જંઘે દિનાષ્ટકઃ ।

અષ્ટભિઃ સ્કંધનાશેન છાયાલોપેન તત્ક્ષણાઃ ૩૬૦

માથું ન જુવે તો માસમાં, સાથળ ન જુવે તો આઠ

દિવસમાં, સ્કંધ ન જીવે તો પણ આઠ દિવસમાં અને ચોતાની છાયા સમુગી ન જીવે, તો તો તેજ ક્ષણે મરણ બાણી લેવું. ૩૬૦

પ્રાતઃ પૃથગતે રવૌ ચ નિમિષાચ્છાયાંગુલીશ્ચાધરં
દ્વષ્ટાર્ધેન મૃતિસ્ત્વનંતરમહો ચ્છાયાનરં પश्यति ।

તત્કર્ણાસકરાસ્યપાર્શ્વહૃદયાભાવે ક્ષણાર્ધાત્સ્વયં
દિદ્મૃદો હિનરઃ શિરોવિગમતો માસાંસ્તુ ષડ્જીવતિ

જે પ્રભાતે સૂર્યને પીઠના તરફ કરીને છાયામાં પુરૂષની આંગળી અને હોઠ ન જોવામાં આવે, તો નિમિષ માત્રમાં, અને પછી છાયાને તથા ચોતાને પણ ન જીવે તો અર્ધ નિમિષમાં મરણ થાય છે. અને છાયાના કાન, સ્કંધ, હાથ, મુખ, પડખાં, અને હૃદય જોવામાં ન આવે તો અર્ધ ક્ષણમાં મરણ થશે, અને છાયામાં પુરૂષનું મસ્તક જોવામાં ન આવે તો, અને દિશાઓનું પણ જ્ઞાન ન રહે તો મનુષ્ય છ માસ જીવે છે. ૩૬૧

एकादिषोडशाहानि यदि भानुर्निरंतरम् ।

वहेत्तस्य भवेन्मृत्युः शेषाहेन च मासिक ॥૩૬૨॥

જે મનુષ્યનો સોળ દિવસ સુધી નિયમિત સૂર્ય સ્વરજ આલ્યા કરે, તો તે મનુષ્યનું મરણ પંદર દિવસમાં જ થઈ જાય છે. ૩૬૨

संपुर्णं वहते सुर्यश्चंद्रमा नैव दृश्यते ।

पक्षेण जायते मृत्युः कालज्ञेनानुभाषितम् ॥૩૬૩॥

જે મનુષ્યનો નિરંતર સૂર્ય સ્વરજ આલેતો હોય અને ચન્દ્ર સ્વર કોઈ કોઈવાર પણ જોવામાં ન આવે, તો તેનું મરણ પણ પંદર દિવસમાં થઈ જાય છે. ૩૬૩

મૂત્રં પુરીષં વાયુશ્ચ સમકાલં પ્રવર્તતે ।

તદાઽસૌ ચલિતો જ્ઞેયો દશાહે પ્રિયતે ધ્રુવમ્ ૩૬૪

જે મનુષ્યના મળ, મુત્ર અને વાયુ એકજવાર નીકળે
તો તેને મરણની તઈયારી કરવાવાળો સમજવો; કારણ કે
તેનું મરણ દશ દીવસમાં અવશ્ય થાય છે. ૩૬૪

સંપુર્ણે વહતે ચંદ્રઃ સુર્યો નૈવ ચ દૃશ્યતે ।

માસેન જાયતે મૃત્યુઃ કાલજ્ઞેનાનુભાષિતમ્ ૩૬૫॥

જે મનુષ્યનો ઘરાઘર ચન્દ્ર સ્વર ચાલતો હોય, અને
સુર્ય સ્વર એકવાર પણ ન જુવે; તો તે મનુષ્ય જોકે માસ-
માં મરણ પામશે, એમ કાળને જાણવાવાળાઓનું કહેવું છે.
૩૬૫

અરુંધતીં ધ્રુવં ચૈવ વિષ્ણોસ્ત્રીણિ પદાનિ ચ ।

આયુર્હીના ન પશ્યન્તિ ચતુર્થે માતૃમંડલમ્ ૩૬૬॥

અરુંધતી, ધ્રુવ, વિષ્ણુનાં ત્રણ પગ અને ઓછું માતૃ-
મંડળ તેને જે ન દેખે, તેને આયુષહીન સમજવો. ૩૬૬

અરુંધતી ભવેજિહ્વા ધ્રુવાં નામાગ્રમેવ ચ ।

ધ્રુવૌ વિષ્ણુપદં જ્ઞેય તારકં માતૃમંડલમ્ ॥૩૬૭॥

જીહ્વા ને અરુંધતી, નાસીકાના અગ્રભાગને ધ્રુવ, બ્રહ્મ-
દીયોને વીજ્ઞપદ અને તારાઓને માતૃમંડળ કહે છે. ૩૬૭

નવ શ્રુવં સપ્ત ઘોષં પંચ તારાં ત્રિનાસિકામ્ ।

જિહ્વામેકદિનં પ્રોક્તં પ્રિયતે માનવો ધ્રુવમ્ ॥૩૬૮॥

જે બ્રહ્મદી ન દેખે તો નવ દિવસમાં, કાનોના શબ્દને
ન સાંભળે તો સાત દિવસમાં, તારા ન જુવે તો પાંચ

દિવસમાં, નાક ન દેખે તો ત્રણ દિવસમાં અને જીભ ન દેખે તો, મનુ'યનું' નિમ્નચ મરણ થાય છે. ૩૬૮

કોણાવક્ષોરંગુલિભ્યાં કિંચિત્પીડય નિરીક્ષયેત્ ।

યદા ન દ્રશ્યતે બિંદુર્દશાદેન મધેન્મૃતઃ ॥૩૬૯॥

આંગુલિયાના ખુણાને આંગળીથી વડે જરા દબાવીને જુલે, અને દબાવવાથી જળના બીંદુ નીકળે, તો અવસ્ય બાણુવું કે દશ દિવસમાં મરી જશે. ૩૬૯

તીર્થસ્નાનેન દાનેન તપસા સુકૃતેન ચ ।

જપૈર્ધ્યાનેન યોગેન જાયતે કાલવંચના ॥૩૭૦॥

તીર્થના સ્નાન, દાન, તપ, સુકૃત; જપ, ધ્યાન અને યોગથી કાળને છેતરી શકાય છે, અર્થાત્ આવેલો કાળ પણ ટળી જાય છે. ૩૭૦

શરિરં નાશયંત્યેતે દોષા ધાતુમલાસ્તથા ।

સમસ્તુ વાયુર્વિજ્ઞેયો વલતેજોવિવર્દનઃ ॥૩૭૧॥

ધાતુ અને મળ—આદિ દોષ શરીરને નષ્ટ કરી નાંખે છે, અને વાયુની સમાનતા બળ અને તેજને વધારનારી છે. ૩૭૧

રક્ષણીયસ્તતો દેહો યતો ધર્માદિસાધનમ્ ।

રોગા યાપ્યત્વમાયાંતિ સાધ્યા યાપ્યાસ્ત્વસાધ્યતામ્

અસાધ્યા જીવિતં ઘ્નંતિ ન તત્રાસ્તિ પ્રતિક્રિયા ૩૭૨

માટે તે વડે દેહનું સંરક્ષણ કરવું, જે ધર્મ—આદિનું સાધન છે. તે યોગાભ્યાસજ ન્યાયરૂપ થઈ જાય છે. અને યોગથી અભ્યાસ સાધ્ય થઈ જાય છે. યોગાભ્યાસ ન

હોય, તો અસાધ્ય મરી જાય છે તેનો કાંઈ પણ ઉપાય નથી. ૩૭૨

येषां हृदि स्फुरति शाश्वतमाद्वितीयं

तेजस्तमोनिवहनाशकरं रहस्यम् ।

तेषामखंडशशिरम्यसुકાંતિભાજાં

સ્વમેડપિનો ભવાતિ કાલભયં નરાણામ્ ॥૩૭૩॥

જે મનુષ્યના હૃદયમાં અનાદિ, અદ્વિતીય, અધકારના સમૂહને નાશ કરવાવાળું ગુપ્ત તેજ—શિવસ્વરોહયનું જ્ઞાન ફરે છે, કે જે અખંડચંદ્રના સમાન રમણીય છે, કાંતી જેની એવા મનુષ્યને સ્વપ્નમાં પણ કાળનો જાય રહેતો નથી. ૩૭૩

इडा गंगेति विज्ञेया पिंगला यमुना नदी ।

मध्ये सरस्वती विद्यात्प्रयागादिसमस्तथा ૩૭૪॥

ઇડા નાદી ગંગા, પિંગળા નાદી યમુના અને સુષુમ્ણાને સરસ્વતી જાણવી, અને એ ત્રણ નાદીના સંગમને પ્રયાગ સમાન સમજવો. ૩૭૪

आदौ साधनमाख्यातं सद्यः प्रत्ययकारकम् ।

बद्धपद्मासनो योगी बंधयेदुड्डियानकम् ॥૩૭૫॥

પ્રથમ સાધનનેજ ત્વરાથી પ્રતીતિ થવાનું કારણ કહેલ છે. માટે યોગીએ પદ્માસન બાંધીને ઉડ્ડિયાનાયક નામનાં આસનને બાંધવું, અર્થાત્ અવાનની ગતિને ઉપર કરીને નાભિરંધ્રના સમીપ લાવવી. ૩૭૫

पूरकः कुंभकश्चैव रेचकश्च तृतीयकः ।

જ્ઞાતઞ્ચો યોગિભિર્નિત્યં દેહસંશુદ્ધિહેતવે ॥૩૭૬॥

યોગી લોકો પોતાના દેહને સારી રીતે શુદ્ધ કરવાને માટે પૂરક, કુંભક અને રેચક એ ત્રણેને બાણે છે. ૩૭૬

પૂરક કુરુતે વૃદ્ધિં ધાતુસામ્યં તથૈવ ચ ।

કુંભકે સ્તંભનં કૂર્યાજીવરક્ષાવિષર્જનમ્ ॥ ૩૭૭ ॥

એ ત્રણેમાં પૂરક પ્રાણાયામ વૃદ્ધિથી દેહને સિંચે છે, અને સર્વ ધાતુઓને સમાન કરે છે. અને કુંભક પ્રાણાયામ દેહની ધાતુઓનું સીંચન કરે છે, અને જીવની રક્ષાને વધારે છે. ૩૭૭

રેચકૌ હરતે પાપં કુર્યાદ્યોગપદં વ્રજેત ।

પશ્ચાત્સંયામવત્તિષ્ઠેલયબંધં ચ કારયેત્ ॥૩૭૮॥

રેચક પ્રાણાયામ પાપને હરે છે આ પ્રકારે જે પ્રાણાયામ કરે છે, તે યોગપદને પામે છે, પછી જે યોગી સમાન રૂપથી ટકે છે તે લય બંધને કરી શકે છે, અર્થાત્ મરણને અટકાવી શકે છે. ૩૭૮

કુંભયેત્સહજં વાયું યથાશક્તિ પ્રકલ્પયેત ।

રેચયેચંદ્રમાર્ગેણ સુર્યેણાપૂરયેત્સુધાઃ ॥ ૩૭૯ ॥

સ્વાભાવિક વાયુને પોતાની શક્તિના અનુસાર કુંભક પ્રાણાયામથી રોકે, ચંદ્રસ્વરથી રેચક કરે અને સૂર્યસ્વરથી પૂરક પ્રાણાયામને બુદ્ધિમાન મનુશ્ય કરે. ૩૭૯

ચંદ્રં પિબતિ સૂર્યશ્ચ સૂર્યં પિબતિ ચંદ્રમાઃ ।

અન્યોન્યકાલભાવેન જીવેદાચંદ્રતારકમ્ ॥૩૮૦॥

જેના ચંદ્રસ્વરને સૂર્યસ્વર અને સૂર્યસ્વર ચંદ્રસ્વર
પરસ્પર વખતો વખત પીએ, તે ચંદ્ર અને તારાની સ્થિ-
તિ પર્યંત જીવન ગાળી શકે છે. ૩૮૦

સ્વીયાંગે વહતે નાડી તન્નાર્દીરોધનં કુરુ ।

મુખબંધમમુંચન્વૈ પવનં જાયતે યુવા ॥૩૮૧॥

જે યોગી પોતાના અંગમાં જે નાડી વહેતી હોય
તેને શક્તિ અને પોતાના મુખને બાંધીને મુખથી પવનને
ન નિકળવા આપે, તે યોગી વૃદ્ધાવસ્થાથી યુવાવસ્થાને પામે
છે. ૩૮૧

મુખનામશ્ચિરુગર્તાનંચુલીમિર્નિરોધયેત્ ।

તત્ત્વોદયમિતિ જ્ઞેયં ધણ્મુલીકરણં પ્રિયમ્ ॥૩૮૨॥

મુખ, નાક, નેત્ર અને કાન તેને પોતાની આંગળીઓ
વડે શેકે, તેને તત્ત્વોદય પદ્મમુખી કરણ પ્રિય બનજીવું. ૩૮૨

તસ્ય રૂપં ગતિઃ સ્વાદો મંડલં લક્ષણં ત્રિવિદમ્ ।

સ વેચિ ગાનવો લોકે સંમર્ગાદપિ માર્ગવિત્ ૩૮૩

તેનું રૂપ એ કે તે યોગી તત્ત્વોનાં રૂપ, ગતિ
અને સ્વાદ મંડળ લક્ષણ એ સર્વને જગત્માં જાણે છે. અને
તત્ત્વના મેળમાં પણ જુદા જુદા માર્ગને જાણી શકે છે. ૩૮૩

નિરાશો નિષ્કલો યોગી ન કિંચિદપિ વિંતયેત્ ।

વાસનામુન્મનાં કૃત્વા કાલં જયતિ લીલયા ૩૮૪

આશા રહીત અને શુદ્ધ રૂપ યોગી કોઈ પણ વ-

રતુની ચિંતા ન કરે, અને વાસનાઓના ત્યાગથી અનાયાસે કાળને જીતે છે. ૩૮૪

विश्वस्य वेदिका शक्तिर्नेत्राभ्यां परिदृश्यते ।

तत्रस्थं तु मनो यस्य याममात्रं भवेदिहा ॥૩૮૫॥

સકળ વિશ્વને જાણવાની શક્તિ નેત્રોથી દેખાય છે. તે શક્તિની વિષય જે યોગીનું મન એક પોહાર સુધી ટકી રહે. ૩૮૫

तस्यायुर्वधेते नित्यं घटिकात्रयमानतः ।

शिवेनोक्तं पुरा तंत्र भिन्नस्य युगमह्वरे ॥૩૮૬॥

તે યોગીની અવસ્થા પ્રતિવિસ ત્રણ ત્રણ ઘડીના પ્રમાણથી વધે છે. આ વાત ચમગુણવાન સિદ્ધોના સમુદમાં શિવજીએ તંત્ર શાસ્ત્રમાં કહેલી છે. ૩૮૬

**बद्धं पद्मासनस्थो उदगतपवनं सन्निरुद्धयामुमुचैः
तं तस्यापानरंध्रे क्रमजितमनिलंप्राणशक्त्यानिरु-
ध्यादेकीभूतं सुषुम्नाविवरमुपगतं ब्रह्मरंध्रे च नीत्वा
निक्षिप्याकाशमार्गे शिवचरणरता यांतिते केऽपि
धन्याः ॥ ૩૮૭ ॥**

યોગી પદ્માસન બાંધીને શુદ્ધમાં સ્થિત પવન અપા-
નને શેડીને તેને ઉંચે લઇ જાય અને અપાન રંધ્રમાં જીતે
—સ્થિર કરે તે સ્થિર કરેલાને પ્રાણશક્તિની સાથે શેડીને
બેંચની એકતા કરે, જ્યારે તે બેંચ એક થઈ જાય અને
સુષુમ્ના નાડીને રંધ્રમાં પોહોચાડે, અને પછી બ્રહ્મરંધ્રમાં

લઈ જઈને આકાશ માર્ગમાં છાડી આપે આ પ્રકારે શ્રી શિવજીના ચરણમાં જે કોઈ યોગી જાય છે તેને ધન્ય છે. ૩૮૭

एतज्जानाति या योगी एतत्पठति नित्यशः ।
सर्वदुःखविनिर्मुक्तोलभते वांछितं फलम् ॥३८८॥

જે યોગી એને જાણે છે, અને હમેશાં વાંચે છે, તે સકળ દુઃખોથી રહિત યોગી વાંછિત ફળને પામે છે. ૩૮૮

स्वज्ञानं नरे यत्र लक्ष्मीः पादतले भवेत् ।
सर्वत्र च शरीरेऽपि सुखं तस्यं सदा भवेत् ॥३८९॥

જે મનુષ્યને સ્વરત્ન જ્ઞાન છે, તેના ચરણોને નિચે લક્ષ્મી છે, અને તેના શરીરમાં તથા તે જ્યાં જાય, ત્યાં તેને સુખ થાય છે. ૩૮૯

प्रवणः सर्ववेदानां ब्राह्मणो भास्करो यथा ।
मृत्युलोके तथा पुज्यः स्वरज्ञानी पुमानपि ॥३९०॥

સઘળા વેદોમાં જેમ ઓંકાર અને બ્રાહ્મણોને સુખ જેવો પુજ્ય છે. એ પ્રકારે આ મૃત્યુ લોકમાં સ્વરને જાણવા-વાળો પુરૂષ પણ પુજ્ય છે. ૩૯૦

नाडीत्रयं विजानाति तत्त्वज्ञानं तथैव च ।
नैव तेन भवेत्तुल्यं लक्षकोटिरसायनम् ॥ ३९१ ॥

જે મનુષ્ય પુરોક્ત ત્રણે નાડીને જાણે છે, અને જેને

તત્વનું જ્ઞાન છે, તેના તુલ્ય લાખો કે કરોડો રસાયણ નથી. ૩૯૧

एकाक्षरप्रदातारं नाडीभेदविवेचकम् ।

पृथिव्यां नास्ति यद्द्रव्यं तद्वत्त्वा चानृणो भवेत्॥૩૯૨

નાડીભેદનું વિવેચન કરવાવાળો જે એક અક્ષર પણ આપે, તો પૃથિવીમાં એવું એક પણ દ્રવ્ય નથી, કે જેને આપી કરજ ઉતરી જાય, અર્થાત્ તેનો બદલો આપી શકે. ૩૯૨

स्वरतत्त्वं तथा युद्धं देवि वश्यं स्त्रियस्तथा ।

गर्भाधानं च रोगश्च कलार्द्धनैव मुच्यते॥૩૯૩॥

સ્વરનાં તત્વ, યુદ્ધને સ્ત્રીઓનાં વશીકરણ, ગર્ભાધાન તથા રોગ એ સર્વ અર્ધીકળા-ધીમાં આ પ્રકાર કહેવામાં આવે છે. ૩૯૩

एवं प्रवर्तिते लोके प्रसिद्धं सिद्धयोगिभिः ।

चंद्रार्कग्रहणे जाप्यं पठतां सिद्धिदायकम् ॥૩૯૪

આ પ્રકારે આ સ્વરોચ્ચ લોકમાં પ્રવૃત્ત થયેલ છે, અને યોગીજનોએ પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. અને ચન્દ્ર-સુર્યના ગ્રહણમાં જે જપે છે, વા વાંચે છે, તો તેને સકળ સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૩૯૪

स्वस्थाने तु समासीनो निद्रां चारमल्पयेत् ।

चितयेत्परमात्मानं यो वेद स भवत्यती॥૩૯૫॥

જે પોતાના સ્થાનપર બેસી રહે નિદ્રા તથા લોજન અલ્પ કરે, અને પરમાત્માનું ચિંતન કરે, તથા બાણે, તે મનુષ્ય સ્વરના જ્ઞાનને બાણવાણો થાય છે. ૩૬૬

॥इति श्रीउमामहेश्वरसंवादे स्वरोदयशास्त्रं संपूर्णम्॥

યોગનાં પુસ્તકો

જાલ યોગ દર્શન-મૂળ સહિત ગુ. ભાષાન્તર.

પાતાંજલીના સૂત્રો જગ જાહેર છે અને તે જોટલા તો જ માન્ય છે કે તે દરેક ભાષામાં એક જણથી નહીં પણ બીજા ત્રણ ગૃહસ્થો તરફથી જુદી જુદી આવૃત્તીઓ થઈ છે. અને મરાઠી ત્રણ ગૃહસ્થોએ બંગાલીમાં ત્રણ-ચાર ગૃહસ્થોએ અને અંગ્રેજી ચાર ગૃહસ્થોએ તેમજ ગુજરાતીમાં બે ભાષાન્તરો થયા છે. જે દરેકની બીજે આવૃત્તી થઈ છે. પણ જે અમારા તરફથી ભાષાન્તર મૂળ સૂત્ર સાથે પ્રગટ થયું છે, તે આ બધી આવૃત્તીઓ સાથે સરખામણીમાં અમારું ભાષાન્તર તથા ટીકા સરળ અને સમગ્ર તરીકે જણાય તેજ ખરીદવા અમે ભક્ષામણ કરીએ છીએ. કી. ૦-૧૨-૦

રાજયોગ—(સ્વામી વિવેકાનંદ દ્વારા ગુજરાતી ભાષાન્તર

આજ લગી યોગ વીધે ત્રણ ચાર મુલકો છે તે તમામ ગ્રન્થો વીદ્યાનોના હાથે લખાયેલા છે પણ બે કોઈ રૂપીયા તો સ્વામીથી ધર્મ અને અષ્ટાંગ યોગ સંબંધી મોટા આપનાર પુસ્તક લખાયું હોય તો ફક્ત આ એકજ રાજયોગ છે. બે તમારે સહેલથી યોગ શીખવા હોય અને તે સાથે વ્યવહારીક જાણીતા થવું હોય તો આ રાજયોગ મંગાવી ખાતરી કરી જુઓ ભાષા ધણીજ સહેલ છે. બંધાઈ તથા કાગળ ઉત્તમ પ્રકારના છે. ૦-૧૨-૦

કર્મયોગ ગુજરાતી ભાષાન્તર

૦-૧૦-૦

પરમ પદ બોધીની (નયુરામ શર્મા) મૂળસહિત ભાષાન્તર ૧-૪-૦

યોગકૌસ્તુભ ["] " ૧-૮-૦

અંગ્રેજી યોગ જ્ઞાન અથવા મેક્સમેરોઝમ ૦-૨-૦

ચૌરાશી આશન (યોગ સાધન ચીત્ર સાથે) ૧-૪-૦

મુચુના—ઉપરના પુસ્તકો દેશાવરના ચાહકોને વેલ્યુપેપરથી મોકલવામાં આવશે ઉપરના પુસ્તકો શિવાય વેંચક, જ્યોતિષ ધર્મશાસ્ત્ર કમકાંડ, તેમજ વાર્તા, નોવેલ જનધર્મ વૈજ્ઞ્યુવ ઉપયોગી કાવ્યોએ સુસભાગની કીરસા વગેરે વગેરે સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિન્દુસ્તાની વિગેરે ભાષાઓના પુસ્તકોનો ક્યારેકાં " સુચી પત્ર " અથવા આ નાની ટીકટ મોકલી મંગાવી લો.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે--ચુકસેલર અમદાવાદ.

